

MAKKAI JAM OS

Urambátyám országa

Középosztályunk illemrendszerének
és társadalmi viselkedésének szociográfiája

SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET RT.
KIADÁSA, BUDAPEST

A könyvborítékot
SZALAY LAJOS
tervezte

Fenntartunk minden jogot

FELELŐS KÍADÓ: HAMPÓ JÓZSEF IGAZGATÓ
PESTI LLOYD-NYOMDA (IG.: IFJ. KERTÉSZ ÁRPAD)

A POLITIKUSNAK NEMCSAK AZ A hivatása, hogy népének gazdasági és szociális kérdéseivel foglalkozzék. A reformpolitikusnak, meg igazán nem az a küldetése, hogy jelszólicitálást és közhely-háborút folytasson kortársaival. A valódi újító, akár kicsiny+ akár nagy létek, akkor teljesíti hivatását, ha felismeri az élet újabb problémáit és környezetében elindítja azokat a mozgalmakat, amelyeket a kor lelkiisége diktál. Ha majd e problémák a közvélemény szemléletében általános érdeklődésűvé nőnek s ha megindul körülöttük a társadalmi harc — majd jelentkezik elég közéleti iparos és politikai vámszedő, aki mindenkor minden áramlatnak az élére vágat és a végén azzal a boldog érzéssel tekint körül a csatamezőn, hogy: ő győzött.

Az igazi reformpolitikus valódi hivatása az, hogy új tennivalókat fedezzen fel a nemzeti és társadalmi életben. Ilyen tennivaló sokkal több van, mint azt a tömegek és vezérek hinnék. Az élet állandóan fejlődik, él, változik. A társadalom mélységeiben nagy eltolódások mennek végbe, a hangulat hullámszik, az elvek vándorolnak, a pártok kisorsozatják egymás gondolatait és az emberek többnyire

ésre sem veszik, hogy csupán jelszavakért és nem a mögöttük rejtőzködő gondolatokért és eszmékért küzdenek. A felületesen politizáló az életfejlődésnek csak bizonyos jelenségeit veszik észre s csak azokat művelik a maguk eszközeivel, amelyek közhely-szerűekké válnak és már felgyújtották a társadalom szenvedélyeit. Ám, hogy milyen jelenségek érdemelnek figyelmet, hogy mi mindennel kell foglalkoznunk, hogy a társadalom életét és magatartását hol, mikor és miként kell megjavítanunk, azt csak egyedülálló szellemi munkások vehetik észre, csak erre született egyéniségek érzékelhetik.

*

A magyar közéletet több, mint egy évtizede a „reform“ jelszavai tartják igézetükben. Ezekről az újításokról minden nap vitatkozunk s állandóan új és új programokat építünk. Keveset gondolunk azonban arra, hogy a szép és nemes célokat kikkel fogjuk, kikkel akarjuk és kikkel leszünk képesek megvalósítani? A közgondolkodás sok eleve halálraítélt ötletet juttatott felszínre az elmúlt évek során ebben a tekintetben. Az egyik ilyen ötlet azt mondja, hogy a magyarság új életrendszere csak úgy valósítható meg, ha benne a paraszti, földdel foglalkozó, kiscgazdarétegeket tesszük vezetővé, társadalomformálóvá, ha egész jövőnket a parasztság gondolatvilágának irányába helyezzük. Mások ugyanakkor hasonló szerepet szánnak a munkásosztálynak és abban reménykednek, hogy ez a réteg fog új életérzést diktálni egy eljövendő munkaállamban a magyarnak. Én azt hiszem, hogy sajátságos társadalmi berendezkedésünk miatt Magyarországon hosszú ideig nem lehet más vezetésre hivatott réteget találni, mint — a középosztályt. A nemzeti célok, a társadalmi kötelességek és az emberi érzé-

sek világában ma még egyetlen más tömeg sem veheti fel vele a versenyt. Úgynevezett „polgárságunk“ még ma is gyöngé és fejletlen. A parasztság és a munkásság gazdasági és társadalmi viszonyai miatt az élet számos problémájával meg sem ismerkedhetik és azok felől így korszerű szemléletet nem fejleszthet. A történelem viszont azt tanítja, hogy a nemzet életének nagy megújulásait mindig valamilyen osztály érezte át először és a megújulás nagy harcait egyes társadalmi csoportok küzdötték végig, mint ahogy a művészetek és az irodalom egy-egy nagy stíluskorszaka is rendszerint egy-egy európai, vagy egyes országbeli osztálynak a műve.

A mi reformjainkat más, mint a középosztály nem válósíthatja meg, ez egyre világosabbá és nyilvánvalóbbá lesz mindenki előtt. Igen ám, de vajjon alkalmas-e e nagy küzdelemre az olyan osztály, amely a saját életében nem újult meg kellő időben és kellő mértékben? Lehet-e vajjon új életfelfogást diktálnunk, ha a saját házunk táján még nem sikerült rendet teremtenünk? Lehet-e új, nagy feladatokat hirdetni belső megigazulás nélkül? Gyakran látjuk azt a visszataszító jelenséget, hogy egyes középső rétegeinket még ma is rövidlátó és önző osztályszemlélet tartja uralmában. Emberek, akik a társadalmi válaszfalak ledöntéséért küzdenek, maguk — régi szokás szerint — címekre és rangokra vadásznak. Míg a nemzetet alkotó elemek összefogását s azok érzésben és kötelességben való összeolvadását hirdetik, — maguk egyéni és kollektív viselkedésükkel nemhogy magukhoz vonzanák a többieket, hanem inkább elriasztják, őket. A korunkat jellemző szellemi káosz mellett még súlyosabb anarchia uralkodik a művelt osztályok életérzésében és egymásközötti, meg másokkal szemben éreztetett viselkedésében. Valamikor egy szellemes em-

ber azt mondotta, hogy a magyar középosztály művelt, de neveletlen. Ma úgy látjuk, hogy a középosztály átérzi ugyan az új idők kötelességeit és többé-kevésbé tisztában van hivatásával is, de viselkedésében igen csekély jelét mutatja annak, hogy az új fölismerést komolyan és véglegesnek tekinti s a jövőre nagy feladataira igyekezik ránevelni magát.

*

Ez az első magyarázata annak, hogy igyekeztem megírni középosztályunk illemrendszerének és társadalmi viselkedésének vázlatos szociográfiáját. A régi világban az Hiedelemről csak az etikett őrei és hasonló békés természetű szerzők írtak könyveket. Engem főleg az választ el a szakmában működő elődeimtől, hogy én nem csak előkelőségre, és semmiesetre sem felszínes előkelőségre szeretném oktatni olvasóimat és illem alatt nem csupán a viselkedés külsőségeit értem. Könyvemben nem ítélek szuverénül és nem tekintem magam illemtanárnak. Társadalmi jelenségek kutatójának érzem magam, s arra hívom fel a figyelmet, hogy középosztályunk öntudatlan viselkedése mögött milyen okok lappanganak. A politikus egyszerűen és szuverénül azt hirdeti: fogjunk kezét minden becsületes, dolgozó magyarral, akármilyen társadalmi osztályhoz tartozik és legyünk mind egyformák, egyenlők a magyarságban. Ugyanezt én is hirdetem, de... ugyanakkor látom, hogy egyes társadalmi rétegeink jellegzetes képviselői úgy fognak kezét a rangjukon aluliakkal, hogy az illető e kézfogástól — azonnal forradalmárrá lesz!

Nyilvánvaló, hogy így, ilyen hatással nem szabad többé egy új világban kezét fognunk ... Nem szabad többé

nagy feladataink reggelén úgij viselkednünk, mint tegnap és tegnapelőtt. Az életet nem szabad úgy szemlélnünk és éreznünk, mint egy-két emberöltővel ezelőtt. Új, korszerű magyar viselkedésmód kialakítása lebeg a szemem előtt, amely csak a tanult osztályok önkéntes fölismeréséből születhetik meg, lassan és fokozatosan. De ahhoz, hogy megszülethessek, az első feladat: rámutatni a mai viselkedés szociológiai okaira.

Könyvemben a magyar középosztályhoz akarok szólni és fel akarom hívni olvasóim figyelmét arra, hogy a mai időkben mi az illendőség, mi az igazi korszellem, mi az abból következő társadalmi magatartás és mi az az

y
életstílus, amelyet folytatnunk kell. Fontos és kevésbé lényeges problémák tömege fog majd az olvasó elé tárulni. A régi világban az illem őrei ilyen dolgokról egyszerűen parancsoló módon beszéltek olvasóikhoz és fellebbezhetetlen bölcsességgel kinyilvánították: így kell öltözködni, így kell étkezni és levelet írni s másként nem szabad. En szeretnék kissé elmélyedni annak vizsgálatában, hogy általában mi is az illem és mik annak szociológiai alapjai? Szeretném röviden fölvázolni, hogy milyen emberi viszonylatok alkotják a művelt népek illemrendszereit s e rendszerek hogy különböznek egymástól a korokban s milyen társadalmi erők befolyásolják az emberek viselkedését. y Olyan dolgokra szeretnék rámutatni, amiket az illetan írók általában idáig nem vettek észre: Senkit sem óhajtok megtanítani arra, hogy hogyan étkezzék, hogy öltözködjék, vagy hogy udvaroljon, de igyekszem megmutatni, hogy micsoda belső világban élünk, a magyar középosztály mindennapi társadalmi viselkedése titkainak föltárásával. Ha valóban javítani és újítani akarjuk a magyarság életét, le kell szállnunk a jelszavak világából a földi lét térségeire

s a mindennapi élet közönséges jelenségeiben is fel kell ismernünk magunkkal és embertársainkkal szemben jelentkező kötelességeinket. Ezért én illem alatt nem csak külső viselkedést, hanem erkölcsi magatartást és általános életstílust értek. Meg vagyok győződve arról, hogy ha a magyarság műveit rétegeiben nem tud kiteljesedni egy új életérzés és ez mindennapi viselkedésünkben nem ölt majd testet, ha a vezető osztályokban nem keletkezik új életstílus, — soha semmiféle újítás és reform nem válhatik komollyá és véglegessé hazánkban. Ha a magunk lelkében bensőleg nem igazodunk hozzá az időhöz, minden reformunk hazugságra épül és az első adandó alkalommal összeomlik.

*

Most, amikor százerek és milliók pusztulnak el a világ eddigelé legnagyobb háborújában, amikor a magyarság a bolsevista veszedelem ellen küzd és jövő európai pozícióját akarja megalapozni — kevés korszerűbb dolgot tudok elképzelni, mint emberi és társadalmi viselkedésünk megjavítását. Tudom, hogy minden gondolkozó ember érzi: micsoda ellentmondások élnek hirdetett elveinkben és mindennapi emberi viselkedésünkben. Mindenki visszatartónak találja a címhajtás munkásvezért, a dzsentriző földosztót, a keleti kényúr-típusú szociálpolitikust és a bokapattogtató kigazda-tribünt. Mindenki érzi, hogy ilyen emberekkel, ilyen viselkedésű egyénekkal nem lehet reformokat csinálnunk, mert ezek még nem vonták le hirdetett elveik konzekvenciáit, ezek nem „korszerű“ lények, ezekben a nép nem bízhatik meg s így a nemzet nem igazulhat meg velük és általuk. Ilyen visszatetsző jelenségeket mindenki lát, de a leg-

több ember ezeket csak egyéni előfordulásoknak tekinti. Pedig itt nem egyéni esetlegességekről, itt sokkal nagyobb és mélyebb dolgokról és bajokról van szó. Az egész magyar középosztály ilyenszerű hibákkal terhes s ezért át kell alakulnia érzésben, életstílusban, társadalmi viselkedésben, magatartásban és erkölcsi felfogásban. Meg kell javulnunk és hogy megjavulhassunk, először komolyan és őszintén magunkba kell szállanunk.

Tudom, hogy művemmel darázsfaszekbe nyúlok, de azt is érzem, hogy szükség van mindezek megírására és leleplezésére. Szükség van arra, hogy valaki felmutasson egy tükröt, — akármilyen kicsiny és homályos is az, — hogy mások abba belenézhessenek. Remélem, hogy ha az olvasó velem tart ezen a néhány oldalon, a végén, amikor majd akár bosszúsan, akár örömmel leteszi a könyvet, — másként fogja látni saját magát, rokonait, barátait és embertársait, mint azelőtt. És ezzel én elértem a célomat.

TARTALOM

Előszó

ELSŐ KÉSZ: AZ ILLENDŐSÉG TITKAI.

I. fejezet. Az illendőség az emberi viselkedésben..... 17

Az illem univerzális jellege (18). — Családi, nemzetiségi, törzsi illem (21). — Az osztályillem (23). — Nemzeti illem (25). — Nemzetközi illem (27). — Az illem a vad népek világában (28). — Az illem a történelmi korokban (30). — A stílusok (33).

II. fejezet. Az illem szociológiája 37

Az illemet befolyásoló általános tényezők (38). — Családok és családtagok (39). — A nemek viszonya (44). — Az életkörülmények (46). — Társadalmi osztályok egymás között (48). — A felső osztályok hatása az alsóbbakra (51).

III. fejezet. A művelt társadalmak illemrendszere 53

A mai polgári életideál és életérzés (55). — A kommunista illem (56). — A korszerű úriember fogalma (>8). — A mai úriember az illemet alkotó viszonylatokban (63). — Hogy változtassunk az illemen? (68).

IV. fejezet. A felső osztályok társadalmi ragályai 71

Az állandó hanyatlás tüneténye (72). — A lebzselés (74). — A fényűzés (77). — Osztálygögg és sznobizmus (80). — A parvenüség (81). — Az erkölcsi szabadság (82).

MÁSODIK RÉSZ: AZ ÁZSIAI ÁRNYÉK.

V. fejezet. A magyar a kötelező európai formavilágban..... 87

Keleti és nyugati úr (89). — A bemutatkozásról (91). — Nevünk viselése (93). — Címek és rangok (95). — A megszólításokról (98). — A köszönésről (100).

VI. fejezet. A magyar a főbb illemalkotó viszonylatokban 103

A középosztálybeli gyermekszoba (104). — Az osztály öntudata a családban (105). — Patriarkális jelenjek (107). — A vallásos elemek hiánya (108). — Ifjúságunk nevelésének ridegsége (109). — Középosztálybeli hölgyek és urak (111). — A nemi

nyomor és következményei (113). — Uramöcsém és urabátyám (115). — Az epidémia mélységei (117). — Urak és szolgák között (119) — Viselkedés alantasainkkal (121).

VII. fejezet. Parlagi örökségek 123

„Paraszt“ (124). — Tótozás, svábozás és egyéb hasonlók — (127). — Az úrhatnamság egyéb jelenségei (131). — Vendéglátásunk titkai (133). — Parlagi intézmények (135). — A borralaló (137). — Ki fizessen? (139). — A mulatásról (140). — Vadászat afférok után (141).

VIII. fejezet. Bécsi emlékek 145

Nemesi idill száz év előtt (146). — Két szembetűnő maradvány (148). — A tegeződés egykor és ma (151). — Kikkel és hogyan tegeződünk? (153). — Bonyodalmak a kézcsök körül (155).

IX. fejezet. A bennünk lakó zsidó..... 157

A kétféle kelet (159). — A zsidó viselkedés elterjedése (161). — A társadalmi forniarombolás (164). — Anyagias gondolkozás és érdeklődés (167). — Zsidó parvenük (169).

HARMADIK RÉSZ: FEHÉR TÓGÁBAN A FÓRUMON.

X. fejezet. A közélet illemrendszere..... 173

A közéleti illem formái (174). — A köz szolgálátának elve (176). — A fair play elve (178). — A magánélet szentségének elve (179). — A közéleti harc elfajulásai (181). — Az orvosszerek (183). — A szónoklásról (184). — Az államfő felköszöntése (187). — A közhelyek használata — illetlenség (188). — Külföld és külföldiek (190).

XI. fejezet. A párbaj..... 193

A párbaj az illemrendszerben (195). — Katonai és polgári becsület (198). — A párbajok csökkentése (199). — Szokásos bonyodalmak (200). — Új törvényes megoldást! (202).

XII. fejezet. Köztisztviselőink 205

A köztisztviselők fajtáiról (207). — A paraszti kisenemesi úr-ideál következményei (209). — Érzéketlenség az idő iránt (210). — A hivatal személyes felfogása (212). — Gyanakvás más életérzésűekkel szemben (214). — A hivatal atmoszférája (216). — A diplomáciai szerek viselkedése (218).

XIII. fejezet. Az üzleti illem..... 221

ELSŐ RÉSZ

AZ ILLENDŐSÉG TITKAI

Első fejezet

AZ ILLENDŐSÉG AZ EMBERI VISELKEDÉSBN

Amióta az ember társadalmat alkot, állandóan együtt él vele az illendőség fogalma. A társadalmi fejlődést az egyén és a közösség érdekei viszik előre, a vallásos és politikai hit ad formát és tartalmat neki, az erkölcs alakítja ki cselekvéseinkben az értékrendet és ezek együttesen az emberiség esztétikai ösztönével párosulva, hozzák létre többek között az illendőség fogalmát és gyakorlatát is. Ha azt kérdezzük, hogy mi az illendőség, mi az illem, igen nehéz szabatos meghatározást adnunk. Külső látszatra az illem a társadalom hallgatólagos megegyezése abban, hogy az embernek hogyan kell viselkednie társaival. De ez a meghatározás nyilvánvalóan elégtelen, mert nem száll le a probléma mélyére. Hiszen az emberi viselkedés külső formáit fejezi ki a modor és az udvariasság is s ezek mégsem azonos fogalmak az illemmel. A modor inkább a stílust jelenti, amelyet az emberekkel való érintkezésben magunkénak mondhatunk, amivel állandóan élünk, amely lényünket ebben a társadalmi vonatkozásban jellemzi. Nemcsak jó és rossz modorú ember van, hanem van gyermekes, nőies, fölényes, majesztétikus és biedermeier-modorú ember is, aszerint, hogy magából milyen stílust

áraszt. Az udvariasság meg teljesen a külsőleges formai magatartásra vonatkozik. A szó az „udvar“ fogalmából származik s azt az örökséget jelenti, amelyet a középkor királyi és fejedelmi háztartásai adtak környezetüknek s amely ma elsősorban a másokkal szemben tanúsított figyelmességben jelentkezik. Az illem, az illendőség több, mint a modor és több, mint az udvariasság, több, mint a figyelmesség — az illemnek mélyebb erkölcsi alapja is van. Az illem fogalmának meghatározásánál legegyszerűbb abból a régi közmondásból kiindulnunk, hogy „nem mind illik, amit szabad“. Hogy mit szabad tennünk és mit nem szabad cselekednünk, hogy a társadalomban, a mindennapi életben mik a jó és rossz cselekvés következményei, azt a törvények, a jogszokások, az adott pillanatban élő rendeletek, tehát az államhatalom jogforrásai szabják meg. Ezzel szemben az emberi viselkedést mindezek felül esztétikai szellemben az illendőség tartja korlátok között, s az a közös meggyőződés, amely a társadalom minden tagját ugyanabban az időben többé-kevésbé áthatja, a szokások erejével él és bár állandóan változik az idővel, különbözik társadalmi osztályok, népek, nemzetek és világrészek között, mégis egy bizonyos helyen és egy bizonyos időben az együttélő embereket lenyűgözi s aki szabályai ellen vét, azt a társadalomból való kiközösítéssel bünteti.

Az illem univerzális jellege

Az illendőség tehát elsősorban erkölcsi és esztétikai parancs, amely magán- és közéletünk minden vonatkozásában megszabja a korszerű helyes magatartást, annak a tömeghiedelemnek az erejével, hogy az egyén nem viselkedhet másképpen, mint ugyanannak a kollektívumnak a többi tagja, amelyhez maga is tartozik. Régóta tudjuk, hogy szociológiai szempontból mindenkinek van egy elsőd-

leges és egy másodlagos egyénisége. Az egyik saját személyiségéből árad, a másik pedig abból az emberi kollektívumból, amelyhez az egyén származásánál, foglalkozásánál, műveltségénél, társadalmi helyzeténél, nemzetiségénél, vallásánál és egyéb társas elkötelezettségénél fogva tartozik. Az ember egyszerre számos és különféle kollektívumnak a tagja s ezekhez való tartozását abban az arányban érzékeli, amint az élet viszontagságai közepette a kollektívám többi tagjának segítségére rászorul. A gyermek először csak családjához tartozónak érzi magát és nem tud róla, hogy a világon különböző népek, nemzetek s azokon belül osztályok és vallások is vannak. Ebben a korban csak szüleink támogatására szorulunk rá, ők védenek bennünket s így magunk is csupán e kis kollektívumhoz való tartozásunkat érezzük. Később rájövünk arra, hogy egy bizonyos népnek, nemzetnek és vallásnak is tagjai vagyunk. A felnőtt korban kifejlődik bennünk az osztályhoz való tartozás érzete s politikai pártállást is választunk. Míg háborúk esetén és a mindennapi élet politikai küzdelmei során elsősorban a nemzethez való tartozásunk fontosságát érezzük, forradalmakban igen gyakran az osztályhoz való tartozás érzése fölébekerekedik a nemzeti kollektívum vonzóerejének. Volt korszak Európában, amikor a valláshoz való tartozás fontosabb volt, mint a nemzeti s a népek aszerint kötöttek szövetségeket és aszerint harcoltak egymás ellen, hogy katolikusok maradtak, vagy protestánsokká váltak-e. De nemcsak ilyen nagy kollektívumoknak, hanem sokkal kisebbeknek is tagjai vagyunk ugyanabban az időben és az ezekhez való tartozás is igen élénken él bennünk bizonyos pillanatokban. Így tagjai vagyunk egy pártnak, s amikor politikai küzdelmeket vívunk, néha halálos ellenfeleknek érezzük a más párton levőket. Tagjai vagyunk egy klubnak, vagy egy kaszinónak is és amikor társadalmi vetélkedést folytatunk, fontosnak tartjuk, hogy a mi klubunk érje el a legnagyobb sikert. Sportegyesületekbe tömörülünk és azok küzdelmei során a színeinket viselő atlétákat, vagy futballistákat szavalókóruossal biztat-

juk a győzelemre s e pillanatban sok más, nagyobb és fontosabb kollektívumhoz való tartozásunkról is megfeledekezünk.

Ahány fontos kollektívuma van az életnek, annyiféle illendőség él bennünk, mert *minden társaság törvényszerűen illemet fejleszt magából.* Vannak dolgok, amiket nem illik jól nevelt és művelt embernek, vannak dolgok, amiket nem illik magyarnak, nem illik katolikus embernek és vannak olyanok, amiket nem illik a Nemzeti Kaszinó tagjának, vagy egy MAG teniszjátékosnak megtenni. A legelső esetben a jólnevelt és műveit emberek bizonytalan körű társadalma ítélkezik fölöttünk, a második esetben a katolikus egyház, a harmadikban a Nemzeti Kaszinó és a negyedikben mindazok, akik az említett sportegyesületnek tagjai és ezzel viselői és hordozói az abban kifejlődött illendőség-érzetnek. Nyilvánvaló ezekből, hogy az illendőség univerzális fogalom; mindenütt él, ahol emberi társaság képződik, mindenütt sajtyszerű és eredeti és a társaság összes tagjaira egyaránt, egyforma erővel és súllyal nehezedik. Természetes, hogy az egyes kollektívumok különböző illendőség-érzetei egymással nem összeegyeztethetetlenek, hiszen mindnyájunkat egyrészt a fehér emberiség általános életszemlélete, másrészt a kereszténység hitvilága és erkölcsi rendje és a nemzetfogalom normái tartanak össze. Az általános emberi viselkedés illendőség! szabályait nem is lehet mind paragrafusokba szedni. Ha valaki elindul ezen az úton, hamarosan belátja, hogy teljes munkát sohasem végezhet, mert az embernek emberrel való érintkezése minden lehetőségét nem is tudjuk összeszámolni. Freiherr von Knigge, amikor a XVIII. század végén illemtanát megírta, még arra is gondolt, hogy milyen legyen az ember magaviselete orvosával és ügyvédjével szemben s milyen legyen a viszony író és olvasó, művész és közönsége között. Azóta az élet annyira bonyolulttá vált, az emberi viszonylatok annyira elsokasodtak, hogy az univerzális illendőségéből csak az egyes legfontosabb momentumokat ragadhatjuk ki. Beszélhetünk arról, hogy

hogyan kell viselkednünk családtagjainkkal, tanítóinkkal, feljebbvalóinkkal és alantasainkkal, otthon és idegen országban, a magánéletben és a közéletben, de mindezek a viszonylatok az élet egészét nem ölelik fel. Hiszen van külön vadászillem is, amely a vadász-társakkal szemben kötelező és az illendőség körébe tartozik az is, hogy háziállatainkkal hogy bánunk, kínozzuk-e őket, vagy sem. Az illem éppoly univerzális fogalom, mint az emberi hit, vagy az erkölcs; mindenütt jelen van, minden pillanatban vizsgát teszünk belőle, minden környezetben újrafelődik és a bölcsőtől a koporsóig kísér.

Családi, nemzetségi, törzsi illem.

Ha az illendőség összes keletkezési helyeit és megnyilvánulási módjait nem is lehet fölvezetni, mégis a legfontosabbakat áttekinthetjük. Első keletkezési helye életünkben: a család. Itt tanuljuk meg először szüleinktől, hogy mit szabad és mit nem, hogy mit helyes és mit helytelen tennünk, innen kapjuk az úgynevezett „nevelést“. A későbbiekben rá fogok mutatni arra, hogy milyen mérhetetlen különbség mutatkozik az egyes korszakokban a családi élet belső morális és szociológiai helyzetében s ez milyen nagy hatással van az ember illemére. Most maradjunk annál, hogy a család az első kollektívum, amely hatását érezteti velünk, mégpedig életünk legfogékonyabb éveiben. Bizonyos tekintetben mindenki a szüleit utánozza s azt az életstílust örökli, amely őt gyermekkorában körülvette. Innen jönnek a válságok is, ha életünk folyamán olyan társadalmi rétegekbe lépünk át, amelyek különböznek szüleink és a családi ház gazdasági és szociális adottságaitól. Ha szerény sorból származott emberek nagy karriert csinálnak, munkás-, vagy parasztszülők gyermekei vezérigazgatók, vagy hercegek, politikai vezérférfiak, vagy tudósok lesznek, az új társadalom, amely befogadja őket, rögtön

észreveszi, hogy életstílusukat nem a családi házból hozták, hanem karrierjük során, útközben szedték magukra. „Milyen kár, hogy ilyen nagy embernek nem volt gyermekszobája“ — mondotta Talleyrand Napóleonra, amikor az egyszer elvesztette önuralmát és lehordta külügyminiszterét. A felső társadalmi rétegek mindig előszeretettel kutatnak a beérkezettek családfája s eredete után és gyanakodva nézik az újonnan érkezett magaviseletét, hogy fölfedezhessék benne az ő köreiből való gyermekszoba hiányát. Mert gyermekszoba, vagy gyermeki sors minden társadalmi rétegben van, csak hogy azok nem azonosak. A társadalom elsősorban azt szereti, ha mindenki megmarad saját osztályában és rétegében és nem állhatja sem az osztályából feltört, sem az osztályából letört egyéneket. Az életben, sajnos, nemcsak az a lehetőség áll fenn, hogy alacsony származásúak túl magasra viszik, hanem ennek az ellenkezője is. Emberek, akik jó körülmények között születtek, akik gyermekségüket magasabb társadalmi fokon élték végig, gyakran lesüllyednek s ilyenkor még boldogtalanabbakká válnak, mert az új rétegben a modor, az udvariasság és az illem hiányát is súlyosabban érzik. Minden családnak külön kis illemrendszere van, amit a szülők egyénisége s a családtagok egymáshoz való viszonya határoz meg.

A régi világban nagy jelentősége volt a nemzetségi illemnek, amely a közös leszármazásból eredő családok tagjaira volt kötelező. Az illendőség itt már erősebben tradíció-jelleget öltött. A nemzetség tagjai közös viselkedést külön életstílust alakítottak ki magukból, hogy ezzel a többi nemzetségtől különbözzenek és előkelőségüket hangsúlyozhassák. Bizonyos nemzetségek tagjai a középkorban kötelezőnek tartották az azonos étkezési, keresztelői és házasságkötési formák megtartását, de ezeken kívül azt is, hogy a nemzetségfőt hogyan szólítsák, a nemzetség tagjainak rangsorát hogy állapítsák meg, össze jövedeleken az asztalnál milyen sorrendben foglaljanak helyet, egymás között spanyol, vagy francia udvari nyelven beszélgesse-

nek-e és milyen ruházatban menjenek a vesztőhelyre, ha a sors úgy hozta magával. Aki ezeket az íratlan törvényeket megszegte, az a nemzetségi illemmel szállott szembe s azt a nemzetségből kitagadták, vagy emlékét a nemzetség nevéhez méltatlannak ítélték. A középkorban, amikor az ember saját egyénisége még sokkal kevésbé volt kifejlődve, mint a családjáé, amikor mindenki családja és címere, várai és birtokai és az udvarnál betöltött rangja szerint élt, házasodott és a hűbériség szolgálati rendszerében esett el a harcmezőkön, ezekből az illendőségi szabályokból alakult ki a nemzetségi illem. Hosszú évszázadokon keresztül virágzott s egyenrangú (ebenbürtig) családoknál körülbelül azonos volt. A magasabb- és alacsonyabbrendűekétől viszont határozottan különbözött.

A későbbi civilizált népek kultúrájának kezdeti korában és ma is néhol a természeti népek világában él még a törzsi illem is. Ez a nagyobb kollektívumnak, a közös törzsatyától származó embereknek azonos viselkedésmódja, harci és békés magatartása, házi és közintézményei körül kialakult kollektív viselkedési szellem, amely a törzs összes tagjaira egyformán kötelező. Az Afrika-kutató tudósok részletesen leírják, hogy az egyes néger-törzsek között milyen nagy különbségek vannak az illendőség tekintetében. Külön illemvilágokat fedeztek föl az indiánok között is.

Az osztályillem

A fehér faj művelt népeinél ma körülbelül mindenütt egyforma az osztálytagozódás. A fehér embert, ahol nagy tömegben él, majdnem mindenütt ugyanaz a mérsékelt égvöi klíma és életkörnyezet veszi körül. Foglalkozása is többnyire mindenütt egyforma, így azután körülbelül azonos társadalmi osztályok fejlődtek ki soraikban. Minden fehér népnek van valamelyes vezető rétege, amely Európában a történelmi örökség hordozója, másutt, tradíciótlan

népeknél meg (főleg az Újvilágban) a gazdálkodás, a tudomány és a közszolgálat világában érdemeket szerzett családok újabb leszármazottjait foglalja magában. Minden fehér népnek van középosztálya, földművelő, paraszt, vagy farmer rétege, polgársága és ipari proletariátusa is: Az azonos osztályok így az egész fehér világon mindenütt körülbelül azonos illendőség-világban élnek. Az arisztokráciának nemcsak az életmódja hasonlatos Olaszországban és Svédországban, hanem a viselkedése, az illemtana is. Ezt az illemtant utánozzák Amerika kapitalistái és Brazília nagyültvényesei. A középosztály ugyancsak külön illemvilágban él s a fehér népek középosztályainak társadalmi viselkedése így sokkal inkább hasonlít egymáshoz, mint ugyanazon nép különböző osztályaié. Az osztályillem területén meg kell különböztetni a történelmi osztályokat, amelyeknek múltjuk, sőt régmúltjuk van és azokat, amelyek ilyenekkel nem rendelkeznek. Európában történelmi osztály az arisztokrácia, a köznemesség és a parasztság; a városi és polgári réteg csak ott, ahol az nem csupán a legújabb időkben fejlődött ki s ahol az nem idegenekből, hanem a nép többségét alkotó faji elemekből áll. Amint az arisztokrácia és ennek utánzása következtében a középosztály, az egykori nemesség illendősége a középkori és újkori udvari világból ered, úgy a parasztság a maga eredeti faji kultúrájából építette fel a maga illemrendszerét. Ezért tapasztalhatjuk azt, hogy a földművelő ember és a vele együtt élő kisiparos, vagy ipari munkás viselkedése között igen nagy különbségek és eltérések észlelhetők.

Törvényként állapítható meg ugyanis, hogy eredeti illemrendszere csak azoknak a társadalmi rétegeknek (népeknek, nemzeteknek és társadalmi osztályoknak) van, amelyek sajátmaguk termelték ki kultúrájukat. Kultúra és civilizáció között a különbséget Spengler után abban fogadhatjuk el, hogy a kultúra hitből keletkezik és művészi formavilágban nyilatkozik meg. Amikor azonban a hit elenyészik, az életérzés racionalistává válik s új formák, új művészetek már nem keletkeznek többé, hanem csak a

meglevő értékek terjednek tovább hétköznapiakká válva s az anyagi érdeklődés lesz az élet legfontosabb tényezőjévé — akkor érkezünk el a civilizáció állapotába. Azoknak a társadalmi osztályoknak, amelyek kultúrárt csináltak, saját illemrendszerük van, azoknak pedig, amelyek csak a civilizálódás folytán kapták meg és vették át a mások kultúrártékeit, az illemrendszerük, az illemtanuk is csak másoktól származó, tehát könnyebben levethető és könnyebben változtatható. A parasztság, amelynek eredeti, faji életszemléletből táplálkozó népművészete van, sokkal erősebb és zártabb illemrendszerben él, mint az iparos, vagy a proletárréteg. Lehet, hogy a városi proletárok nagyobb kultúrigényeik és bővebb lehetőségeik következtében könnyebben átveszik a középosztály viselkedésmódját és így egyesek szemében a parasztnál illemtudóbbaknak látszanak, de a valóságban a falusi kisgazda sokkal eredetibb és értékesebb illemmel rendelkezik, mert az sokkal inkább sajátja, saját fejlődésének eredménye, mint az előbbieké.

Nemzeti illem

Az osztályok külön ülemrendszere mellett a történelmi nevelés, a politikai együttlés, a közösi múlt és a közös kultúra következtében a nemzetekben is sajátos illemfelfogás szokott kialakulni. A nemzeti illem azonban feltételezi valamely vezető réteg uralmát és az egész életmódra ható befolyását. A nemzeti illemet több körülmény határozza meg. Elsősorban a faji származás. Miután más az északi és más a földközitengeri ember, mások fantáziájának termékei, különböző az életfelfogásuk és általában emberi jellemük, nyilvánvalóan más az északi nemzetek emberi viselkedése is, mint a délieké. A fajkutatás megállapítja, hogy mi a különbség az északi, az alpesi és a földközitengeri faj általános jellemvonásaiban, még könny-

nyebb megállapítani, hogy ez a faji különbség milyen eltéréseket okoz az illemfelfogásban. Az északiak az emberi érintkezésben az egyszerű formákat szeretik, a déliek nagyobb teret engednek az indulatoknak, egymással virágosabb nyelven beszélnek, túlozzák az érzelmeiket, szeretnek szuperlatívuszokat használni és így az egymás iránti udvariasságot is olyan fokon művelik, amely az északiak szemében néha nevetségesnek tűnik. A faji különbség mellett a nemzeti illem kialakulásában a legnagyobb szerepet a vezető osztály összetétele, közéleti állapota, társadalmi erőssége és erkölcsi magatartása játssza. Az általános nemzeti illemet az adott kor vezető osztályának illeme szabja meg. Ha ez az osztály valóban erős és igazán vezeti a nemzetet, akkor a többi osztályok minden tekintetben utánozzák, elsősorban pedig a viselkedésben. De a nemzeti illem szempontjából nagy jelentősége van a nemzet egyes osztályai egymáshoz való politikai, gazdasági és szociális viszonyának is. Ahol az osztályok között nagy a különbség, ott egységes, nemzeti illem nehezen fejlődik ki, ahol kevesebb, ott határozottabb nemzeti illemről beszélhetünk. A nemzeti illem magában foglalja az egyén sajátos emberi viselkedését embertársaival szemben, a magánéletben, de egyben a közzel szemben való magatartását is. A nemzeti illemnek határozott része a közéleti illendőség, azaz azoknak a szabályoknak az összessége, amelyeket a politikai küzdelemben a nemzet vezető rétegének ítélkezése szerint be kell tartani és másokkal be kell tartatni. A népi karakter, a vezető társadalmi réteg életérzése, a faji adottságok és az általános kulturális színvonal együttesen szabják meg a nemzeti illemet, amely a nemzet szellemi értékeinek szerves része. Ezért egy-egy nemzet civilizációját többek között illemrendszerének fejlettsége is jellemzi. Az illemben erősebb, egészségesebb nemzetek más tekintetben is különbek a primitív illeműeknél, vagy a szabados illendőségűeknél.

Nemzetközi illem

Amióta a fehér faj népei között az államok egyenrangúsága kifejlődött a nemzeti ideállal és amióta ezek az államok jogközösséget alkotnak, megbízottjaik egymás közötti érintkezéséből kifejlődött a nemzetközi illem is. A nemzetközi illem elsősorban a diplomácia világában kötelező s ennek íratlan szabályai oly fontosak, hogy, ha valaki azokat megsérti, saját nemzetének árt vele. A nemzetközi illem évszázados tradíciókból fejlődött ki és stílusában a középkor királyi udvarainak levegőjét őrzi. Az első világháborúig az európai népek diplomatái túlnyomórészt a legfelsőbb osztályokból kerültek ki, s így származásuknál, nevelésüknél és életszemléletüknél fogva a tradicionális illendőségrendszernek voltak a hívei. Amióta a forradalmak végigdúlták a földet és a régi királyságok és polgári köztársaságok helyén a legkülönbözőbb politikai rendszerek keletkeztek, a nemzetközi illem is meglehetősen megváltozott. Ma a diplomaták igen vegyes politikai és társadalmi rendszereket képviselnek nemzetük színeiben. Konzervatív és demokratikus királyságok, polgári köztársaságok diplomatái mellett a genfi zöld asztalnál és a külügyminisztériumokban megjelentek Szovjetország kommunista rendszerének képviselői és elszaporodtak a nem keresztény egzotikus népek követői is. Az illem univerzális jellegére és törvények fölötti erejére mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy a diplomáciai élet illemtana e nagy változások ellenére mégsem omlott össze és nem fajult el, mint az várható lett volna. A két világháború közötti korszakban a diplomaták nagyjában éppen úgy csak egyetlen életformát követtek, mint száz évvel ezelőtt. Nemcsak az egzotikus népek követői hasonultak hozzá viselkedésben a keresztény államok születési, vagy szellemi arisztokráciájához, hanem a szovjetkövetek is igyekeztek az egyébként átkozott és megvetett burzsoá-életmódhoz idomulni. A proletárdiktatúra eme képviselői mindenütt frakot öltöttek, kaviáros, pezsgős vacsorákat adtak, nem feled-

keztek meg a rózsacsokrok küldéséről, az újévi látogatásokról, a klubokban való megjelenésről és semmiről sem, ami a nemzetközi diplomáciai életben szokásos volt. Túl-ságosan beletanulva az európai életmódba, legfeljebb — később megszöktek hazulról, vagy odahaza burzsoá-gyanú-ba esve, kivégezték őket.

A nemzetközi illemben kialakult normák utánozzák legjobban az egykori udvari életet, mert hiszen a követek és nagykövetek államfőknél vannak akkreditálva és az állam vezetőivel érintkeznek. Ezért a különböző politikai rendszerek vigyázni szoktak arra, hogy minden államba olyan követet küldjenek, aki származásánál, neveltségénél fogva nemcsak saját nemzetét képviseli méltóképen, hanem az illető nemzet vezető társadalmának is leginkább ízlésére való egyéniség. Magyarországra mindig olyan követeket küldenek, akik arisztokraták, vagy legalábbis nemesek, ezzel szemben Oroszországba a franciák 1918-ban munkás-vezért küldtek és ugyanezt tették húsz évvel később az angolok is, remélve, hogy az ott jobban tud beszélni az uralmon levők nyelvéen.

A nemzetközi illem nemcsak a diplomaták világában él. Hozzá tartozik az az egész erkölcsi komplexum, amely egyik nemzetnek másikkal való békés kapcsolataiban szerepet játszhatik. A nemzetközi illem fennáll királyi és államfői udvarok között, a diplomáciai szervek között, kulturális intézményekben, nemzetközi kongresszusokon és külföldi utazásokon egyaránt jelentkezik és virágzik s csak háborúban borul fel, amikor az illendőség szabályait a vál-ság elsodorja.

Az illem a vad népek világában

Az emberi viselkedés éppúgy változik a kultúrával és a civilizációval, mint egész életünk. A vad és félvad népek világában mindenütt meg lehet találni az illendőség vala-

melyes nyomát, amelyet mindig az illető nép vallásos és erkölcsi felfogása határoz meg. Nincs egyetlen olyan vad népe sem a földnek, amelynek viselkedéséből ne lehetne határozottan arra következtetni, hogy bizonyos alkalmak bekövetkezésekor a jövőben mit fognak cselekedni. Erre a cselekvésre felületes szemlélet szerint semmi sem kötelezi őket s mi a mi keresztény hitünkkel és erkölcsünkkel oly távolállónak tekintjük magunkat tőlük, hogy cselekvéseik rugóit nem is igen tudjuk fölismerni. Mégis a XIX. század nagy Afrika-utazói és még előbb azok a fölfedezők, akik az elsők között körülutazták a földet, akik egy-egy ismeretlen szigeten elsőnek kikötöttek, hamarosan kiismerték az ott talált vad, vagy félvad népeket. A rövid egy-kétnapos tartózkodás semmiesetre sem volt elegendő ahhoz, hogy megismerjék a fölfedezett nép vallását, erkölcstanát, politikai és társadalmi rendszerét. Hamarosan mégis érintkezni tudtak velük és bizonyos várható cselekedeteiket mindig előre ki tudták számítani. Mi ennek az oka? Az, hogy az illető nép illemtanát ismerték föl, a külső viselkedés rendszeresen visszatérő jelenségeiből rájöttek a nép életszemléletére és életérzésére. Ha a vad népeknél ez így van, hasonló a helyzet nálunk, művelt embereknél is. És éppen ez mutatja az illem életkifejező erejét és jelentőségét.

Nincs egyetlen olyan vad nép sem a földön, ahol ne lehetne kifejezésre juttatni a békés szándékot, amellyel feljűk közeledűnk. Minden vad nép ismeri az ember érintkezési formáit és ezeket ösztönösen meg is tartja. Az első követelműny, amelyet az utazóval szemben felállítanak: saját maguknak, mint népnek, mint önálló erkölcsi alanynak megbecsűlése, ami abban jelentkezik, hogy az érkező, vagy templomaikat, vagy törzsfőnökeiket, vagy szent helyeiket meglátogatja, hiedelmeiket látszólag magáévá teszi, s ezzel hozzájuk méltónak nevezi ki magát. De az illem nemcsak a vadak és az idegenek között jelentkezik, hanem az utazó a vad népek belső illemtanát is hamarosan kitanulja. Lawrence ezredes, aki az első világháborúban az arab népeket fellázította Törökország ellen,

érdekesen írja le, hogy hogy illeszkedett bele a nomád arab törzsek gondolatvilágába, elsősorban azzal, hogy átvette illemszabályaikat és ezzel hozzájuk hasonlónak mutatta magát. A hasonló viselkedés a vad, félvad, vagy primitív népeknél az erkölcsi és gondolatbeli hasonlóság érzését kelti föl és ezzel leszereli az ellenérzést. Voltaképpen nem ugyanaz a tünemény-e ez, mint mikor nálunk magasabb társadalmi rétegből származó emberrel érintkezünk, vagy alacsonyabbak körébe kerülünk és azok illemrendszeréhez igyekszünk önkéntelenül is alkalmazkodni?

Az illem a történelmi korokban

Az európai népek életéből számtalan történelmi emlék maradt ránk, amelyek az egykor élt társadalmak illemrendszereinek lényegét felfedik előttünk. A görög és római történetírók, társadalombölcselek és költők számos műve derít fényt az antik világ illemtanára. Ezekből megtanulhatjuk azt is, hogy a különböző korokban mindig más és más életérzés és életideál fejleszti ki az illem rendszerét. Az ókor életideálja: a humanizmus, az emberi méltóság mindenekfelett való értéke, az istenek és az ember teljes hasonlósága, a férfi abszolút uralma a világ fölött és a férfias erények mindenekfölött való értékelése. Soha kisebb faj, mint a görög, nem épített nagyobb kultúrát a földön és soha egyetlen nép sem fejlesztette olyan végtelenné az emberi hatalmat, mint a római. A görög kultúra, amely a romai civilizációt szülte, egyben a világ legtökéletesebb társadalmi életformáit is megalkotta az arisztokratikus és a demokratikus rendszerekben és így nyilvánvalóan a klasszikus emberi viselkedést is éppúgy megteremtette, mint a klasszikus tudományt és a klasszikus művészetet. Csak-hogy, míg a templomok s a szobrok és Sokrates, Platon, Aristoteles művei az utókorra maradtak, addig a görögök és rómaiak viselkedésének emléke és nyoma velük együtt

sírba szállott. Bizonyos, hogy az ókornak, a görög-római életnek nem volt egységes illeme és egységes emberi viselkedése, hanem e kultúra már csak évezredek miatt is különböző viselkedés- korszakokat foglal magában. Ha az antik művészetben azt látjuk, hogy a különböző kultúrák és stílusok váltakoznak benne, akkor nyilvánvaló, hogy az emberi magatartás és viselkedés is legalábbis ugyanolyan stíluskorszakokra oszlik, mint amiről a fönmaradt emlékek beszélnek. Ez a lezárt világ éppúgy hitben keletkezett kultúrát szült s aztán racionalizmusban és szétbomlásban végződött, mint a miénk. Ezzel együtt fejlődött a társadalom, a család és az osztályok helyzete és egymáshoz való viszonya is. Tehát a görög és római ember viselkedése éppen annyit változott az ókor folyamán, mint a mi keresztény népeink emberének életstílusa a középkor elejétől máig.

A történelmi korok jellegzetességét azonban e korok virágzása mutatja. Így Görögországban Perikles kora és Rómában a Caesaré és Augustusé. Az ideál e korok egyidejűségében: a nagyszerű antik ember, aki a tisztesség, becsület mintaképe, egy körülbelül azonos istenhit és erkölcsi rend képviselője, akinek a szigorú erkölcs, az erős hazaszeretet, de ugyanakkor a bölcs életigenlés és a peszsimisztikus és dualisztikus világfelfogás az emberi méltóság óhajtását és rezignációját adja. Az ókor embere úgy viselkedett, hogy ehhez az életideálhoz a legjobban hasonlítson. A társadalom betegségei és visszasságai már abban a korban is éltek, a felső osztályok romlottsága éppúgy megvolt, mint manapság, de az ideál is élt, éppúgy, amint ma is él bennünk. Ezt az ideált váltogatták a különböző életstílusok, a nemzeti életkezdés, a fejlődő imperializmus, majd a kiteljesedés és a nemzetközivé válás korszakaiban. A görög és római nép addig volt erős, ameddig vezető osztályai határozott istenhitben, zárt erkölcsi világban és tudatos, még nem szabadossá vált illemrendszerben éltek.

A középkor illemvilága a középkori ember életideáljából, a keresztény lovagból táplálkozik. A hűbériség korában az emberek igyekeztek úgy viselkedni, mint a királyi udva-

rokban forgolódo lovagok, akik a keresztény életideálokért küzdöttek, életüket a királyért és fejedelemeért való szolgálatban töltötték és szemüket a túlvilági boldogságra függesztve haltak meg. A középkor szintén ezer esztendő foglal el történelmünkben, amely alatt nyilvánvalóan nem volt egyforma egyetlen országban sem az illem és az emberi viselkedés. De ezt a kort is a kiteljesedés korszaka jelzi: az olasz reneszánsz, amelynek emberéről már sokkal több emlékünk van, mint az antik világból. Baldassare Castiglione (1478—1529) „Il Cortegiano“ című könyvében részletesen leírja, hogy milyen legyen a királyi udvarban forgolódo keresztény lovag. Legyen nemes származású, csinos, nyájas és szeretetreméltó. Hósi, fegyverforgató, de nem szájhósi. Jó testalkatú és sportoló, akiben legyen elbűvöló báj és sok természetesség mozgásában, öltözködésében. Legyen választékos beszédmodorú. Legyen az átlagosnál nagyobb tudása s így elsősorban humanista műveltsége, de ez mindig legyen arányos fegyverforgató képességével. Legyen jó zenész, de tudjon rajzolni és festeni is. Legyen olyan modora, hogy az tetszedjen urának, fejedelmének, de legyen óvatos, ne irigyeltesse magát másokkal. Ne törjön kitüntetésekre, öltözzön tiszta, kényes, de komoly és egyszerű módon. Legyen egy egyenrangú barátja és több más is, de azokat válogassa meg és tartsa velük szemben a távolságot. Kedélyesen és tisztelettel társalkodjon a nőikkel. Ne legyen nagy evő és nagy ivó, rossz szokások rabja, ő maga sose csodálkozzék, de másokat ejtsen bámulatba. Ne beszéljen olyasmiről, amihez nem ért. Sakkozzon, kártyázzon, de ne haragudjon, ha veszít. Józan mértéket tartson egész életmódjában. Szeresse a tréfát, az élcet, de ne legyen udvari bolond. Tudjon anekdotákat, de ne sértse a hatalmat, a kegyeletet. Mindig igazat mondjon uralkodójának és vigyázzon rá, hogy az uralkodót félre ne vezessék. Fejlessze a kormányzás erényeit és szeresse a szerelmet.

Castiglionen kívül még számosan írták meg a középkori keresztény lovag kívánt, vagy valódi alakját és rajzolták meg erkölcsi habitusát. Tudjuk, hogy más volt a lovag-

kor Nagy Károly alatt és más a középkor végén, más az emberi viselkedés a gótika korában és más a reneszánsz alatt. Az egyikben a vallásos elem van túlsúlyban, a másikban már ébredezni kezd a világi szellem. És íme: ez mutat arra, hogy az emberi viselkedésre az egyes stíluskorszakoknak épp olyan nagy hatása van, mint a történelem nagy időszakainak.

A stílusok

Az emberi történelem egyes jelenségeinek átfogó szemlélete arra a fölismerésre vezet, hogy az emberek egy-egy adott korszakban nagyjában és egészében mindent ugyanabban a stílusban csinálnak, miután az uralkodó szellem ugyanazt az életérzést és világlátást fejleszti ki bennük. Ugyanabban a stílusban építenek, festenek, öltözködnek, táncolnak és csevegnek. Így az emberi illemnek is különböző stílusai vannak. A román és gót építészet korszaka a vallásos középkor. A világi elem még alig jelentkezik, a keresztény hit e korszakban ér el az imperializmus fokára, amikor kereszténnyé akarja tenni az egész világot, vissza akarja foglalni Krisztus szülőföldjét és ki akarja irtani a földről a pogányságot. Ennek a korszaknak az emberideálja: a vezeklő és a hitért küzdő lovag. A viselkedés őt akarja utánozni s ezért főszempontja a kegyesség, a jámborság, az istenfélelem és a fegyverforgatás. A reneszánsz már az elvilágiasodás, a hitimperializmus helyett a hit hanyatlás kora; ennél fogva a régi középkori életideál megváltozását jelzi. A reneszánsz lovag még magában hordozza a régi ideálokat, még küzdeni akar a kereszténységért, de a fejedelmi udvarok intrikái, a partikularizmus, a hűbériség betegségei és a hitgyöngülés már nem engednek ilyen összefogást sem nemzeteknek, sem társadalmi rendeknek, sem az egyes lovagoknak. A viselkedés természetesebbé, világiasabbá, érzelmesebbé, a nemek között pedig

érzékenyebbé válik. A királyi udvarok léghőmérséklete és világi örömei, a keresztény lovagból egyre inkább a későbbi világi típusú varázsolják elő.

Azután jön a hitszakadás és utána a barokk, a hanyatló hűbériség és az abszolút fejedelmi tekintély kora. A kereszténység egysége megszűnik, kitörnek a vallásháborúk és a pápa mindenekfelett való hatalmát a királyi udvarok veszik át, amelyekben a kereszténység egységes hitrendszere helyett lassankint kifejlődik a nemzeti eszme. A barokk nemesség már egészen másként viselkedik, mint a középkori lovagság. A lovagok helyett jönnek a rendek s a nemesi rendek mellett lassankint kifejlődik a városi polgárság is. E korban már nemcsak egyenrangúak találkoznak és érintkeznek egymással, hanem különböző osztályhoz tartozók is. A barokk ember másként jár, mint a középkori, másként öltözködik, másként beszél férfiakal és nőekkel, másként viselkedik a köz- és a magánéletben, mert más az életideálja. A rokokó a rendiség hanyatlását mutatja elfinomult formáival. A társadalomban új elem jelentkezik: a kételkedés és ezzel kapcsolatban a kritika. Más osztálybeliek is felnőnek, mint a királyi udvarok kegyeltjei, hogy ellensúlyozzák az oligarchiát és a régi privilegizáltakat, s a vezetőrétegek életét a felvilágosult monarchák fénye ragyogja be. Azután jön a francia forradalom, a császárság és az empire, de ez már nem a nemesség, hanem a forradalmi francia polgárság művésze és életstílusa. Visszakíváncozás az ókori emberi méltóságba, a görög-római életideálba és leszámolás a középkor hagyományaival. A ruházkodás még fényes és színes, de a férfiaknál már egyszerűsödik, a beszédmodor közvetlenebbé, kevésbé fellengzővé válik, az emberek már nemcsak társalognak, de leveleznek, nemcsak énekelnek és csevegnek, hanem vitatkoznak, sőt mennydörögnek is. Azután jön a biedermeier, a polgárság fénykora, a maga családi melegségével, kürtőkalapjával, hosszú frakkjával, a felszabaduló női nemmel, az új szabadság-ideálokkal, egy új világ beteljesülésével.

A biedermeierrel azután befejeződik a történelmi stílusok kora. A polgárság után nincs új vezető-osztály, amely külön egyéni stílust alkotna az életben és az emberi viselkedésben. Idáig minden stílust az életérzés egysége jellemzett. A polgár azonban a maga forradalmával fölbontja a társadalmi kötelekeket, felszabadítja az alsóbb rétegeket és ezzel megindul az osztályharc, jön a szocializmus és a forradalmak és világháborúk kora. Most éppen ezeket az időket éljük, amikor Európában már nincs abszolút vezető osztály, amely határozott életstílust tudna diktálni. Az új tárgyilagosság a tengerentúli új civilizáció: Amerika építészetét utánozza és a társadalmi viselkedésben ugyancsak a tengerentúli angol és amerikai elemek befolyása a legnagyobb az európai életre. Az ókorban úgy viselkedtünk, mint az emberi méltóságban és nagyszerűségben hívő görög, vagy római polgár, a középkorban úgy, mint a keresztény lovag, az újkorban úgy, mint a nemeségből a polgárságba áthajló, felvilágosodásért küzdő férfi-ideál, ma meg úgy mint egy hanyatlásnak indult társadalom, amely új hit és új világregend kiteljesedésének előestéjén áll. A hit már mozog bennünk, de stílust még nem fejlesztettünk magunkból, mert nincs biztos, pozitív életérzésünk és bizonytalanok vagyunk az erkölcsben és a kötelességben.

Második fejezet

AZ ILLEM SZOCIOLÓGIÁJA

Minden illendőség-rendszer valamely társaságnak a szüleménye. Ezért az illem kialakulásának, fejlődésének, minőségének, általában egész életének elsősorban szociológiai okai és alapjai vannak. Az illem szociológiájával tudomásom szerint idáig komoly formában nem igen foglalkoztak, pedig nyilvánvaló, hogy a téma érdemes volna az elmélyedésre és a behatóbb vizsgálódásra. Ha van szociológiája a táncnak, a divatnak és az ember minden társas életmegnyilvánulásának, úgy kell, hogy legyen az illemnek is. Az illemtan-írók tárgyukat idáig mindig szubjektív oldalról és tudománytalanul közelítették meg. Megelégedtek azzal, hogy elmondották és kódexekbe foglalták véleményüket arról, hogy az adott időben az úgynevezett „úriembernek“ hogyan kell viselkednie, mit kell és mit nem szabad tennie. Ezekben a könyvekben a szerzők általában az adott kor uralkodó-osztályának véleményét mondják el. A középkorban az udvari emberét, az újabb időkben a nemesi, vagy középosztályokét. De arról egyikük sem beszél, hogy az illendőségnek miért kell ilyennek és miért nem szabad másnak lennie. Szuverénül kijelentenek, ítélkeznek, szabályokat állítanak föl, de csak az esztétikai érzésükre, a

múltra és hagyományokra támaszkodnak, nagyobb mélységekbe nem ereszkednek alá. Tudósok pedig eddig még sohasem foglalkoztak az illem szociológiájával.

Az illemet befolyásoló általános tényezők

Márpedig az emberi illemet ugyanazok a tényezők irányítják, amelyek a társadalom fejlődését is befolyásolják. Először bizonyos általános tényezőkről kell beszélnünk. Ilyen mindenekelőtt a természeti környezet, amelyben a társadalom él, amely egész felfogását, életérzését sőt világnézetét is kifejleszti. Ha a föld, víz, levegő, időjárás, a növény- és állatvilág közvetlen befolyást gyakorol az emberre és az ember társas együttélésére, akkor ezek a tényezők az emberi társaság összes megnyilvánulásait is hatásuk alatt tartják. A másik irányító tényező-csoport az embertömeg fajiságában, népi fejlettségében, a nemzeti kapcsolat erejében és az uralkodó vallás hit- és erkölcstanában lappang. Előbb már utaltunk a faji különbségekre. Ugyanilyen fontos a népi fejlettség foka és a nemzeti kapcsolat, valamint a vallás hatása az emberi viselkedésre. De nagy szerepet játszik a kérdéses társadalom foglalkozási megoszlása is, mert hiszen más az élményvilága a városi lakosnak, az iparosnak, a kereskedőnek és a földművelőnek, vagy a gyarmatokon élő ültetvényesnek. Az összes általános irányító tényezőket nem is lehet mind felsorolni. Meg kell azonban emlékeznünk az idegen társadalmak befolyásáról, különösen a mai időkben, amikor a távoleső társadalmak között a szellemi, izlésbeli és társadalmi érintkezés is gyakorivá vált.

Az általános irányító tényezők mellett vannak azonban különös kapcsolatok, amelyek az emberi illendőséget a legközelebről és állandóan érintik s amelyek az illemrendszerek kifejlődésében mindig és mindenütt vezető szerepet játszanak. Az illem szempontjából így a legfonto-

sabb különös alkotó tényezők: a családi állapot és a családtagok egymáshoz való viszonya, a nemek viszonya, a különböző életkorok egymáshoz való viszonya és végül a társadalmi osztályok egymáshoz való viszonya.

Családok és családtagok

Mint már előbb is említettem, az illendőség szempontjából a legfontosabb alakító tényező a család. Az ember egész életében annak az illendőségnek a viselője, amit a családban sajátított el s annak az érzésvilágnak a folytatója, amely a családi keretből először feléjeáradt. Minden családban más a nevelés és más az életfelfogás, de mégis koronként fontossága van annak, hogy az egyes korszakokban milyen a család szociológiája, azaz milyen a családtagok egymáshoz való viszonya. Törvénynek látszik az az igazság, hogy mindazokon a fejlődési fokokon, amelyekben a társadalom a törzsi önkényuralomból a demokrácia és a szétesés fokáig eljut, először a kultúr-ember legkisebb kollektívuma: a család megy keresztül. A szociológiai fejlődés először a családban folyik. A forradalmak itt ütnek ki először. A családtagok jogviszonya és erkölcsi viszonyai itt alakulnak át leghamarább és a fejlődés innen megy át a társadalom szélesebb köreire.

Az ókorban a család a családi ház minden tagjával és rabszolgájával egyetemben a családfő, a páter familias föltétlen uralma alatt áll. A klasszikus római jog szerint a családfőt megilleti a jus vitae ac necis, ami azt jelenti, hogy élet és halál ura. Hozzá tartozóinak minden dolgában föltétlen jogkörrel és hatalommal rendelkezik. A fiúk mindaddig, amíg meg nem házasodnak és feleségükkel más házba nem költöznek, a lányok míg férjhez nem mennek és atyjuk el nem bocsátja őket, valósággal a családapa magántulajdonát alkotják éppúgy mint a feleség és a rabszolgák. Később a jus naturale befolyása a

római családjogban is érezteti hatását és amikor Caligula az egész római birodalomra kiterjeszti a *jus civile*-t, már Róma méltányos jogát teszi általánossá és kötelezővé a birodalomban. A családtagok felszabadulnak, a nők megkapják a magántulajdon jogát és a rabszolgák fölött való uralom is enyhül. Mégis az egész ókorban, legalább is az ókor klasszikus idejében a család korlátlanul az apai tekintély fegyelmező ereje alatt áll. A lányokat többnyire gyermekkorukban és megkérdezésük nélkül adják férjhez. A huszonégyéves Tacitus Agricola tizenhároméves leányát vette nőül. A lányokat már gyermekkorukban eljegyezik, amihez természetesen tudni kell, hogy a rómaiaknál a nemi érettség sokkal korábban köszöntött be, mint nálunk manapság. A házassághoz megkívánt teljeskorúság már tizenkettedik életévben beállott a lányoknál és azokat általában a tizenkettedik és a tizenhetedik, kivételesen a huszadik életév között adták férjhez. Augustus törvénye már anyagi hátrányokkal sújtja az olyan húszéves nőt, aki nem él házasságban, vagy a családját, ha gyermektelen. A férfiaknál az első hivatalnak a viselése volt általában a házasságkötés korbéli feltétele, tehát a huszonötödik életév, amikor a római férfit *quaestornak* választhatták. Az első időben a családapa még akkor is uralkodott fián, ha az a közéletben nála nagyobb rangot, azaz hivatali állást nyert, később azonban a közéleti rang a családbeli állásnak fölébekerelkedett.

A régi Rómában e családi intézmény mellett a családtagok nyilvánvalóan mind az alázatosság és az atyának kijáró végtelen tisztelet érzésvilágában és az ezekből eredő általános illemrendszerben nőttek föl. A szilárd családi élet a szigorúan nevelt emberek tömegét adta Rómának s e nevelés következtében az emberek a családi házon kívül is úgy érintkeztek társaikkal és olyan stílusban viselkedtek, mintha odahaza volnának. Később, a császárság korában, először a családi kötelék szigorúsága bomlik fel és ezzel párhuzamosan kezd megromlani a társadalom is. A

fiatalok élete lassanként szabadossá válik. Az irtózatossá gazdagság rabszolgák és ágyasok tömegét hozza a római házakba. A fiúk önálló és kalandos életet élnek, a lányok egyedül mennek színházba és cirkuszba, görög nevelők és filozófusok sürgölődnek körülöttük és ők a kortárs-írók szerint levelekkel ostromolják a híres színészeket és atlétákat, gyaloghintóikban pedig találkára járnak. Martialis, Juvenalis, a két Plinius, Suetonius és mások figyelemreméltó részleteket írnak Róma családi és társadalmi életének megbomlásáról és ezzel kapcsolatban az emberek viselkedésének elfajulásáról is.

A középkorban, sőt egészen az újkor végéig, a francia forradalomig, a nemesi osztályok letűnéséig, ugyancsak a zárt és szigorú erkölcsű, a családtya uralmán alapuló életmód jellemzi az európai családot. A középkorban a nemesség egyedülálló világi rendnek tekintette magát és az volt a felfogása, hogy az államot az ő családjai alkotják. Család és állam között nem volt más kollektívum a nemesség rendjén belül, viszont az egyéniség és az egyéni élet vágya még nem fejlődött ki úgy, mint manapság. Az ember elsősorban családjához, nevéhez, címeréhez tartozónak tartotta magát. A család nevének öregbítéséért hadakozott, házasodott, a család számára gyarapította a vagyont és a befolyást. A nemes emberek többé-kevésbé ijnind családi politikát folytattak, amit manapság már csak az uralkodóházak tesznek. Ennek a családnak, névnek és címernek, lovagi becsületnek, társadalmi állásnak és életközösségnek a családapa korlátlan feje volt még a XVIII században is.

„Egyetlen szenvedély uralkodott atyámon: a nevéé — írja önéletrajzában Chateaubriand. — Szokásos állapota a mély szomorúság volt, amit a kor még csak növelt, úgy hogy szótlanságából csak felindulásai ragadták ki. Fukar volt, így remélte családjának visszaadni az egykori fényt. Büszke volt a maga bretagnei mivoltára. Szigorú az alárendeltjeivel, a hozzátartozói iránt pedig hallgatag, despo-

likus, ádáz. Aki csak látta, vagy hallotta őt, szorongást érzett“.

A fiúk e korban is csak a házasságkötés pillanatában szabadultak fel az atyai hatalom alól, mint Rómában és csak akkor, ha feleségükkel új házat tudtak alapítani. Ha otthonmaradtak, továbbra is a családátya uralkodott fölöttük. A házasságot a családfők intézték, jórészt gyermekeik megkérdezése nélkül. Bölcsen írja d'Avenel: „A házasság ma két egyén frigyének látszik; a XVII. században két család szövetsége volt. Ma mindent a házastársak érdeke határoz meg, akkor a családok érdeke volt a döntő“. Rangon alul, szerelemből házasodni: a legborzalmasabb bűncselekmény volt, amit a család ellen el lehetett követni. A lányokat e korban már nyolc-tízéves korukban is eljegyezték, sőt férjhez is adták, csak hogy más valaki meg ne előzhesse a családi frigyét. Amikor az egyik Rohan 1605-ben megházasodott, a pap az esketésnél ránézett a menyasszonyra és azt kérdezte: „Keresztelni hozták ezt a gyermeket?“ Azt tartották, hogy rossz házasság csak egy van a világon: a szerelmi, mert a véletlen kevésbé vak, mint a szerelem. Tehát észszerűen és a családtagok szempontjából kellett házasodni. Azután majd később inkább tisztességtelenül lehet élni, mint rangon alul, — tették hozzá később, amikor a rendszer még fennállott, de erkölcsi már megromlottak. Miután a nemes ifjak és kisasszonyok így főleg családi érdekből és csak szerencsés esetben szerelemből egyesültek — ebből a korszakból származik az az illemszabály, hogy férj és feleség sohasem szórakoztak együtt a társaságban mások előtt, nem ülnek egymás mellett az asztalnál, sőt az előkelő társasági hölgy külön is lakik, külön cselédséget tart s ha a házastársak egymást meglátogatják, az inas bejelenti, hogy a Monsieur, vagy a Madame megérkezett.

Az ókor és a középkor családi életéből a föltétlen tekintélytisztélet, az alázatos beszédmodor, a páratlan önuralom, az egyén érdekeinek és érzéseinek háttérbe szori-

tása és a hatalom előtt való teljes megalázkodás illemrendszere fejlődött ki. Ami a családtya otthon, az az országban a király, a fejedelem, vagy a hűbérúr. A király is összeházásíthat embereket, akár tetszik nekik, akár nem, s ezt a parancsot teljesíteni kell, különben a társadalom kitagadja a forradalmárt, aki egyéni érzelmeire mer hivatkozni. A családtagok egyenlősége Angliában és Franciaországban kezd kifejlődni a XVIII. és XIX. században. A fiúk és lányok forradalma itt is együtt jár a polgárság forradalmával és a liberális szabadságeszmékkel. A művelt társadalom fiai és leányai a XIX. században érik el az önrendelkezés állapotát a jogéletben és a valóságban s ettől kezdve házasodnak saját fejük szerint, — állapítja meg Seignobos. Azután a XX. században a történelmi «saládi tekintély méginkább megbomlik. A házastársak között lehetővé lesz a válás, a házasság nem föltétlen szentség többé, a gyermekek egyre inkább önálló egyéniségekké válnak és a szülő iránti tisztelet is alább hagy, főleg a nagyvárosokban. Míg a középkorban a gyermekek apjukkal csak térdenállva, vagy könyörgő hangnemben mertek beszélni, Thomas Mann novellájában (Unordnung und frühes Leid) a serdülő leányzó frivolan „kedves őseimnek“ szólítja tisztos, polgári szüleit.

Így változik meg lassankint az emberiség, illetve a művelt osztályok „gyermekszobája“. Ez a gyermekszoba kezdetben templom, később meg szabad játszótér, amelyben már a szülők szolgálják a gyermekeket, az elkényeztetett csemeték etj akiket majd a nagyvilág vonzása kiszakít az otthon kohéziójából. És ez ellen semmit sem lehet tenni, mert — a társadalom áll a gyermek mögött és csak megunt előítéletek a szülők oldalán. A következő lépés meg — aminek ma vagyunk szemtanúi — a gyermeknevelés fokozatos kivétele a család kezéből.

A nemek viszonya

Sok tekintetben a családi kapcsolatokkal fejlődik együtt, de egyébként más behatások alatt is alakul a nemek egymáshoz való viszonya, amely az illendőségrendszer másik, legfontosabb tényezője a gyermekszoba után. Az ókorban és a középkor első felében, de jórészt a másodikban is a világ egyedüli ura a férfi. A keleti népeknél és az ókoriaknál a nő nem is számít embernek szellemi és jogi értelemben. A görögök még azt hiszik, hogy a gyermekszülésnél is a férfié a legfontosabb aktus és kevésbé jelentős a nőé. A nők nem vesznek részt cselekvő módon a vallási életben, a politikában, a közélet harcaiban, a társadalomban; a színházban a női szerepeket is férfiak játsszák. Ennélfogva a nők és férfiak közötti érintkezés igen gyér. A társaságban csak férfiak vannak együtt, a nők otthon kuksolnak és dolgoznak. Sokan azt hiszik, hogy a nők fölszabadulását Európában a kereszténység Mária-kultusza hozta magával, azonban megállapítható, hogy a nők emancipációja olyan államokban is mindenütt törvényszerű velejárója volt a társadalmi fejlődésnek, ahol nincs, vagy nem volt kereszténység. Rómában a nők a császárság korában kezdik elérni az egyenrangúságot és ettől kezdve a nemek közötti társadalmi érintkezés kiszélesedik és megváltoztatja az egész illemrendszert is. A vallásos középkorban a nő a kereszténység és a Mária-kultusz ellenére még valóságos rabszolgaéletet él és megáláztatásoknak van kitéve, amire legjellemzőbb az erényöv használata. A női emancipációt nem a kereszténység ereje, hanem éppen a középkor elvilágosiasodása hozta magával, az a kor amikor a férfiak már többet adtak a földi örömekre, a társadalmi élet kellemeire és az érzékiségre, mint azelőtt. A reneszánsz-férfi vallásos áhítattal és fellengző versekkel közeledett hölgye felé, de Boccaccio Decamerónja arról tesz tanúságot, hogy ez a divat csak az előkelőségek körében élt. A különbség a nemek között társadalmi szempontból mégis igen nagy volt a maihoz képest és a két nem

érintkezése igen körülményes és formalisztikus. Férfiak és nők például nem levelezhettek. A leveleket a dajkák hordozták. A keresztény lovag legfőbb ambíciójának azt tartotta, hogy hölgyéért, mint ideálért harcoljon, őt életveszedelemektől mentse meg, szépségét és egyedülvalóságát másokkal elismertesse és végül a nőben rangját és címét, vagyonát emelő élettársra találjon. Amíg a rendiség élt, a nő és férfi közötti különbség és viselkedés nagyjából ugyanolyan, mint a különböző osztályok közötti: egymáshoz reverenciával közelednek, csak ujjheggyel merik érinteni egymást a nyilvánosság előtt és táncaikban is ez a tartózkodás nyilvánul meg. A polgárságnak kellett győznie és a biedermeyernek kellett beköszöntenie a földre, hogy a férfiak tánc közben a nőt derékon merjék fogni.

A középkori és újkori udvariasság legfőbb szabályai a férfi és a nő érintkezésében mutatkoznak meg. Azután mikor győz a polgári elem és beköszönt a XX. század, ezen a téren is döntő forradalom támad a fehér emberiség népeiben. Századunk meghozza a fiúk és lányok iskolában együtt való nevelését, a koedukációt, amely Amerikában s másutt is, ma általános nemzeti intézmény. A fiúk“ és lányok hatéves koruktól fogva együtt ülnek az iskolapadban, együtt kamaszkodnak, együtt élik át az ivarérés korát, együtt tanulják megismerni az életet és ezzel a nemek közötti szabadosság új világát építik föl. Hogy a nemek elzárkózása és szabadossága korábban a férfi és nő másként beszél egymással, más az udvarlás, a tánc, férfi és nő más dolgokat engednek meg maguknak és másként viselkednek a társadalom színe előtt: ez nyilvánvaló. A családi nevelés hanyatlása és az állami, társadalmi vagy világnézetű nevelés elterjedése ugyancsak erősen befolyásolja a fiatal fiúk és lányok viselkedésmódját. így hat ki a nemek viszonya az illemrendszer alakulására.

Az életkorok

Az illetet befolyásoló harmadik legfontosabb szociológiai tényező: a különböző életkorban levő emberek egymáshoz való viszonya. Alapigazsággként lehet elfogadni, hogy az életkezdet korában élő népek társadalmában sokkal több a gyermek és a fiatalember és sokkal kevesebb az öreg, mint a régi, kiteljesedett országokban. A szaporodás sokkal nagyobb, viszont a közegészségügy sokkal rosszabb. Ezért az emberek kevesebb ideig élnek, de jóval több gyermeket hoznak a világra. A középkorban a férfiak harminc és negyvenéves koruk között jórészt elestek a háborúskodásban, hiszen egyetlen seb elég volt arra, hogy vérmérgezést kapjanak és a ragályos betegségek százával és ezrével pusztítottak. Az erős társadalmakban, amelyek megfeszített életküzdelmet folytatnak, kevesebb az idős ember és főleg az idős férfi és jóval több a gyermek; míg a civilizáció meghosszabbítja az életkort, viszont a gyermekszaporodást csökkenti. Ennek a ténynek igen érdekes jelentősége van az emberi illendőség szempontjából.

Amelyik társadalomban kevés az idős ember, ott az öregeket sokkal jobban megbecsülik. Hallgatnak a szavukra, tisztelettel övezik alakjukat. Már koránál fogva is bölcsnek, tapasztaltnak hiszik. Megkérdezik cselekvéseik elhatározása előtt és valósággal megtisztult, szent embernek tartják. Így ma, Japánban, vagy Kínában és általában a Távoli Keleten, ha valaki megkérdezi, hogy őt mennyi idősnek tartják, a kérdezett húsz-harminc-negyven esztendővel többet mond, mert ezzel hízeleg a férfinak. Keleten jó és előkelő dolog öregnek lenni. Ugyanott a gyermekek megszámlálhatatlan sokasága nyüzsgi körül a felnőtteket s ezért a gyermekek becézésére, vagy dédelgetésére senkinek nincs se kedve, se ideje. Ezzel szemben a hanyatló európai társadalmakban az emberi életkor átlaga a harminc-negyven és negyven-ötven évről régen eltolódott a hatvan-hetven év felé. Az emberek túlnyomó része könnyedén megöregszik, a közegészségügy fejlődése és a

kényelmesebb, biztosabb életmód következtében. A társadalom így valósággal elöregszik; az életet ellepik a nyugdíjasok, akik tőkék kamataiból, vagy életművük megszigált hozadékából élnek. Ezekben a társadalmakban viszont ugyanakkor sokkal kevesebb gyermek születik, mint azelőtt és így a gyermek a család dédelgetett kincsévé lesz. Ez főleg az úriosztályokban van így. A parasztság Magyarországon — hála Istennek — még mindig a keleti életfelfogásban él az emberkorok értékének megítélését illetően. Mindezek szociológiai igazságok, és ezeknek az emberi viselkedésre éppen olyan mély hatásuk van, mint a családtagok viszonya átváltozásának és a nemek közti érintkezés fejlődésének.

Míg az életerős társadalmakban, (ahol a nép erősen szaporodik, viszont kevés az öreg ember,) — mindenki az idősebbek tiszteletében él és maga is igyekszik minél előbb korosabbnak látszani, addig hanyatló és kevésbé szaporodó társadalmakban a fiatalság életideálja válik úrrá. A mai Európában világosan láthatjuk, hogy a vezető osztályok férfiai és asszonyai hallatlan erőfeszítések árán idős korukban is fiataloknak akarnak látszani. Nagymamák föltűnő ruhákban járnak, ékszereket hordanak és festik az arcukat. Hatvan-hetvenéves férfiak ahelyett, hogy patriárkaszakállt növesztenének és filozófusoknak akarnának látszani, lebertválnak arcukról az ősz bajuszt is, monoklit hordanak, szekfüt tűznek a gomblyukukba, szeretnek fiatal lányokkal évődni és dicsekednek fiatalságukkal. A keleti országokban mindenki az öreget utánozza, — nyugaton mindenki a fiatalokat. Ennek az a súlyos következménye az illendőségre, hogy a fiatalok elszemtelenednek az idősebbekkel szemben. Az öregek viszont ezt legtöbbször eltűrik, sőt örülnek is neki. A mai középosztálybeli hatvanéves ember és negyvenéves úrinő egyaránt megsértődik, ha a húszéves fiatal lány, vagy ifjú: néninek, vagy bácsinak meri szólítani. Holott a tiszteletadás formája bizalmasabb viszony esetén kétségkívül ez volna. Az öregek ma megkövetelik, hogy a fiatalok visszategezzék őket és min-

den igyekezetükkel azon vannak, hogy a korkülönbséget a társas érintkezésben minél kevésbé érezzék. Ezzel magukat gyermekké maszkírozzák, a fiatalok illetét pedig megrontják, szabadossá és tiszteletlenné teszik.

Társadalmi osztályok egymás között

Az illemre ható negyedik legfontosabb momentum: az a viszony, amely a társadalomban a különböző osztályok között virágzik. A fejlődés menete itt ugyanaz, mint a családban s a nemek és az életkorok között. Fiatal, erőteljes népek és nemzetek életében nagyok az osztálykülönbségek, a vezetőréteg rendszerint zárt kasztot alkot és teljes hatalommal vezeti a társadalmat. A felsőbb társadalmi osztályok azonban minden korban és minden időben ugyanazon alapbetegségek következtében (amelyekről később külön fejezetben fogok szólni) elvesztik egyedüli és kizárólagos vezető szerepüket és az egész társadalomban elfoglalt rangjukat és tiszteletüket is. Az uralmat hovatovább más osztályokkal kell megosztaniuk s amint az alsóbb rétegek helyet kapnak az alkotmányban, az ország vezetésében és az egész életben, úgy az érintkezési forma is megváltozik a különböző osztályok tagjai között. Ha Rómában a szenátori rangú férfiú gyaloghintójával végigment az utcán, a kliensek serege követte, jelezve, hogy nagyember érkezik. A konzulságot viselő férfiak előtt liktorok mentek és félretaszították a tömeget. Ha meglebbent egy tógának a biborszegélye, az emberek földöncsúsza kotródtak el az érkező elől. A középkorban a polgárok és a parasztok ugyanígy engedtek utat a nemesek hintóinak. Különböző társadalmi osztályokhoz tartozó emberek között ezekben az időkben nem volt egyenrangú érintkezés és beszélgetés. A nemes nem vitakozott a polgárral és az arisztokrata lehetőleg nem érvelt és nem társalkodott a középnemessel. Az emberek megölték, vagy kitagadták leányaikat, ha azok rangon alul akartak férjhezmenni. Egyes magyar arisztokrata és dzsenti család-

dok még a huszadik század elején is vonakodtak attól, hogy leányaikat orvoshoz vagy ügyvédhez adják férjhez, mert az szellemi munkával kereste kenyerét és hem ősei földbirtokán gazdálkodott.

Az emberi viselkedés a társadalmi különbségek világában természetesen a legszigorúbb formákhoz ragaszkodik. A nemes embert és főpapot földig hajolással és teátrális kalaplengetéssel köszöntötték. A nép nem merte megbámulni az előkelő osztályok hölgyeit, ha azok a kastély ajtaján kikocsiztak. Így azután az azonos osztályhoz tartozók is, ha meg akarták becsülni egymást, ugyanúgy viselkedtek a másikkal szemben, mintha osztálykülönbség volna közöttük. Rómában az egyenrangúak is a domine és domina megszólítást használták, amivel eredetileg a rabszolgák köszöntötték uraikat. Innen származik a „servus humillimus“, aminek ízetlenné vált magyar fordítása az „alázatos szolgálja“, de még ostobább átvétele a szervuszozás, amely ellenkezően az egyenrangúságot és a közelséget jelzi.

Azok a népek, amelyek átmentek a nagy társadalmi forradalmokon, az emberi érintkezésben ma már nem ismerik a társadalmi osztálykülönbség hatását és nyomait. Franciaországban mindenki Monsieur és Madame, akár hercegnő, akár utcaseprő az illető. Amerikában, ahol mindenki egyforma szabad embernek tartja magát, az alacsonyabb műveltségűek ezt az életérzést sokszor a modortalanság hangsúlyozásával juttatják érvényre. 'Kallal a fejükön és égő szivarral a szájukban állítanak be a közhivatalba, vagy az üzletirodába és a meglátott egyént rövid „hello“ köszöntéssel üdvözölve, lábukat sietve az asztalra rakják, demonstrálva, hogy nekik mindent szabad. Ha az ilyen viselkedésen Amerikában valaki megsértődne, kénytelen volna naponta boksziadalra kiállani üzletfeleivel és látogatóival. Az előkelő körök, a jólneveltek számára csak egy védelem van: elmenekülni a tömeg elől és bezárkózni a kastélyokba és a jachtokra vonulni, vagy szolgák és inasok seregével távol tartani a zajló külvilágot.

A társadalmi osztályok közötti viszony egész Európában megváltozott az első világháború után. Az európai polgári népek líai ma már mindenütt, mindenkiel egyenrangúaknak tartják magukat és ezt viselkedésükben is hangsúlyozzák. Itt nincs különbség demokráciák és totálisrendszerek között. A hadseregek tartották fõnn legtovább a társadalmi osztálykülönbséget tiszték és legénység között. A tisztí és legényégi elem szolgálaton kívüli érintkezésében azonban csak Középeurópában élnek még különbségek. Franciaországban a tábornok és a közlegény együtt ülhet ugyanannál a kávéházi asztalnál és hasonlatos a helyzet Angliában és Amerikában is. Az emberek Nyugaton általában kétféle viselkedést üznek: egyet saját osztályuk számára tartogatnak, egyet a közzel szemben gyakorolnak, úgy, ahogy kénytelenek vele.

A társadalmi különbségek ledõlése ugyancsak megváltoztatta az emberi viselkedést és az illemet. Az illem demokratizálódott, egyenrangúak és nem egyenrangúak között is, természetesebbé vált az érintkezés, viszont — elvesztette stíhusát. *A közõbõsség életérzése vált úrrá a: emberi viselkedésen, az az érzés, hogy nem törõdünk senkinek sem a korával, sem nemével, sem a származásával, hanem mindenkit egyforma embernek tartunk s egyenlõségünket minden esetben igyekszünk is hangsúlyozni. Ez azután az illetlenség és modortalanság mérhetetlen csapásait bocsátotta a társadalomra, a felsõosztályokban pedig különõs viselkedés — betegségeket hozott magával. Ezek az osztályok ugyanis valamiben mégis csak különbözni akarnak a többiektõl és ezt állandóan nyilvánítani is szeretnék. Miután tiszteletük nem él már élénken a többi rétegekben, vagy legalábbis nem magátólértetõdõ, mesterséges viselkedésmódot fejlesztenek ki, hogy valamivel ellensúlyozhassák trónvesztettségük fájdalmát. Ez a viselkedésmód igen alkalmas a társadalom többi rétegének felbõszítésére.*

A felsőosztályok hatása az alsóbbakra

Miután az emberi viselkedés és az illem egyik fontos eleme az esztétikai érzés, az emberek minden időben ösztönszerűen keresik azokat az illemformákat, amelyeket a kor szépnek és előkelőnek tart. Ez adja a magyarázatát annak, hogy illendőségben és viselkedésben az alsóbb néposztályok mindenütt a felsőbbeket és bizonyos népek előszeretettel: az idegeneket utánozzák. Az embernek egyik alapvető társadalmi tevékenysége, hogy mindig magasabbra vágyik és többnek akar látszani, mint ami. A látzatok elsajátítása sokkal könnyebb, mint a valóságok elérése, ezért az alsóbb rétegek könnyedén átveszik a felsőbbek viselkedés-módját, mert azt hiszik, hogy ezáltal a valóságban is megelőkelődtek. A francia nép ledöntötte ugyan a királyság intézményét, de az egész francia társadalom nagyjában és egészében átvette az udvari etikett formáit és illemrendszerét. A polgári rétegek mindenütt a nemesség és az arisztokrácia viselkedését utánozzák, tudatosan, vagy tudat alatt. Az illem tehát felülről lefelé terjed, de ugyanakkor demokratizálódik, mert szociológiai alapjai elnépiesednek. Amikor a nagyvárosi munkás „kezét csókolommal“ köszön a másik munkás feleségének, nem tudja, hogy a spanyol etikett szerint jár el, de tény az, hogy a spanyol etikett elérkezett hozzá, akkor is, ha csak egy-egy foszlánya él is benne.

Európában általában minden társadalom az egykori királyi udvarokat, az arisztokrácia és a nemesség viselkedését és illemtanát utánozza a maga módján és a maga ízlése szerint. Az illem olyan, mint a luxus: először csak a felsőbb osztályok ismerik, de aztán demokratikussá, hétköznapivá válik. Ezzel értéke és stílusa csökken. Amíg a művészet a felsőbb osztályok tulajdona volt, addig valóban kultúrából származott, amíg az illem csak kiválasztott társadalmi rétegekben élt, valóban sajátos kultúra diktálta szabályait. Ma, amikor az illem már az alsóbb osztályokban is elterjedt (mert elterjedt, csak nem mindig a felsőbb

osztályok ízlése szerint), az illem civilizálódásának korát éljük, de új illem már nem keletkezik, mint ahogy új művészet sincsen, mert nincs új uralkodó réteg, amely új emberi viselkedést fejlesztene ki. Viszont a meglevő illem elosztódik, általánossá válik és közkeletűvé lesz, mint a civilizáció többi vívmánya.

Mégis, a felső osztályok hatása ma is letagadhatatlan. Mindenki őket lesi, őket utánozza. Az amerikai milliomos az angol lordot, a munkás az amerikai polgárt, a néger az amerikai munkást és így tovább. Európában az arisztokráciát, a nemességet utánozzák a polgári rétegek és ugyanakkor polgáriasodnak viselkedésben a parasztok és a proletártömegek. Az illem felülről száll alá és csak az illem szabadosságai, múló divatjai és kifecamodott hóbortjai jutnak fel ismét a legalsó, földalatti rétegekből a legfelsőbb társadalomhoz, hogy ott, mint zsargon, rövid ideig virágozzanak. Ez az illem körforgása, ez az illem terjedési iránya. Rövid keresztmetszetben ezek a szociológiai tényezők hozzák létre és alakítják ki minden kor és minden időszak, minden ország és minden társadalom általános illemrendszerét.

Harmadik fejezet

A MŰVELT TÁRSADALMAK ILLEMRENDSZERE

A fehér emberiség vezető népei társadalmi tagozódás és életstílus szempontjából ma körülbelül ugyanazon a színvonalon állanak. Mindnyájukban ugyanaz az osztálymegoszlás, csupán azoknak egymás közötti számarányában és a gazdasági, szociális viszonyokban van jelentősebb eltérés. A két világháború között Németországban, Olaszországban, Franciaországban és Angliában — ha más is volt a gazdasági jólét —, a társadalmi felépítmény nagyjából ugyanaz *volt*, s ez talán csak a mostani világháború után fog megváltozni, vagy átalakulni. Miután az életstílus és az illem felülről lefelé terjed, ilyen, sorrendben kell szemügyre vennünk a mai művelt társadalmak illemrendszerét kialakító tényezőket.

Ezekben az európai országokban mindenütt él még a születési arisztokrácia, amely azonban már többnyire az új gazdasági és pénzmágnás réteggel keveredik egybe, így közösen alkotják az úgynevezett felső osztályt, amely előszeretettel folytatja a régi világ tradícióit modorban és viselkedésben, de éppen az összeházasodás és a materiális étellel való foglalkozás következtében — immár sokkal polgárabb formák között. A születési arisztokrácia

határozott külön réteg a mai Európában. Lothrop Stoddard az európai faji kérdést kutatva, felhívja a figyelmet arra, hogy az európai születési arisztokrácia fajilag is meglehetősen azonos réteg. Majdnem minden országban ők képviselik az északi fajt. Többnyire szőkék, kékszeműek és magastermetűek, függetlenül attól, hogy a nép, amelynek arisztokráciáját teszik, milyen faji elemekből áll.

Lehet, hogy ez a megállapítás kissé túlzó, de bizonyára van benne igazság is. Mitscherlich a nacionalizmusról írott könyvében külön rétegnek tekinti a születési és pénzarisztokráciát, amely minden országban bizonyos fokig nemzetközi, és — szerinte — a nacionalista-ellenes elemek közé számítható. Egész Európában a hasonló elemekkel összerokonosodva azonos életmódot folytat, Európa előkelő nemzetközi helyein találkozik s ezért valóban külön életszemléletet és életstílust képvisel. Ha van ilyen: bizonyos konzervatív és tradicionális nemzetköziségnek a tudat alatti hordozója. Ez a születési és pénzarisztokrácia mindenütt meglehetősen vékony réteg, de a polgári államokban nagy súllyal és befolyással bír és konzervatív népeknél társadalmi tisztelet övezi, amelynek következtében viselkedését utánozzák.

Hozzá igazodik, az ő életmódját folytatja és egészíti ki az európai népek felső középosztálya, amely az alsóbb középosztályi rétegektől abban különbözik, hogy hasonlóképpen világotjárt, más országokat ismerő és a nemzeti életkereteken túl is érdeklődéssel bíró, nem csupán hazai, hanem idegen szokások alapján is egyszerre élő réteg. Aki Európában szellemi téren sokra viszi és híressé válik, az bizonyos fokig nemzetközivé lesz. Ambicionálja, hogy nevét és műveit másutt is ismerjék, szeme előtt a nemzetközi karrier lebeg és vágyainak világa szerint ölt magára viselkedést, így szakad két főrésze az európai társadalmi osztályok életstílusa és viselkedésmódja. Van egy réteg, amely nemzetközi és van egy másik, amely sokkal inkább a helyi viszonyokhoz igazodik, miután egész életét otthon, saját népének körében tölti, idegen hatások ritkábban érik.

Ennek a második, jóval számosabb rétegnek a vezetője a középosztály, amely az államigazgatást végzi, agrár-államokban a középbirtokos elem és a honorációr pályákat tartja kezében. Ezek kevésbé világlátottak, nem foglódna annyit külföldön és nemzetközi helyeken, mint az előbbieket és így viselkedésben inkább magukon hordják saját fajtájuk, népük és nemzetük eredeti sajátosságait. Soraikat a polgári osztály, majd a munkásság és a parasztság tölti ki, akik stílusban és életformában hovatovább mind hozzáidomulnak.

A mai polgári életideál és életérzés

E két csoportnak a nyugati népeknél körülbelül hasonló az életideálja és életérzése, függetlenül attól, hogy milyen a politikai rendszer, amelyben élnek és milyen a kormányforma, amelyet fenntartanak. Az előző, nemzetközibb érdeklődésű vékony és sokszor fáradt kategória a polgári jólét haszonélvezőinek és karrieristáinak osztálya. Kevésbé harcos elem, mint a másik, de életideál és életérzés tekintetében nem nagy a különbség közöttük. Európa nagy népeit egészen a legújabb időkig az általános polgári életérzés és életideál vezette és jellemezte. Ez az ideál: az anyagilag független, a politikailag vezető, más társadalmi osztályokat uralma alatt tartó, életformákat megszabó, alkotó ember; valláserkölcsei szempontból a türelmes, más meggyőződését nem bántó, előregedett hitű, életstílus szempontjából pedig: az egyszerűség, közvetlenség és lecsiszolt formák új tárgyilagosságát szerető és követő ember.

Német, olasz, francia és angol férfiak és nők életideáljában úgyszólván alig van különbség az anyagi élet területén. A szabadpályán lévők a magántulajdon világában mindenütt vagyonthalmozásra, vagy legalább is anyagi függetlenségre vágnak és a társadalmi emelkedést számukra elsősorban ez jelenti. Politikai tekintetben ugyan-

csak népi és nemzeti különbségek nélkül: mindnyájan szabadságra vágnak, illetve szabadságeszmék ígézetében élnek. A fasiszta rendszerek a maguk politikai meggyőződését szabadságért vívott kollektív küzdelemnek tekintik, az angolszászok pedig az egyéni szabadság gondolat- és érzésvilágát hirdetik, de mindnyájan meg vannak győződve arról, hogy szabadságért küzdenek. A szabadságot mindenütt csak úgy tudják elképzelni, ha az ő osztályuk és vezető rétegük van uralmon, a szabadság méretét tehát ők szabják meg és annak problémáit ők magyarázzák. Élettevékenységük során a politikai hit ma már erősebb bennük, legalább is a küzdelmek korszakában, mint a vallási meggyőződés, vezető hitük: a nacionalizmus és nem a nemzetek fölötti kereszténység, mint a középkor lovagi világában.

Miután társadalmi osztályaik az államfenntartásban állandó kompromisszumban élnek a többiekkel, osztályjellegük elvesztette eredetiségét, osztálykultúrájuk lehasznált és így külön viselkedési művészetet, életstílust nem árasztanak többé magukból. Illemrendszerük ezért kiegyensúlyozott, de már többé nem egy határozott kultúra életművészetét sugározza. A lovagiasság illeméhez, majd a rendek világában az igazi előkelő úr fogalmához hozzátartozott a kastély, a latifundium, a hasonló stílusban berendezett lakás és az uralkodó osztály életének számos velejárója, ami hiányzik — ezért a polgári életstílus ma meglehetősen vegyes és inkább negatívumokra, mint pozitívumokra épül.

A kommunista illem

A polgári demokráciák, a fasiszta és nemzetiszocialista államok társadalmi között illemben és viselkedésben éppen ezért nincs nagy és mélyreható különbség. Mindkét gondolatvilág tulajdonképpen a polgári rendszeren alapszik,

mert a fasizmus és nemzeti szocializmus is konzervatív világnézet, csupán eszközeiben forradalmi, hogy a mások által forradalmasított népet a maga gondolatvilágának megnyerhesse. Konzervatív voltuk nemcsak azzal bizonyítható, hogy gondolatrendszerük a konzervatív politikai elmék szellemi forrásaiból ered, hanem abból is, hogy a társadalmi és politikai élet vezetésére továbbra is igénybe vették a régi uralkodó osztályokat, a nemzetközi illemben és a felsőbb rétegek érintkezésében fenntartották az arisztokratikus formákat s társadalmukban ma is megbecsülik a születési és vagyoni előkelőségeket, akkor is, ha tőlük mindenkiével azonos szolgálatot követelnek. A különbség az emberi életérzésben polgári demokráciák és fasiszta, nemzetiszocialista rendszerek között csupán az, hogy az utóbbiak heroikus társadalmat igyekeznek fölépíteni a demokráciák kényelemszeretetével szemben, így tehát Ők voltaképpen inkább megközelítették a régi lovagi ideálokat. Az első világháború után új társadalmi életforma keletkezett Oroszországban. A kommunizmus természetszerűen az emberi életideált, életérzést és életstílust is teljesen kiforgatta sarkaiból! Alapvető különbség csak itt mutatkozik: polgári és kommunista viselkedés között. A kommunista ember életideálja: az öntudatos proletár, aki az emberiség minden gondját saját lelkiismeretében hordja s akinek élethivatása az emberiséget elnyomottságából fölemelni és megváltani. Az öntudatos proletár mosolyogva nézi a polgári államok „rég, korhad és züllött“ berendezkedését s az ilyen országokban élő emberek — szerinte — majomszerű viselkedését. A proletár nem ismer különbséget ember és ember között, legfeljebb az eszméért folytatott küzdelem szolgálatában. Ezért nem foglalkozik egyéniségének kifejlesztésével, hanem csak a közért való küzdelemmel és így minden emberi és lelki problémáját a nyilvánosság elé viszi. A kommunizmus forradalmi korszakában a fiatal emberek és gyermekek a nyilvánosság előtt, rögtönzött kongresszusokon tárgyalták meg egymás nemi ügyeit. Tömegszállásokon lakva, elvesztették az emberi

szeméremérzést s az igényeket a ruházkodás, öltözködés, lakás, étkezés és a választékos szórakozások terén. A gyermekeknek a családi házból való kiragadásával az új nemzedék elvesztette az egyénileg való neveltség, tehát a gyermekszoba-élmény utolsó foszlányát is. A nemek közötti érintkezés a kietlen tárgyilagosság színvonalára süllyedt, a korok közötti különbség megszűnt, társadalmi osztályok nincsenek többé, tehát mindaz a feszítő erő, amely a társadalmi viselkedést a polgári népeknél valaha létrehozta, jellemezte, formálta és stílusokkal látta el: egyszerűen“ hiányzik.

A kommunista élet azonban természetesen maga is fejlődésen ment át az elmúlt huszonöt esztendő alatt. Az elpusztított régi osztályok helyett új kommunista rétegek keletkeztek: a bürokrácia, a mérnöki rend, a forradalomért küzdő vörös hadsereg és az intellektüellek kasztjai, amelyek ugyanúgy privilegizált rétegekké váltak, mint a középkorban a rendek. Mindez azonban semmit sem változtatott azon a helyzeten, hogy fezz emberi viselkedés Oroszországban teljesen lezüllött, regelembb stílusától is megszabadult és fatalista, semmivel sem törődő, állati sorban élő tömegek ösztönszerű érzésnyilvánításává alacsonyodott le.

A korszerű, úriember fogalma

Ebben a világkáoszban kell megtalálnia ma egyéniségét, életérzését, életideálját és életstílusát annak, aki hivatva van a keresztény és nemzeti alapon álló Európában saját népe vezetésére, állami rendje épségének megóvására és a közös emberi feladatok elvégzésére. Bizony, a mai szellemi és erkölcsi zűrzavarban sokkal nehezebb úriembernek lenni, mint valaha volt, viszont tudjuk, hogy csak a hittel és erkölccsel rendelkező, valódi úriemberek tartják fenn az emberi méltóságot Európában. E feladathoz

az úriembernek nyilvánvalóan korszerűvé kell válnia. A világválság éveiben nem elég úgynevezett „békebeli“ úriembernek lenni, hiszen ez az embertípus sok tekintetben alaposan eljátszotta a maga szerepét. Az új, korszerű úriember típusának felépítésére van szükség Európa polgári országaiban, a különböző politikai rendszerekben, így Magyarországon is. Mármost mi legyen a mai időknek megfelelő korszerű úriember lelki képlete, mi az az életideál, amelyet ezekben az időkben magunkból tudatosan ki kell fejlesztenünk, másokkal pedig el kell fogadtatnunk? A békebeli úriembernek voltaképpen egyetlen alaptulajdonsággal kellett rendelkeznie és ezt úgy hívták: önuralom, önuralom a magán- és a társaséletben. Az illendőség szempontjából ez az önuralom azt jelenti, hogy semmit sem szabad cselekednünk, amit nem szeretnénk, hogy velünk megtegyenek és egész életmódunkban és életstílusunkban az arany középút kell követnünk. Az önuralomhoz millió és millió dolog tartozik, velejáráit föl sem lehet mind sorolni. Az önuralom szerves része az, hogy testünket, külsőnket, ruházódásunkat állandó sajátos ellenőrzés alatt tartjuk; örömeinknek és fájdalmainknak a nyilvánosság előtt csak az ízlésbeli korlátok között engedjük megnyilvánulást, egyéniségünket ne toljuk az érdeklődés középpontjába és ne uralkodjunk embertársainkon; tartjuk be szigorúan az emberi érintkezés elengedhetetlenül szükséges kompromisszumait és szigorúan ragaszkodunk azokhoz a szabályokhoz, amelyeket az uralkodó társadalom mindenkitől megkövetel. Az önuralomhoz tartozik a régi felfogás szerint az egész érintkezési, társalgási, étkezési, öltözködési rendszer, tehát voltaképpen az egész illeten.

Némely korszakban az arany középút gondolatát lenézendőnek, humorosnak és megalkuvónak tartják, azonban soha se felejtjük el, hogy ez az élettanács a világ legnagyobb filozófusaitól, a görögöktől származik s a legrégibb kultúrájú népek, a kínaiak fejlesztették ki a legteljesebb mértékben.

Kezdők számára az összes illemtankönyvek felsorolják az önuralom parancsait, én tehát ezekkel részletesen nem óhajtok foglalkozni. Csupán azt kívánom megjegyezni, hogy az önuralom parancsa az emberekre egyformán vonatkozik, de szükséglete mindenki számára különböző helyeken jelentkezik. A társaséletben mindenkinek önuralomra van szüksége, még a világ legnagyobb tudósainak és más egetverő elméknek is. Viszont ezek az emberi alkotás terén szabadon viselkedhetnek és itt akár elveszthetik önuralmukat is. Alapvető, izlésbeli követelmény azonban, hogy a katonákon és a papokon kívül a műveit emberek társadalmában senki se hordozza külsején foglalkozását. Amint a sofőröknek és a szállodai portásoknak meg kell engedni, hogy szabad idejükben levehessék egyenruhájukat, úgy a tudósnak, a zenésznek és a költőnek is meg kell nyírnia haját és meg kell szabadulnia foglalkozásának évszázados rekvizitumaitól. Az extravagancia, az egyénies viselkedés csak kivételes és idős embereknek engedélyezhető, akik kívül állanak a társadalom ítélkezésén, de sohasem a fiataloknak és tehetségteleneknek.

Az önuralom mellett a korszerű úriember ma egy másik fontos és szükséges lelki tulajdonságot kell, hogy magában hordjon és ez: az önérzet. A felfordult világ válságai megmutatták, hogy mindnyájan bizonyos posztot töltünk be az életben, és viselkedésünk alapján nemcsak fölöttünk ítélkeznek, hanem ama társadalmi osztály, foglalkozás, nép, nemzet, vagy, egyéb kollektívum fölött is, amelynek tagjai és képviselői vagyunk. Ugyancsak a mai világ tanított meg arra, hogy udvariasságból, jólneveltségből, illemből és előzékenységből nem adhatjuk föl elveinket és életcéljainkat, amelyeket követünk és amelyekért harcolnunk kell. Ezeknek elmondása nem fölösleges, mert a XIX. század végén a vezető osztályok olyan önérzethanyatláson estek át, ami példátlan az emberiség történetében. A felforradalmi erőkkal és az élet új és új problémáival szemben gerinctelenül és gyámoltalanul viselkedtek,

mintha az ítélkezés, az erkölcsi igazságérzet és a józan önzés egyszerre bomlott volna meg bennük. A kilencvenes években Benjamin Kidd igen jellemzően írta meg, hogy mi történik ebben a tekintetben az emberi lélek mélységeiben. „A hatalmon levő párt hite saját ügyében alá van aknázva — írja a kitűnő angol szociológus. — Álláspontja jogosságaról nincs oly szilárdan meggyőződve, mint arra szüksége volna, hogy azt a támadások ellen sikeresen megvédelmezhesse. Rendszeres visszavonulásban van. Külső erődítményeit feladja, állásait átengedi, sáncait kiüríti egymásután az egész vonalon. Ez a valódi jelentősége annak a nevezetes és kivételes látványnak, amelyet nyugati művelődésünk a mai időkben nyújt.“ Nos, a mai időkben nem eshetünk többé ebbe a hibába, mert különben elsöpör a világválság, legyőz a forradalom, és a békebeli úriember hamarosan Szibériába deportált munkásnak fogja találni magát az ólombányákban.

Irtózatos felelősség nyugszik mindnyájunkon és ezért a korszerű úriember lelki alkatának harmadik legfontosabb tényezője: a megújult felelősségérzet. Mindnyájunknak tudnunk kell, hogy viselkedésünkől osztályunkat, világnézetünket, pártunkat és egész nemzetünket is megítélik. Ha egy magasállású embert lopáson érnek, a szenzáció ereje végigmorajlik az egész társadalmon és a forradalmi elemekre éltető és buzdító hatással van. Ha egy magyar úriember kegyetlenül és igazságtalanul bánik alkalmazottjaival, megalázza az alacsonyabbrendűeket, emberi méltóságában megsérti a munkást, vagy a parasztot, nemcsak magának, hanem egész társadalmi osztályának és nemzetének is árt. Nemcsak egyéni, hanem kollektív viselkedésünk is ugyanilyen következményeket támaszt. Viselkedésünkkel embertársainkat elriaszthatjuk nemcsak saját magunktól, hanem társadalmi osztályunktól is. Viselkedésünkkel állandó propagandát fejtünk ki s ez a propaganda lehet jó, magunk mellett szóló, de lehet rossz is, amely ellenünk fog irányulni. Különösen fontos ez a felelősségérzet a magyar középosztály számára és azok részére, akik

a néppel érintkeznek. Léha társadalmi divatoknak a nép előtt való mutogatása, a dzsenti összetartás kihangsúlyozása kigazdák és munkások jelenlétében, társadalmi osztályunk rossz erkölcsének továbbvitele és demonstrálása, az emberi gőg megnyilvánulása, mások lekezelése, megsértése, úgynevezett „brüszkírozása“ mind a magyar középosztály élete ellen tör és a nemzet érdekeit sérti.

Ezért a korszerű úriember a mérséklet és a megértés nagy szellemi adományaival kell, hogy megáldva legyen. A mérséklet nem kíván részletesebb magyarázatot, fogalma az önuralomban már benne foglaltatik. A megértés életfokára eljutni viszont minden időben a legnehezebb dolog. Megérteni mások jogos érdekeit, mások osztályhelyzetét, egyéni vágyait és életstílusát — ehhez már filozófiai műveltség és szellemi emelkedettség szükséges az erkölcsieken kívül. Ezt már kevesen tudják. Végül a korszerű úriember lelki tulajdonságait természetesen: az ízlésnek kell áthatnia és betetőznie. Ez az ízlés az esztétikai ösztön produktuma és vagy megvan valakiben, vagy nincs. Lehet azonban fejleszteni és viselkedésünkben fokozatosan gyakorolni.

Ezek az alaptulajdonságok kell, hogy meglegyenek a mai korszerű úriemberben a szilárd életmeggyőződésen, hiten, erkölcsön és általános jólneveltségen kívül. És vajjon van-e olyan korszerű úriember, aki mindezekkel valóban rendelkezik is? Erre nehéz választ adni. Bizonyos mértékig valamennyien birtokoljuk ezeket a lelki javakat, viszont, amint az ókorban nem volt ideális görög és római, a középkorban nem volt ideális lovag, úgy egészen ideális korszerű úriember ma sincs. Ha valaki felsorolja a követelményeket, mindig az elérendő ideált rajzolja meg. Az ideál ma körülbelül ez s egyénileg ezt kell megközelítenünk, hogy a mai időkben és a mai társadalomban korszerűen tudjunk viselkedni.

A mai úriember az illemet alkotó viszonylatokban

Ezekután meg kell vizsgálnunk, hogy a korszerű úriember-lét milyen követelményeket támaszt azokban a legfontosabb társas viszonylatokban, amelyek az illendőség alaptényezőit, az illem szociológiáját adják.

Hosszasan lehetne beszélni arról, hogy a korszerű úriember, (aki alatt természetszerűen férfit és nőt egyaránt értünk, akit tehát úgy is nevezhetnénk: korszerű úrilény), hogy viselkedjék családi körében. Ehhez röviden tisztázni kellene a család mai szociológiai állapotát, amelyre most nincs lehetőségünk. A korszerű úriember, mint családapa ma is erkölcsi feje a családnak, de nem kényura annak. Nem megtestesítője a névnek és nem egyedüli képviselője a családi kollektivumnak a társadalom felé. Gyermekeit nem erőszakolhatja olyan házasságba, amely a gyermeknek nem tetszik, vagy olyan pályára, amely a gyermek képességeivel és vágyaival ellentétben áll; nem folytathat családi politikát a családtagok akarata ellenére. Nem azért, mert én megtiltom neki, hanem azért, mert a társadalom ezt nem engedi meg számára. A család eme belső problémáiról az európai szerzők legalább ezer könyvet írtak az elmúlt húsz esztendő alatt. A mi szempontunkból itt az a lényeges, hogy ma a család: egyenlő rangú emberek természeti kollektivuma a gyermek felnövésének és önállósulásának koráig, azon túl pedig egyénileg értelmezett rokoni kapcsolat, amelynek mélysége és jelentősége az érdekeltek érzésvilágától függ. Miután a gyermekszoba az első viselkedési iskola mindenki számára, a szülőknek nyilvánvalóan úgy kell viselkedniök gyermekeikkel és úgy kell illendőségre nevelniök őket, hogy önálló, öntudatos és szabad emberek s amellet osztályuk, műveltségük és családjuk megfelelő képviselői lehessenek. Ha valaki gyermekének egyéniségét elnyomja és nem igyekszik kifejleszteni annak emberi méltóságérzetét, a gyermek a társadalom más erőtenyezőivel szemben is önérzet nélkül és ügyefogyottan fog viselkedni, tehát ezzel jövendő karrierjét

tehetjük tönkre. A legtöbb családból, ahol valamely szülő egyénisége mértéktelenül eluralkodik, felemás viselkedésű gyermekek áradnak szét a társadalomba.

Az úrilény, ha családanya, a férfinak az imperia- lista tevékenységét igyekszik ellensúlyozni, már természetes lelki alkatánál fogva is. Ugyancsak hasonló ellensúly az iskola és a külső élet, nem kell tehát attól tartani, hogy a gyermeket a család szigorúsága tönkreteszi. A gyermeknevelésről és hasonlókról nem feladatom szólani s a gyermekeket sem hivatásom a szülők iránti engedelmességre és hasonlókra oktatni. A gyermek sohasem úrilény, legfeljebb úrilény-jelölt, miután egyénisége még nincs kialakulva. Nyilvánvaló, hogy ezért alakítani, formálni kell, de alapkötelesség olyan életmódra és viselkedésre nevelni, amely társadalmi osztályának megfelel¹ és az úrilény lelki alaptulajdonságaival harmonizál. Szülők, akik szerény sorsból csináltak karriert, igen helytelenül teszik, ha gyermekeiket az arisztokrácia viselkedésmódjára nevelik rá, mert ezzel a gyermeket hazug világba vezetik, amelynek számára nincs tradíciója és így a gyermek könnyen a felsőosztályok állandó betegségeinek (lásd később) szenvedő alnyává válhatik.

Külön fejezetet érdemelne az úrilények viselkedése másneműekkel szemben. A mai európai életforma a nők egyenrangúsodásának és általános emancipálódásának korában azt diktálja, hogy mivel a jogok és a kötelességek terén férfi és nő között egyre csekélyebb lesz a különbség, ezért a köztük való társadalmi érintkezés is egyre inkább sallangoktól mentes, egyszerű, közvetlen és természetes legyen. Míg az ember magánéletében úgy viselkedik a másneműekkel szemben, ahogy éleetsorsa magával hozza, úgy a társadalomban a szabályok még ma is igen szigorúak és ez a szigor föltétlenül és minden körülmények között megtartandó. Az úriember az úrinővel megismerkedése pillanatában nem érezheti a nemi különbséget és ugyanez áll fordítva is. Nincs jogunk ahhoz, hogy az egyszerű társadalmi érintkezésben a nemi különbséget ki-

hangsúlyozzuk, mert nem biztos, hogy a másik fél velünk szemben óhajt-e, mint különmemű, bármiféle viszonyban is lenni. Ezt részletesebben a következőkkel lehet megmagyarázni: az igazi úriember az úrinővel szemben föltétlen közömbösséget mutat mindaddig, amíg egyéniségét ki nem ismerte. A nők után rohanni, őket azonnal udvarlással megkönyékezni, tegnap megismert hölgyekkel bizalmaskodni, ha erre ők nem adtak engedélyt, a legnagyobb illetlenség, amit elkövethetünk. A nőben csak akkor van jogunk nőt látni, ha erre ő számunkra engedélyt ad, különben a nő a társadalom velünk egyenrangú tagja. Nem cikk, mint a keleti népek szemében, de miután a létért való küzdelemben velünk versenyez, nem is oltárkép, amely előtt nyomban le kell borulnunk.

Éppen ezért a nő és férfi közötti viszonyban azokat a köszönési formákat, amelyeket egy régi világ állított föl és amelyeket főleg Magyarország őriz, (ezekről később részletesebben fogok szólni), korszerűtleneknek és őszinteség nélkülieknek tekintem. A különböző nemű úrilények, mint egyenrangúak jelennek meg a társadalomban és ezért a nők a férfiak részéről korlátlan udvariaságot ugyan, de csak rezervált és nem lovagkori viselkedést követelhetnek. A túlságos lovagiaskodás csak egymással szimpatizáló emberek között ízléses. Újjonnan megismert férfitől a nő elvárhatja, hogy az betartsa az illem összes szabályait, de nem várhatja el, hogy mások szolgálatait előzékenységből kisajátítsa és őt szeszélyeiben és affektálásában is szolgálilag kielégítse. Különösen nem követelhető meg ez olyan férfiktól, akiket a jelenlevő társaságban más nőhöz (anya, feleség, leány) kötelezettségek fűznek.

Az úrilénynek különböző korú emberekkel való viselkedése ugyancsak rendkívül fontos momentum életstílusunkban. Az általános európai fiatalság-ideál korában az embereket nem szabad korukra figyelmeztetni. Amint engedelmük nélkül idősebb hölgyeket nem szólíthatunk néni-nek és idősebb urakat bácsinak, vagy bátyámnak, (de

bátyámuramnak se!) ugyanúgy tiltakozni kell a leereszkedés ama patriarkális módja ellen is, hogy idősebb férfiakkal fiatalabbakat az ismeretség első percében leöcsémeznek, vagy fiannak szólítanak. Az életkorokban és a más életkorúakkal való viselkedés területén a nők sokkal kevesebb hibát követnek el, mert él bennük a női és anyai ösztön s ez számukra sok mindent megmagyaráz és természetessé tesz. A férfiak azonban ilyen ösztönnel nem rendelkeznek és ezért néha sok ízléstelenséget művelnek. Az egyik Ízléstelenség az idős ember említett leereszkedése a fiatalhoz, a másik meg a bizalmaskodás a fiatal lányokkal szemben, azzal a megokolással, hogy „az öreg embernek sok minden szabad“, 1

Ugyanilyen, sőt az előbbinél még súlyosabb ízléstelenség, ha a fiatal ember tiszteletlen idősebb nőekkel és férfiakkal szemben. A legtöbb bajt itt a tegeződés okozza, aminek rendezéséről külön fejezetben fogok szólni. Természetes, hogy a fiatalabbaknak tisztelniük kell az öregeket, de az is világos, hogy az öregeknek ezt a tisztelést a lehetőségig csökkenteniük kell és az elől lehetőleg ki kell térniük. Az úrilény általában a családban, másneműekkel, különböző korúakkal és különböző rangúakkal és osztályúakkal szemben igyekezzék úgy viselkedni, mintha e kollektívumok szigorúsága idején, a középkorban élnék. A megtisztelt félnek viszont figyelmeztetnie kell a másikat, hogy új világ gyermekei vagyunk és a tiszteletet előkelően el kell háritania. Ha megpróbáljuk ezt az eljárást és a másik fél elfogadja tőlünk a középkori tiszteletet és lovaságiasságot, anélkül, hogy azt viszonzná, akkor a tisztelést nyomban szakítsuk félbe és váljunk ismét objektívekké és közönyösekké. Mert ami számunkra kötelesség, az a másik fél számára nem jog! A mi kötelességünkkel szemben a másik oldalon is csak kötelesség áll és, ha ez nem jelentkezik, mi is szüntessük be az egyoldalú kötelességgyakorlást. Más szóval: illemtudó emberekkel szemben mi is legyünk illemtudók s azokkal, akik nem azok, maradjunk közömbösek és szakítsuk meg velük az érintkezést. De

udvari bolondot ne engedjünk magunkból csinálni, mert ez korszerűtlen és ostoba dolog.

Az úrilény a különböző társadalmi osztályokban ma úgy viselkedik, hogy társadalmi helyzetét és állapotát nem tagadja le, de nem is fitogtatja. Rangunkkal és címünkkel, társadalmi helyzetünkkel, állásunkkal és vagyonunkkal nem páváskodhatunk, nem tüntethetünk és azok mások felett való értékét senkivel sem éreztethetjük. A korszerű úrilény, ha mágnás, ezt nem mutatja, ha pedig munkás, ezt nem szégyenli. Ezért a társadalmi érintkezésben ne tőrjünk, hogy bennünket címekkel illessenek, mert ez korszerűtlen dolog. Ha társadalmi téren valakivel érintkezünk, az illetőt velünk minden tekintetben egyenrangúnak kell tekintenünk, mert különben nem jöttünk volna vele össze. Ha most már egy zárt társaságban mindnyájan egyenrangúak vagyunk, akkor mulatságos dolog, rangunk és címünk miatt körüludvaroljanak, tömjénezzenek, virágos, keleti nyelven beszéljenek velünk, kérlekalássanozzanak és bokázzanak előttünk. És éppoly mulatságos, ha mi tesszük ezt másokkal. A társaséletben férfiagnak címekkel való illette (kivéve a papokat) korszerűtlen és ízléstelen dolog. Miért legyen egy velem egykorú férfi a fehér asztal mellett nekem kegyelmes uram? Miért kegyelmezzon meg nekem, ha semmit se vétettem? Miért méltóságozzak másik férfit és a címezést miért csak eddig a fokig folytassuk? Miért nem mondjuk más férfiagnak azt, hogy tekintetes, vagy nagyságos úr? Az egyoldalú címzés, amely csak alulról fölfelé áll, de felülről lefelé nem: logikátlan és ostoba. Ha a megszólított nagyúr ezt úgy ellensúlyozza, hogy engem letegez, vagy leöcsémez, akkor viszont nyomban vissza kell tegezni és le kell bátyámozni és nem kell többé a címén szólítani a mai felfogás szerint. Egyébként kiirthatatlan meggyőződésom, hogy minden férfit foglalkozásán kell szólítani (miniszter úr, titkár úr, ezredes úr) és minden nőt „asszonyomnak“ kell titulálni.

Hogyan változtassunk az illelmen?

Egy társadalom általános illemrendszerét az úrilények közös meggyőződése hozza létre és állandó szolidaritása tartja fenn. Azok a férfiak és nők, akik közös meggyőződést alakítanak ki arról, hogy a társadalomban és az adott időben hogyan kell viselkedni, jogosultak arra is, hogy az illemrendszert megváltoztassák és abba új elemeket vegyítsenek. Hogy a magyar középosztály illemrendszere megváltozzon, ahhoz elsősorban arra a felismerésre van szükség, hogy meg kell változnunk, mint egyéneknek és új erényeket kell magunkra öltönnünk. Korszerűvé kell tennünk először a személyiségünket, hivatásunk fölismérése és az élet új megérezése által. Azután el kell kezdenünk a munkát embertársaink meggyőzésére és egy új viselkedésmód kiárasztását saját magunkból, amely, ha a korszellemmel találkozik, az életérzéssel egybeesik és amellett ízlést is fejleszt magából — föltétlenül követőkre fog találni. Ahhoz, hogy ez így legyen, meg kell látnunk társadalmi hibáinkat is. A fejlődés útja nem könnyű, mert a társadalomra régóta ható, valósággal beévdött erőkkkel szembe kell szállanunk.

Tisztában kell lennünk azzal is, hogy illemváltozást és illemfejlődést nem lehet elméleti okfejtéssel, csupán utánzással és utánoztatással csinálni. Az új illelmet divattá kell tenni, csak akkor fogják az emberek követni. Utánoznunk kell valakit, aki arra érdemes s aki egyben magáévá teszi a korszerű meggyőződést arról, amiben mi hiszünk. Az új dolgok hordozója viszont csak valamely meglevő réteg lehet, amelynek nemcsak műveltsége és megfelelő erkölcsi érzéke, de társadalmi súlya és hatása is van.

Melyik legyen ez a réteg, ki legyen ez az osztály? Csakis a magyar középosztály művelti körei, világot járt, európai látókörrel bíró csoportjai lehetnek alkalmasak arra, hogy változtassanak, és pedig hatásosan, követésre méltóan változtassanak az illem rendszerén. Nekünk egészen sajátos illemgyéniségünk nincs, Középosztályunk

részben idegen illemrendszerek hordozója, részben az alulról jövő hatások továbbvivője. Alulról azonban csak a mély és nagy dolgokban kaphatunk életérzést, (faji lélek), de sohasem örökölhetünk életstílust. Amíg a polgári világrend fennáll: alulról jött illem nincs. Új illemrendszert csak felülről vehetünk, csak felülről tanulhatunk el, a felső rétegek europaizált, egyszerű formáiból, — a magyar faji életérzés fenntartása mellett — az általános európai, korszerű magatartásból. Alulról kell jönnie a mély magyar gondolatoknak és felülről, olyan körökből, ahol még vannak erények, a magyarságot korszerűen kifejlesztő viselkedésformáknak.

Ezért a magyarság európai rétegét kell elsősorban az emberi viselkedésben utánoznunk. De nagyon vigyázzunk: csak valódi értékek és erények után nyúljunk és ne a felsőosztályok beteg rétegeit kezdjük majmolni! Mert, ha az illem felülről lefelé terjed is, vigyáznunk keli: felülről lefelé nemcsak erények, hanem betegségek is özönlenni szoktak.

N e g y e d i k   f e j e z e t

A FELSŐ OSZTÁLYOK TÁRSADALMI RAGÁLYAI

A középosztályt minden időben az a veszély fenyegeti, hogy az „előkelőket“ utánozva, átveszi és megkapja azok társadalmi betegségeit és így a saját bajaitól még kevésbé tud szabadulni. A társadalomban minden osztály életmódjából sajátos viselkedési betegségek keletkeznek, amelyek azután a többire is átragadnak. Maga az osztály, amely a betegségeket szüli, néha meglehetősen immunis azokkal szemben, mert a saját betegségeihez hozzászokott, azokkal szemben megedződött. De, ha a betegség más rétegekre is átmegy, itt már sokkal veszedelmesebb elváltozásokat idéz elő. A legtöbb társadalmi ragály *felülről lefelé terjed*, bár terjed ugyanabban az osztályban is és alulról fölfelé is. Az alsóbb osztályok társadalmi betegségei azonban lényegesen különböznek a felsőosztályokétól. A munkásság, a parasztság és a polgárság társadalmi betegségeit elsősorban a kulturálódás, a civilizálódás, a szociális és a gazdasági előhaladás javítja és gyógyítja, mert ezek főleg a nyomorúságból és a tudatlanságból származnak. Így ezekben a körökben az egyéni, vagy kollektív előhaladás gyógyít, az emelkedés segít, ám a legfelsőbb osztályok társadalmi betegségeit éppen a magaslati légkör okozza.

Minden nép és ország, minden társadalom legfelső rétegeinek nagyjában azonos, a különböző korszakokban is hasonló, törvényszerűen megjelenő betegségeiről van itt szó, amelyek éppúgy velejárói az előkelő életmódnak, mint ahogy általában a gazdag emberek kapják meg a cukorbetegséget és a reumát és a szegények pusztulnak el tüdővészben. Amint az orvostudomány ismer szociális vonatkozású betegségeket, úgy a társadalomerkölcsstan is hasonló fölfedezéseket tehet. A felsőosztály könnyebb életmódja, nagyobb anyagi lehetőségei, több, néha szinte korlátlan szabadideje, a mindezekkel együttjáró spleen, a szenzációk és élmények hajhászása s általában a nagyvárosi erkölcsök és a nemzetközi hatások mindig megtámadják e réteg gyöngébb ellenállóképességű tagjait és kóros elváltozásokat idéznek elő annak egyedeiben és soriban. Az alsóbbrendűek, akik mindenben utánozni szeretnék az előkelőket, gyakran azt hiszik, hogy a társadalmi emelkedésükhöz hozzátartozik az említett betegségekkel való fertőzés is és így néha bizony nem a felsőosztályok igazi életértékeit, hanem azok hibáit és bűneit sajátítják el.

Az állandó hanyatlás tüneténye

A társadalomerkölcsi megbetegedéseknek különösen szenvedő hőse mindenütt a felső réteg. Ez a kaszt társadalmi és egyéb erényei mellett egyúttal mindig hanyatlásának kétségbevonhatatlan jeleit mutatja. A legfelsőbb osztály legalább részben mindenütt láthatóan és szembe-tűnően hanyatlik; szinte azt lehetne mondani, hogy a részleges, vagy általános hanyatlás hozzátartozik hivatásához ... Valóban: ha a születési, szellemi és pénzarisztokrácia állandóan csak sokasodna, jellemében, magatartásában javulna, erkölcsében nemesbedne és életerejében folytonosan ellenállóbbá, robusztusabbá válna — az alsóbbaknak nem nyílna tér az előnyomulásra s a társadalom

fejlődési processzusa ebben a viszonylatban megállana. Mi történne például Magyarországon, ha középkori oligarcha családjaink ma is mind élnének, egy kézben levő, sokszázézer, sőt milliós holdú latifundiumaikkal? Mit kezdenénk velük? De mi történne a többi európai országban, ha ugyanazok a felső rétegek, amelyek a letűnt századokban uralkodtak, ma ugyancsak változatlanul hatalmukban tartanák az élet legfontosabb pozícióit? A történelem gondoskodik róla, hogy a felső rétegek túlságosan útját ne állják a fejlődésnek és a sors a gazdasági és politikai változások mellett az egyéni kiválasztás és büntetés fegyverét is megforgatja az előkelők feje fölött, akiknek egy része rendszerint külső beavatkozás, vagy nagy általános eltolódások nélkül is elesik az életharcban. Az *igazi nemzeti* politikának éppen ezért nem feladata a születési, szellemi és pénzarisztokrácia osztályvédelme és az e kategóriába tartozók egyéni védelme, hanem inkább a nélkülözhetetlen elemek céltudatos *pótlása* és a letörtek javainak megfelelő kezekbe való juttatása. Ha mágnásif jak, vagy bankárok gyermekei elverik vagyonukat, ezen ne siránkozzunk, hanem ügyeljünk arra, hogy a vagyon szorgalmas parasztok és kispolgárok kezébe kerüljön. Mert a felső rétegek törvényszerű részleges hanyatlása soha semmiféle korszakban nem jelenti egyben a nemzet és az egész társadalom hanyatlását is. Ha vannak ugyanakkor erős és egészséges alsóbb osztályok, a nemzet csak megújul ezzel a körforgással. De, ha a középosztály is együttpusztul velük, akkor már sokkal nehezebb az elveszett erőket pótolni s, ha a polgárság elvész, hosszú és nehéz időnkig nem tudunk kit és mit a helyébe állítani.

A felső osztály társadalmi betegségei, ezek a felülről lefelé terjedő *ragályok minden fajban, népben és nemzetben* szakasztott módon ugyanazok, bizonyos mértékig mindig ellepik az osztályt és bizonyos mértékig mindig gyógyíthatatlanok. A feladat: a betegségeket lokalizálni, szét- és lefelé terjedésüket megakadályozni és a betegségben szenvedő, gyógyíthatatlan egyéneket mellőzni az ország dolgainak

irányításában. A betegségek a társadalmi erkölcs egész világát felforgatják és hozzá nem edződött szervezeteket hatványozott erővel támadnak meg. Hatásuk az illem világra katasztrófális és lehetetlenné teszi a kötelesség- és felelősségérzésben való megtisztulást, ugyanakkor pedig az alsóbb rétegekben a forradalmi izgatást segíti elő.

A lebzselés

A felső osztályok legkirívóbb társadalmi betegsége: a lebzselés. A születési arisztokrácia, a pénzmágnások és a beérkezett, karriert csinált emberek világában az élet egyik legnagyobb problémája, hogy az időt hogy és mivel lehetesen eltölteni? Természeteszerű következése a társadalmi fejlődésnek, hogy azok az emberek, akiknek nagy vagyon áll a hátuk mögött, nem dolgoznak annyit, mint a szegények, akiknek a mindennapi kenyérért kell küzdeniök, vagy, ha maguk dolgoznak is, családjuk és környezetük egy része mindig a munkátlanság állapotában él. Azok a kapitalisták, akik maguk vezetik üzemeiket, azok a nagybirtokosok, akik maguk gazdálkodnak, nem tartoznak ide, éppúgy, mint azok az amerikai milliomosok sem, akik nem urai, hanem rabszolgái saját vagyonuknak. De általános tünet, hogy a dolgozó családfő mellett dologtalan gyermekek szoktak felnőni s a ház asszonya e vagyoni helyzetben szintén nem foglalkozik mással, mint társadalmi kötelezettségei lebonyolításával. A társadalmi kasztot mindenütt hovatovább a semmittevők, vagy a föltúnően keveset dolgozók serege lepi el. Főfoglalkozásukká lesz, hogy „társasélelet“ éljenek, minden napra szórakozási programot találjanak, mászóval, hogy elverjék az időt. Ezt az öncélú társadalmi tevékenységei nevezem „lebzselés“-nek, amely a történelmi korok mindegyikében jelen van és mindig hasonló színekben tündöklöklik.

Rómában már az első császárok korában annyira elterjedt a felső osztályok, a vagyonosak fontoskodó semmittevése, hogy az ilyen lebzselőt külön megjelöléssel „ardelio“-nak nevezték. Az ardelio az az ember volt Rómában, aki általában semmi komoly dologgal nem foglalkozott, semmit nem dolgozott, hanem élvezte a roppant birodalom gazdagságának, a felgyülemlett vagyonnak előnyeit és a társas élet kellemes szórakozásaival töltötte idejét. Ezek az emberek kétezer évvel ezelőtt határozott életrendet alakítottak ki a világ fővárosában. Reggelenként meglátogatták egymást, hogy el ne mulasszák a születésnap i üdvözléseket, a beteglátogatásokat és a részvétviziteket; kedveskedéseikkel keresték föl azokat az idős férfiakat és nőket, akiktől örökséget reméltek; megjelentek a törvényszéken, hogy meghallgassanak egy-egy perbeli tárgyalást; megcsodálták a szónokokat és a filozófusokat és összegyűltek, hogy egy-egy költő legújabb verseinek felolvasását meghallgassák. (Juvénalis azt írja, hogy ezek a felolvasások a régi Róma legborzalmasabb csapásai voltak a házbeomlások és a tűzvészek mellett. Seneca szerint az ardeliók úgy ellepték Róma fórumait, cirkuszait és színházait, mint a hangyák, akik minden terv és cél nélkül futkosnak fel és alá a fákon.) Valósággal állandó foglalkozássá fejlődött ki ezekben a körökben a társadalmi kellemkedés és társasági kalózság, az örökségelhájaszás, a híres színészek, filozófusok, gladiátorok ostromlása, a napi szenzációért, látványosságért és kalandért való állandó küzdelem s mindez az emberek életét teljesen betöltötte.

A középkor felsőosztályainak ardeliói a királyi udvarokban és a fejedelmek környezetében lebzseltek. Köztudomású, hogy ezeket az udvarokat hogy ellepték egy-egy korban a kalandorok, a „lézengő ritterek“. Ez időben azonban az udvaronci semmittevésnek volt valamelyes erkölcsi és közjogi alapja, ám az újkorban és a legújabb társadalmak életében nincsen. A társadalmi lebzseléssel való állandó foglalkozás külön embertípust fejleszt ki úgy a férfiak, mint a

nők világában. „Sokan mondják, hogy igen kedves ember Cotilus — írja Martialis —, de milyen is hát a kedves ember? Olyan, aki hajfürjeit művészi rendben hordja, aki mindig balzsam- és fahajolajtól illatozik, aki az alexandriai és hispániai táncok dallamait dúdolja, sima karjait táncosmódra mozgatja; egész nap nők között ül s mindig valakinek a fülébe sugdos; levélkéket irogat és mások levélkéit olvasgatja; óvakodik szomszédjának könyökével érintkezésbe jutni; tudja, hogy ki, melyik lányba szerelmes: egyik lakomáról a másikra siet és könyv nélkül ismeri a cirkuszbeli versenylovak családfáját. Ez hát Cotilus, a kedves ember? No, édes Cotilusom, akkor nagyon furcsa dolog kedves embernek lenni.“ Vájjon a mai világfi, a semmittevő dandy, a play-boy, akivel nap-nap után találkozunk, nem ugyanahhoz a típushoz tartozik-e, mint Martialis Cotilusa? A XVII. és XVIII. század francia moralistái ugyancsak egész sorozatát mutatják be a kor lebzselőinek.

A nők munkátlansága és semmittevése e helyeken ugyancsak állandó jelenség. A római nők viselkedéséről a kortársak valószínűleg túlzottan szigorú és rosszmájú megjegyzéseket hagytak az utókorra, de, ha vallomásaiknak csak fele is igaz, a felsőosztály hölgyeinek viselkedése akkor is Róma hanyatlásának szebbnél-szebb színeit mutatja. A felső osztályok asszonyai, akik a vagyoni függetlenségnek olyan fokára emelkedtek, hogy nem kell személyesen dolgozniuk a ház és a család körül s akiknek nincsenek gyermekeik, törvényszerűen a társadalmi tevékenységben keresnek menedéket. A XIX. és XX. század regény- és drámairodalma tele van e női figurák élet-keresztmetszetével. A ráérő nő, aki unatkozik otthon, vigasztalást keres és talál; így keletkeznek a háromszög-problémák s így nyílik meg az erkölcsi szabadosság világa a nők és férfiak előtt. Főfoglalkozásukká válik a könnyed csevegés és pletykázás, amit más osztályok férfiai és asszonyai is előszeretettel művelnek, de ezek kevesebb időt tudnak ráfordítani. Innen veszi eredetét a fürt és annak számos következménye, a családok felbomlásáig, válásokig, és így tovább.

A felsőosztályok lebzselői határozott szolidaritásban élnek. Állandóan egymásra találnak, hisz ugyanazokban a házakban és divatba jött társas gyülekezőhelyeken találkoznak, ahol hamarosan magukra vonják az alsóbbak figyelmét. Vannak közöttük fél-lebzselők, akiknek állásuk és foglalkozásuk is van, de az mellékes a szemükben s munkaidejük végén viharosan lecsapják a tollat és ceruzát, hogy napi programjuk fontosabb részének lebonyolítására siessenek. Délidőben így a Váci-utcán: „Jóreggelt“, köszöntéssel üdvözlük egymást, amikor más ember már elfáradt a napi munkában. A lebzselő nő délelőtt hajfodrászattal, kozmetikával és bevásárlásokkal foglalkozik, délután pedig társaséletet él, egy évben kétszer pedig vidékre vagy külföldre utazik, hogy fáradalmait kipihenhesse, vagy hogy felejtessen. A lebzselő ember csak bizonyos helyeken fordul meg, csak a város egy-egy gócpontját tartja megszállva, máshová sosem teszi be a lábát, mert e helyeken (a dolgozók között) „nem szokás“ megjelenni. Amíg a mai társadalmi berendezkedés fönáll, lehetetlen rajtuk segíteni, ha azonban felismerjük őket és káros hatásukat, ha igyekszünk a lebzselőktől távortartani magunkat, könnyebben megakadályozhatjuk a kór terjedését.

A fényűzés

A fényűzés szintén állandó betegség a felsőbb osztályokban. Megvan más rétegekben is (erre mutat a selyemliarisnyában korzózó parasztlány, a gigerlinek öltözött munkás s a zongora a falusi házban, ahol senki sem tud játszani rajta), de teljes pompájában és törvényszerűen mindig a legfelsőbbek körében jelentkezik. Állandó velejárója minden társadalomnak, mert az emberi alaptermészetben gyökeredzik. Athénben és Rómában köztudomás szerint olyan arányú volt, hogy azt a mai polgárság utánozni sem képes. A középkoriban ugyancsak orgiáit ülte a

királyi és fejedelmi udvarokban és volt idő, amikor a királyok politikájának határozott eszköze volt arra, hogy uralmukat megszilárdítsák és az oligarchákat tönkretégyék vele. Saint Simon XIV. Lajos udvaráról írott könyvében részletesen megírja: a Napkirály azért építette föl a világ legfényűzőbb királyi palotáját, Versaillest és azért rendezett be utólérhetetlen udvartartást, hogy ezzel a főnemeseket versenyre buzdítsa s őket anyagi romlásba / kergesse, előbb adósságokba verje, majd saját szolgálivá tegye. A felsőosztály ragályos megbetegedésének ez a legszebb példája a történelemben. Mert a francia főnemesség valóban mind utánozni akarta a Napkirályt, de nem volt ereje hozzá. Még kevesebb volt azonban az erkölcsi és jellembeli akaratereje ahhoz, hogy a versenyt idejében feladja. Inkább tönkrement hát és a legbüszkébb családok urai egymásután folyamodtak a király magánpénztárának támogatásához, amivel természetesen politikai súlyukat zálogosították el. Ugyanezt a politikát folytatta Oroszországban Nagy Katalin és bizonyos tekintetben a kor valamennyi uralkodója, többnyire hasonló eredménnyel.

A fényűzés minden korban erjesztő tényező. A középkorban a fényűzés szülte az ipart. Manapság, amikor az emberi igények annyira megnövekedtek az első világháború után — általános európai jelenség. Voltaképpen a legtöbb osztály a relatív fényűzés állapotában él, szeret erején felül költeni és a jövőre bízza hiányainak pótlását. Az általános európai fényűzés érzésvilágából fejlődött ki az elmúlt emberöltő alatt a „részlet-üzlet“, mint gazdasági tünemény, amely az áruhitelnek legújabbkori formája és az emberi gondolkozás megváltozásával, a „könnyű élet“ érzésvilágával áll szoros kapcsolatban. Az emberben hamarabb születik meg a bírás vágya a fényűzési cikk iránt, s amikor megszerzi azt, később takarékoskodik, vagy böjtöl érte és nem megfordítva, mint régebbi korokban. A fényűzés gazdasági következményeként bizonyos osztályok állandó eladósodásban élnek, ami olyan méreteket ölt, hogy tíz- és százezer-

számra vannak emberek egy-egy társadalomban, akik felnőtt koruktól halálukig állandóan adósok és soha egy percig nem mondhatják el, hogy ne tartoznának valakinek. E gazdasági állapot jelenlétét nem lehet csupán a nehéz szociális viszonyokkal magyarázni, hanem sokkal inkább a materiális felelőtlenség és szabadosság érzés- és gondolatvilágával, amelyet a kapitalizmus tudatosan ki is használ, reklámoz, sőt néha emberi erénynek is minősít. A fényűzés fejlesztette ki a világon az áruházak rendszerét is, amelyekben a legalsóbb néposztályok luxus-vágyát is ki tudják elégíteni.

A magyar középosztálynak különös szenvedélye, hogy erején felül költekezzen és többnek látszhasson, mint ami. Díjnoki sorban élő fiatalembernek molesztároknak öltözve sétálnak a korzón és a szerény polgári viszonyok között élő fiatal nők jövedelmüknek túlnyomó részét fényűzésre költik. Nagyon sok családban a fiúk és lányok lakást és el látást kapnak otthon és minden saját keresetüket maguk öltöztetésére költik. A fényűzés terjed a legjobban és a legveszedelmesebb mértékben a társadalmi betegségek között, mert legfontosabb elem benne a látszat és ez aránylag a legkönnyebben, ma már kevés pénzzel is megvásárolható. Szerves tartozéka a női divat, amely azt parancsolja szolgálóinak, hogy teljesen jó és kifogástalan ruháikat, vagy kalapjaikat félesztendő múlva eldobják, mert azt már nem sikkos dolog hordani. A kapitalizmus túltermelése itt szövetkezik a polgárosodó társadalom „könnyű élet” ideáljával és felelőtlenségével. Az emberek csak néha borzadnak meg és döbbennek meg a fényűzés láttára, amikor valami nagyon kirívó eset történik, de általában mind szolgálóinak: valósággal el vannak ragadtatva tőle. Ezen a téren nyilvánvalóan csak a felsőosztály javíthatna a társadalmi erkölcsön, ha tüntetően magáévá tenné az egyszerű életmódot és viselkedést. Ennek azonban kevés a valószínűsége.

Osztálygőg és sznobizmus

A harmadik ragály: az osztálygőg és az ehhez szervezen hozzátartozó szellemi, illembeli és viselkedési sznobizmus. Az osztálygőg éppúgy végigkíséri a felsőbbek életét, mint a lebzselés és a fényűzés. Mindenki irigyli a felsőbbeket, azokhoz szeretne asszimilálódni, viszont saját rangját olyan önérzettel viseli lefelé, hogy valósággal visszahökkeneti azokat, akik ugyancsak fölfelé törekcszenek. A politikai demokrácia az osztálygőgöt nem szüntette meg sejiol a földön; sőt némely helyütt méginkább kihangsúlyozta. A törvények egyenlőkké tehetnek bennünket, de az emberek ezt a tényt a viselkedésben nem hajlandók elfogadni. Sőt, minél inkább egyenlők leszünk a jogokban és kötelességekben, a felsőbb osztálybeliek annál inkább éreztetik társadalmi rangjukat, annál inkább exkluzívokká válnak és életstílusban annál inkább igyekeznek elkülönülni a többiek-től. Amíg osztályok és osztályok között közjogi és magánjogi különbség volt, ezt az állapotot mindenki, természetesen tekintette, vagy abba legalább is beletörődött, mert a korszellem ezt így diktálta. Ma, amikor ilyen különbségek nincsenek, az osztálygőg az alsóbbakban is utánzásra talál, vagy a forradalmiság érzését tenyészti ki.

Hogy a politikai rendszer e tekintetben csekély befo-lyást gyakorol az emberekre, azt leginkább az amerikai társadalom viselkedése mutatja. Amerikában, ahol az Egyesült Államok minden polgára színre, fajra, nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül egyforma az alkotmány szerint — a társadalmi sznobizmus és osztálygőg ma is feltűnően virágzik. A napilapok tele vannak társasági hírek közlésével. Külön világban él a „társaság“ és külön világban a többiek. Az előkelőségérzet elsősorban női vonalon halad. Férfi egyénileg csinálhat olyan karriert, hogy a legfelsőbb társaságba nyomban meghívják, de a nők csak szülőjük vagy férjük után tarthatnak jogot a „társaságban“ való jelenlétre. Amerikának nem volt születési arisztokrá-

ciája, így mesterségesen tenyésztették ki a kékvérűek osztályát, amelyben előkelő dolog az angolszász származás, esetleg egy kis indián beütéssel, de sohasem más színessel, vagy középeurópaival és a nagy vagyon/amelyet legalább is már a nagyapa szerzett. Az első világháború után a legfelsőbb társasághoz való tartozás ismérvét az jelezte a legfennköltebben, ha az amerikai úrileányt az angol királyi udvarnál mutatták be a társaságnak.

Az osztálygőg és sznobizmus középosztályunkban elsősorban a dzsentrizésben jelentkeznek. Nálunk a legtöbb ember, aki a miniszteri tanácsosi rangig viszi, előbb-utóbb dzsentrivé nevezi ki magát. Címert kutat, előnevet keres, igyekszik nevét történelmire magyarosítani, ha nincs magyar neve, pecsétgyűrűt rak az ujjára és hovatovább nemzeti öszejöveleteken vesz részt, hogy évszázados nemesiségének illúziójában éljen. Külföldön „von“, vagy „de“ jelzőket illeszt neve elé, aminek következtében sokan rögtön bárónak hiszik. Egyre ritkábbak az olyan családok, ahol a régi magyar név mellől elhagyják az előnevet s egyre gyakoribbak az olyanok, ahol titokzatos módon új előnevek születnek. Vájjon ez az érzésvilág előmozdítja-e a magyarság társadalmi megújulását, a parasztság fölemelésének és népünk demokratizálódásának komoly, nagy szándékait?

A parvenüség

A parvenü szintén örök jelenség a felsők társaságában. Kórokozója az osztálygőg s az a furcsa szemlélet, amely előkelőbbnek tartja, ha az ember nem maga csinálta saját karrierjét és nem maga szerezte saját vagyonát, hanem az ősei és ő csupán nagy elődeinek nyomdokában jár. Nem maga tehetség tehát, hanem nagy apák, nagy tehetségek Herbertje. A parvenü, aki megvagyonosodott, vagy várat-

lan előmenetelre tett szert, szerencsájének közeli származását akarja elfelejtetni s igyekszik úgy viselkedni, mintha már gyermekkorában mindig hasonlóképen élt volna, sőt már szülei ugyanabban az életstílusban nőttek volna föl. Ezért kétségbeesett erőfeszítéssel törtet a felsők felé s azok között mindig bizonyos mértékig helyet is talál. Aki ugyanis a felső osztályban nem talál helyet, az nem is lesz parvenü, mert ebben az esetben életstílusának bonyodalmai nem ütköznek ki. A parvenü azért fejt ki destruktív működést, mert bizonytalanságérzései vannak s állandóan attól fél, hogy lenézik, hogy kiközösítik. Ezért a felsők összes betegségeit magábaszívja, továbbfejleszti, életmódjukat túlozza, hogy vitathatatlanul velük együvé tartozónak tekintessék. A parvenü lebzselésben, osztálygögben és sznobizmusban tültesz a valódi és régi felsőosztálybelieken s az alsóbbrendűeket méginkább vérig bosszantja tevékenységével.

Teljes beolvadása a felső társaságba sohasem sikerül, de gyermekeiben a családját mégis belophatja az új világba. A parvenü sorsa csak akkor reménytelen, ha nincsenek gyermekei, mert így hiába dolgozik: maga sohasem olvadhat fel a felsők között s így egész tevékenysége meddőségre van ítélve. A parvenük sorában a legkétségbeejtőbb típust a gazdag zsidók képviselték, míg a felső társadalomban helyet foglaltak.

Az erkölcsi szabadosság

Mindezek a társadalmi betegségek közösen és együttesen hozzák létre mindenkor és minden nemzet legfelsőbb osztályaiban az erkölcsi szabadosságot. Ennek részleteiről fölösleges hosszasan elmélkednem. Az erkölcsi szabadosság állandó viselkedési stílust honosít meg s ezzel azt a hiedelmet kelti az alsóbbakban, hogy az egyházi és állami erkölcs hirdetői és erénycsöszök intelmei csak a köznépre hatnak és vonatkoznak, de az előkelőségekre nem, mert

azok íme: büszkén viselik az olyan látszatokat, amelyeket a közönséges polgár legalább is eltitkol. Ez a felfogás olyan fajta eszmét áraszt magából, mint a felvilágosodás korának szemlélete a vallásról: „elég, ha a nép hisz Istenben, hiszen neki kell fönntartania az államot; a népnek szüksége van hát Istenre, de nincs nekünk.“ Igazságtalanok volnánk, ha azt mondanók, hogy az erkölcsi szabadosság csak a felsőosztályok világában él s nincs jelen a parasztok, a munkások, vagy a kispolgárok különböző rétegeiben is. Megvan ' ott is, de sohasem válik követendő divattá és életstílussá. Életstílussá csak a legfelsőbbek szokták avatni. Csak ők engedik meg büszkén maguknak, hogy férjek mások feleségével kettesben járjanak nyilvános helyre s házassági szempontból nem szabad emberek tüntetően mutassák nem házastársukkal való viszonyukat. Amikor előkelő fiatal emberek női kalandjait napokon és heteken át újságokban olvashatjuk, nehéz megakadályoznunk azt, hogy hasonló egyéni ambíciók alsóbb osztályú egyéneinkben ne keletkezzenek.

Mindenki, aki ezeket olvassa, azt fogja mondani: mindez igaz, sőt mindez régóta tudott dolog, amin egyáltalában nem lehet segíteni. Emberi erővel valóban igen nehéz. Csak nagy változások, a társadalom struktúrájában végbe menő eltolódások hozhatnak új életérzést. A középosztály azonban inkább mentes ezektől a betegségekől, mint a felső. Azt kell tehát elérnünk, hogy legalább ő ne kapja meg a bajt.

MÁSODIK RÉSZ

AZ ÁZSIAI ÁRNYÉK

Ötödik fejezet

A MAGYAR A KÖTELEZŐ EURÓPAI FORMAVILÁGBAN

Az illendőség és az emberi viselkedés területén többféle tevékenységet lehet megkülönböztetni aszerint, hogy benne az egyéniség milyen szerepet játszik, de minket most csak azok a dolgok fognak érdekelni, ahol a *magyart* érzékeljük, a magyar jellemvonását pillantjuk meg, ahol a magyart szeretnők megjavítani. A napi élet számos megnyilvánulásában csak tisztán egyéni adottságok érvényesülnek, a fajiak, nemzetiek alig. A polgár egész Európában nagyjában egyforma módon öltözködik, ha azonos szellemi és anyagi osztályhoz tartozik, a népviseletet csak a paraszti tömegek őrzik, azok is egyre kevésbé. Egyforma ízléssel étkezünk mindenütt, ha azonos módon műveltek és választékosak vagyunk. A társaséletben a legtöbb dolgot ugyanúgy csináljuk, mint a franciák, németek, vagy az angolok. Vannak azonban az emberi viselkedésnek határozott részei, amelyekben a magyar — mindenki mástól különbözik. Miért? Részint faji lelkülete, ösztönvilága, részint társadalmi nevelése és életmódja miatt. Teljesen önálló, saját-szerű magyar viselkedés nincs, a magyarnak nincs felülről jött, történelmileg kifermálódott illendőség rendszere. Évszázadokon keresztül nem volt udvartartásunk, ahol a ve-

zető osztályok illendősége önállóan kifejlődhetett volna. Felső osztályainak vagy nem éltek itthon, vagy nem éltek együtt, márpedig a viselkedés formái felülről jönnek. Felsőink illemrendszere külföldi, tehát idegen. Elsősorban a bécsi múltból táplálkozik. Középsőinket viszont ma is az egykori kismemesi életmód viselkedési formái hatják át, amelyek közeli rokonságban vannak a parasztság illemtanával.

Ebben a paraszti-kismemesi illemben sok emberi érték és ízlésbeli választékosság van. A magyar emberben, a parasztban, igen nagy mértékben élnek azok a követelmények, amelyeket előbb a korszerű úriember meghatározásánál már felsoroltunk. Az igazi magyar vérmérsékleténél, faji sajátosságainál fogva szépen rendelkezik az önuralom adományával, amely minden illemrendszernek az alapja. Passzív módon, de meglehetősen él benne az önérték is, amely főleg akkor jelentkezik, ha valami jogtalanság, méltánytalanság, vagy rossz bánásmód éri. Ugyancsak alaptulajdonsága a magyarnak a mély, néha kínzó felelősségérzet, amely lelkiismeretünkön szinte állandóan dörömböl. Keleti származásunkból következik, hogy a megértés, a méltányosság lelki értékei is élnek bennünk, jóval inkább, mint némely más európai népben. A magyarban igen nagy az igazságérzet és ennek következtében igen erősen kifejlődött bennünk a belátás. Racionalisták vagyunk és életigenlők. Viszont ugyanakkor erősen konzervatívok. Túlságosan védekezünk az idegen hatások ellen, akkor is, ha azok jók és hasznosak volnának. Középosztályunk viselkedésében ma is megvan ez a jó, magyar paraszti örökség, mint egy önálló népi kultúrának a hagyatéka s ez adja meg illemrendszerünk alapját. Ha a továbbiakban most már a magyarság hibáit kutatjuk, először megértően és elismerően ezeket az igazságokat kell megállapítanunk, mert különben igazságtalanok volnánk saját magunkkal szemben. A paraszti örökségből származó viselkedésmód a maga környezetében általában és néhány föltűnő hibától eltekintve, megfelelő,

azonban származási helyéből kiszakítva, a városi civilizációba átültetve (ahol a magyar középosztály túlnyomó többsége él) már sokkal kevésbé állja meg a helyét.

Keleti és nyugati úr

A kismemesi-paraszti viselkedésmód fajtánk hibáival is ékeskedik és ezek a városi környezetben fokozottan szembeűnők. Fajtánk egyik legjellemzőbb alapbetegsége: az úrhatnámság és az ezt szervesen kiegészítő szolgálalkúség. A magyar mindig saját úr-illúziójának a rabja, akármilyen környezetbe, akármilyen társadalmi osztályba kerül s ettől a legritkább esetben tud szabadulni. Az „úr“ fogalma a keleti népeknél meglehetősen más, mint a nyugatiaknál és így nálunk is különbözik az általános európaiótól. A keleti úr történelmi ideálja nem a vezeklő, szerény, keresztény lovag, hanem az életigenlő keleti despota, aki uriságát sokkal inkább öncélnak tekinti, mint mások szolgálátának és így e fogalom körén belül sokkal többet enged meg magának. Hazánkban mindenki magyar elképzelés szerint szeretne úr lenni és ezért a paraszti-kismemesi keleti úr-szemlélet a felsők világáig is el-elterjed.

Megfigyeltétek-e, hogy a magyar úr-szemléletének mennyire szerves része, szinte éltető eleme a hatalom érzése? A közlegény azért szeretne káplár lenni, hogy a többi közlegénnyel végigélveztesse mindazokat a lehetőségeket, amelyekben őt előbb a káplárok részesítették. Az egyszerű paraszt arra vágyik, hogy, ha falusi bíró lesz, majd ő megmutatja a többinek, (akiket nyomban „bűdös parasztnak“ nevez), hogy kell uralkodni fölöttük. A legegyszerűbb emberek arra vadásznak, hogy magasabb rangba, pozícióba kerülve, az alsóbbakkal „kitolhassanak“. Ez a nyugati népek világában meglehetősen ismeretlen érzés, legalább is nem ér el olyan fokig, mint a keletiekben, így a magyarban. Ha valaki nem éri el a maga elé tűzött úri rangot,

másként igyekszik magát úrnak mutatni és *ezzel* úrhatnámmá válik. Az úrhatnámság törvényszerűen fejleszti ki a szolgálalkúséget azokban, akik kénytelenek az urat, vagy úr-jelöltet szolgálaim. A magyar ember életérzése emellett a rideg hierarchikus társadalmi tagozódásnak felel meg leginkább és száz százalékgig ellene van a természeti egyenlőség gondolatának. Olyan osztályokat, amelyeket mi magasabb szemlélettel egynek látunk, a társadalmi tagozódás egész titokzatos rendszere bonyolít össze.

A magyar individuális alaptermészete miatt állandóan keresi a különbséget ember és ember között és minden lehető alkalommal érezteti is azt azokkal, akikkel lehet. A túlzott osztály-szemlélet nem csupán történelmi örökség Magyarországon, hanem a faji lélekből fakadó mélykultúra terméke is, amellyel igen-igen nehéz szakítani. Középosztályunkban a felülről jövő európai internacionális viselkedésmód örök harcot folytat a faji lélekből származó, paraszti sorból jövő ösztönvilággal s ebből a háborúságból fakadnak illembeli visszasságaink és zavaraink. Európaiságunk fölött Ázsia árnyéka terjeng. Azonban a mai idők nem engedik meg többé, hogy ezt a lelki örökséget, illetve e lelki örökség rossz és káros részét továbbra is változatlanul magunkkal cipeljük és a világ előtt e parlagi színekben pompázzunk. Keleti származásunk és faji lelkünk értékeit mind meg kell őriznünk, de szakítanunk kell az ázsiai örökség káros, társadalmi fejlődést akadályozó, kulturálódásunkat és civilizálódásunkat gátló jelenségeivel. Ha sorra megyünk az emberi érintkezés és viselkedés ama legszembevetőbb cselekményein, amelyeket egész Európában kötelező és azonos átlag-formák írnak elő, nyomban látni fogjuk a magyarság és európaiság ma is főnálló feszültségét az életérzés és életstílus területén.

A bemutatkozásról

A fehér népek civilizált társadalmában az érintkezés az úrilények között a bemutatkozás aktusával veszi kezdetét. A polgárosult emberek csak akkor köszönnek, ha ismerik egymást. Az ismeretség, vagy természeti úton keletkezik, vagy társadalmi úton, nevünknek egymással megszabott formák között való közlésével. A bemutatkozás szolgáltatja az első benyomást az emberről, akivel a sors összehozott. Emellett a legtöbb ember a bemutatkozás alkalmával leplezi le leginkább önmagát. Hiszen eddig nem ismertük egymást, nem volt egymás számára mondanivalónk és így nem takarhattuk el gondolatainkat és érzéseinket. A bemutatkozásnál meglátszik a fellépés, a társadalmi biztonságérzet foka, de egyben az önértékelés, a társadalmi osztályszemlélet és az egész életfelfogás és életérzés is. Nyomban a bemutatkozás után rögtön határozott benyomásunk szokott keletkezni a legtöbb emberről és megállapítjuk, hogy az számunkra szimpatikus, vagy antipatikus. De ezen túlmenően a társadalom bemutatkozási szokásai a szociális életérzés mély rejtekeibe is bepillantást engednek. A magyar középosztálybeli férfi mindenekelőtt másként viselkedik, ha férfinak vagy nőnek, fiatalnak vagy öregnek, vele egyenlő rangúnak vagy nem egyenlő rangúnak mutatkozik be, ami már egymagában ellene van a mai európai viselkedésformának. Ám, ha sorbavesszük a bemutatkozási lehetőségeket, amelyek úriemberek között előfordulhatnak, a magyarság életérzésének egész kis perspektívája föltárul előttünk.

A mi középosztálybeli emberünk bemutatkozása alkalmával előszeretettel csak családi nevét közli, de a keresztnévét elhallgatja. Azt mondja hidegen és kimérten „Göcsei“. és nem azt, hogy: „Göcsei János“. A bemutatkozásnak ez a módja Németországból származik, de Magyarországon osztályhangsúlyt kapott. A németek is csak családnevüket mondják, de a nyugati népeknél a keresztnév megelőzi a családnevet, azt tehát előbb kellene mondani és így a csa-

ládnev elhomályosulna, vagy nem volna érthető mindkettő közlése esetén. Magyarországon azonban a családi nevet mondják először és, ha emelől elhallgatják a keresztnévet, akkor ez azt jelenti, hogy az illető nem saját magát, hanem csupán — a családját mutatta be. Az ilyen magyar bemutatkozás azt jelenti, hogy nem Gőcsei János, hanem „egy“ Gőcsei jelentkezett, aki tagja a Gőcsei-családnak, a Gőcseiek nevének és címerének viselője. Őt tehát családjában kell megbecsülni, hiszen a középkori családi komplexumot tárja elénk és nem saját szerény egyéniségét. Nem látjátok, hogy egy Gőcsei érkezett? — ez a leggyakoribb hangsúly, amit ebből az aktusból kiérvünk. Ezt a bemutatkozást a mell magasságában eszközölt kézfogás és igen gyakran a boka-pattogtatózás kíséri, ami katonai örökség, de civil emberhez “nem illik. Az alacsonyabbrangút már ez a bemutatkozási forma egymagában elidegeníti tőlünk és tartózkodásra kényszeríti az osztálytávolság és az egyéni felsőség éreztetésével. Különösen nem illik csak a családnevet mondaniok olyan embereknek, akik történelmi nevet viselnek, mert ilyen esetben nem tudhatjuk, hogy nem egy-egy elhunyt fejedelem, vagy országnagy kelt-e ki a sírjából? Külföldieknek elég a családnevünket, de magyarnak mindig a teljes nevünket illik megmondanunk.

Férfinak Európában mindig engedélyt kell kérnie arra, hogy nőnek bemutatkozhatson, de a nő sehol a földön nem mondja a bemutatkozónak *csupán* azt, hogy „örvendek“. Az úrnőnek magának szintén meg kell mondania egész nevét. Ha férjes, akkor urának családi és keresztnévét, ha lány, akkor szintén mind a két nevét és nem lehet csupán azt rebegni. „Edit“, mert így senki sem tudhatja, kivel áll szemben. Ha közvetítő mutatja be a férfit és a nőt, akkor annak is kötelessége megmondani nemcsak azt, hogy kit mutat be, hanem azt is, hogy kinek. Fejlett demokratikus társadalmakban régen rájöttek arra, hogy a bemutatkozás egyszerű társadalmi aktus és nem színpadi életkép. Bemutatkozásnál egyszerű, természetes arcot kell öltetni és az imponálás összes lehetőségeitől tartózkodni kell,

mert később úgyis minden kiderül. . . Magyarországon szokásos bemutatkozás alkalmával szigorú, sőt véstjósuló arckifejezést ölteni s nevünket, vagy ropogtatva mondani, vagy hanyagul mormolni, hogy azt senki se értse meg, (hiszen úgy sem fontos, hogy olyan emberek ismerjenek, akikkel nem óhajtunk társadalmi összeköttetést fönntartani). Idősebb emberekkel szemben tisztelettudóan kell viselkedni, de csupán a kor miatt nem szabad szolgálalkúnak lenni. Ugyanez áll magasabb rangúakkal szemben is. Mindnyájan egyforma szabad emberek és a társadalomnak egyforma értékű tagjai vagyunk: ez az alapgondolat hiányzik szörnyen a magyar életérzésből.

Nevünk viselése

Az európai formák jó száz esztendeje megkövetelik, hogy az ember, mint természeti adományt viselje saját nevét és azt ne dárdájára tűzött harci lobogóként cipelje magával. Ezért a XIX. és XX. században általános követelménnyé lett a nevek egyszerűsítése. Nyugaton igen sok embernek négy-öt keresztnéve is van, de az illető azokat a bemutatkozásnál nem sorolja föl, sőt névjegyére sem nyomtatja rá. Magyarországon a keresztnévtúltengés nem szokásos, annál inkább divat azonban a családnevek cifrázása. Ezen a téren óriási önmérsékletre van szükségünk nemzeti és társadalomerkölcsi okokból! Hazánkban 1848-ban az ország lakosságának mintegy tíz százaléka volt nemes, a magyar nemesség tehát *nem olyan exkluzív kaszt, mint általában, a nyugat európai*. Nem származásunkra legyünk büszkék, de csak saját magunk számára és azt ne fitogtassuk mások előtt! Egyéni felfogásom szerint ezért a nemesi előnevet általában — sohasem kell használni. Ha olyan nevünk van, amely köztudomás szerint nemesi származásra mutat, akkor az előnév viselésére, névjegyünkre illesztésére egyébként sincs szükség. Föltételeznünk kell, hogy nemesi származá-

sunkat mások is tudják, aki pedig nem tudja, azt fölösleges rögtön az első alkalommal erre kioktatni. Az előnév csak olyan nevek előtt alkalmazandó, ahol annak megkülönböztető jellege van, ahol a kérdéses családi névből több ezer fordul elő. (Például Kiss, Nagy, Németh, Horváth, Fehér, Fekete stb.) Ugyancsak alkalmazhatja azTaz-ídegen családnevű ember is, mert így az előnév a magyarsághoz való tartozását jobban kidomborítja és ennek jogát senkitől sem lehet megtagadni. Az ízlés azt követeli, hogy mágnások sose használják névjegyükön, levélpapírjukon, vagy nevük aláírásakor a nemesi előnevet. Ha valaki báró, vagy gróf, akkor nyilvánvaló, hogy van nemesi előneve, de ezt elég otthon, a címeren viselni, fölösleges vele a nevet szépíteni. Hiszen ha valaki mindazokat a címeket felsorolná névjegyén, amelyeket ma annyian viselnek, maga a név nyolctíz szóból állhatna, (vitéz dr. hepe-hupai és göcsei Göcsei János báró stb.)

A mágnások nevének szerves része Nyugateurópában is a bárói vagy grófi cím, azt tehát a név tartozékának kell tekinteni, de ennél se többnek, se kevesebbnek. A nemesi előnév ugyanígy hozzátartozik a névhez és viselése jogos is azok számára, akiknek erre belügyminiszteri engedélyük van. Az előneves uraknak azonban csak csekély százaléká bír ilyen engedéllyel, ellenben nem kis része saját maga által *kitalált* előnevekkel pompázik. A társadalom szigorúan ellenőrzi azt, hogy ki lesz máról holnapra báró vagy gróf, mert a mágnások kevesen vannak és új főnemesi címek ma nem keletkezhetnek. Ha valaki hirtelen bárói vagy grófi címet vesz fel, vagy engedi magát ilyennek szólítani, azt a társadalom szélhámosnak tartja. A nemesi előnévvel miért nem vagyunk ilyen szigorúak? Azért, mert Magyarországon ma körülbelül *egymillió nemes van*. A tömeg beláthatatlan, ellenőrizhetetlen és a nemesség társadalmi értéke elveszett. Ezért az ízlés azt diktálja, hogy a nemesi előnévvel ne pompázzunk, miután komoly ember nem vágyik olcsó babérokra. A nemesi előnév szerintem olyan, mint a díszmagyar: föl vesszük esküvőre és más díszes alkalomra négy-öt évben

egyszer, de nem járunk benne az utcán és hivatalba. Az előneveket is csak eljegyzésünk, esküvőnk, temetésünk, stb. alkalmával használjuk^P

Az előnév használata már azért sem bír társadalmi jelentőséggel, mert a jogszokás következtében *nem nemesi származású emberek is használhatnak megkülönböztető előnevet*. A magyar Alföldön igen gyakori eset, hogy paraszti származású emberek, Kiss, Nagy, Kovács, Varga, Tóth nevük előtt megkülönböztető nevet használnak és ilymódon vannak anyakönyvezve. A különbség itt az, hogy a paraszti előnevet nagybetűi vei kell írni. Ilyenformán mégis az emberek száz- és ezerszámra nemesednek el külső látszatra, ha egyéni színvonaluk is odáig emelkedik, hogy az uralkodó réteg nemességüket elhiszi. Ízlés dolga a névjegyen való címerhasználat, ez azonban a társadalmi erkölcsöt kevésbé befolyásolja, mert kevésbé feltűnő, csak képes ábrázolatban érzékelhető és — szerencsére — sem bemutatkozásnál, sem névaláírásnál nem használható.

Címek és rangok

A magyar társadalomnak el kell érkeznie ahhoz a fölismeréshez — ami Nyugateurópában ma már általános —, hogy a közéleti címek és rangok használata egyéni jogositvány ugyan, de azoknak mások által való betartása nem állampolgári kötelesség, mint a középkorban volt. Azzal a joggal szemben, hogy valaki címmel és ranggal ékeskedhetik, ma már nem áll szemben a társadalom többi tagja részéről az a kötelesség, hogy e címnek és rangnak privilégiumokat biztosítson és azokat a nagyúrral szemben maga is használja. A címet és rangot a társadalmi életben csak önkéntesen lehet elismerni, de ha valaki attól vonakodik, azt nem lehet megbüntetni. A cím és rang ennél fogva csak nemzetközi érintkezésben, vagy hivatali szolgálatban jelentkező érték, de a társasélet egyszerűségére törekvő for-

mái között használata már csak azért is mellőzendő, mert teljesen lerontja a társasági élet barátságos és intim szellemét. A cím- és rangkórság Magyarországon általános jelenség és az a mód, ahogy ma életben van, az úrhatnám-ság és szolgálalkúség tipikus megnyilatkozása.

Saját címüket az emberek csak lefelé használják, de egyenrangúak, egymás között általában sohasem. Ez mutatja a címek igazi értékelésének hiányát és a hozzáfűződő tisztelet őszinteségben fogyatékos voltát. A magasabb című hölgyek és urak az alacsonyabbaknak alig-alig adják meg a címükkel járó jogot, de a maguk jogát azoktól megkövetelik. Hölgyeknél még előfordul az eset, hogy a „kegyelmes asszony“ a másik hölgynek azt mondja „méltóságos asszony“, vagy „nagyságos asszony“ (amiből sértődés keletkezik, hogy a magasabbrangú hölgy miért nem tegezte le a másikat), azonban férfiaknál, a társaséletben, de a közhivatalban sem szokott előfordulni, hogy a magasabb rangú méltóságoson alui visszacímezze az alacsonyabbrangút. Pedig, ha a miniszteri osztálytanácsos „excellenciás úrnak“ szólítja miniszterét, a miniszter köteles volna az osztálytanácsost „nagyságos úrnak“ szólítani, a titkárt pedig „tekintetes úrnak“, amit pedig sohasem tesz. Mit jelent ez? Azt, hogy az alulról jövő címzést a miniszter elfogadja, de hasonló címzéssel azt általában nem viszonzza s egy bizonyos fokon alul sohasem. Ehelyett inkább letegezi az alacsonyabbrangú urat, aki változatlanul továbbra is kegyelmesezi főnökét. A magyarság patriarkális szemlélete nyilvánul meg ebben a szolgálalkúséggel párosulva, amely a felkínált egyenlőségérzést nem meri elfogadni, vagy azt őszintén sohasem ajánlják föl az alacsonyabbrangúnak. Mindenki mindenkinek a szolgája, ahelyett, hogy mindenki mindenkinek egyenlő meggyőződés alapján álló küzdőtársa volna...

A címek értéke roppant sokaságuk miatt „épügy elvesztett a mai korszakban, mint a nemesi előneveké. És amint a köznemesi jelleg ma már nem jelent társadalmi megkülönböztetést, úgy méltóságoson alul szintén nem élnek

valóságos címek, legfeljebb a hivatalos és magánlevelezésben. A középosztálybeli férfit csak „egészen“ alacsonyrangúak, vagy a cselédsége szólítja nagyságosnak, más senki. Ha ezzel a nemzet legnépesebb középosztálybeli rétege a valóságban *lemondott* a címhasználatról, miért ne mondhatnának le ugyanígy a felsőbbek is? A kegyelmes cím részint megalázó azokra, akiknek ki kell ejteniök, részint nem hivatalos (a hivatalos a nagyméltóságú), részint más nyelvre le nem fordítható (az excellenciás egészen mást jelent), részint pedig túláradó volta miatt: ízléstelen. A címet a magyar társadalom találta föl és nem az államhatalom, kiűzése és megsemmisítése tehát társadalmi úton is elérhető. A méltóságos címnek ugyancsak nincs megfelelője egész Európában. A németeknél a „gnädige Frau“ megszólítás a polgári lét fokára eljutott úriasszonyt illeti meg, de ezenfelül semmiféle más cím nők számára nincs. A franciáknál ma minden nő Madame, vagy Mademoiselle, az angoloknál Mistress (Misszisz), Miss, vagy Lady a főrangúaknál, de más élő változat nincs. Ugyanígy férfiaknál Herr, Monsieur és Mister, vagy Sir a peereknél. A címekkel érzékelhető megkülönböztetés Magyarországon élő változata speciális hazai jelenség, amelynek az ország határain túl semmi értéke nincs, az európai viszonylatokba nem kapcsolódik és történelmi előzményekből csak torzított formában vezethető le. Ezért a magyar társadalomnak elsősorú kötelessége, hogy a címhasználatról lemondjon és a címeket se a köz, se a magánérintkezésben ne használja többé! Minden férfit foglalkozásán kell nevezni és minden nőt asszonyomnak, vagy kisasszonynak kell szólítani. Itt kivételt csak az államfő személye és a papok tehetnek, akiknek történelmi címe a nyugati demokráciákban is fennáll. A címkórság hazug voltára mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy az emberek ugyanazokat a címeket *különböző alapokon kapják* és így ugyanazon a címkategórián belül is különböző értékelési rend él az érdekeltek körében. A nagyméltóságúaknál ez kevésbé érződik, mert ők kevesen vannak és a cím aránylagos nagysága elmosza a különb-

ségeket, de a méltóságosok kategóriája már roppant heterogén. Méltóságos cím illeti meg a grófot és a bárót s a császári és királyi kamarást, de ugyanez a címe a tábornoknak, az ezredesnek és a kormányfőtanácsosnak is. A gróf mégis sokkal magasabbrangúnak tartja magát, mint a kormányfőtanácsos és jobban szereti, hogyha méltóságos úr helyett „gróf úrnak“ szólítják. Ezzel szemben a kormányfőtanácsos a legtöbb esetben nem venné szívesen, ha őt viszont „méltóságos úr“ helyett „kormányfőtanácsos úrnak“ szólítanók. Miért? Azért, mert az első eset ugyanannak a címnek a legelőkelőbb, a második meg a leginkább elterjedt, tehát legközönségesebb és legkevésbé értékes szerzőmódját juttatja a két méltóságos úr eszébe.

A megszólításokról

Társadalmunk új életstílusához elkerülhetetlenül hozzátartozik az emberek megszólításának sürgős reformja. A cím elkendőzi és titokban tartja az őt viselő személy valódi jellegét, közhivatali, vagy társadalmi rangját és ehelyett homályos és nem pontosan körvonalazott kategóriákba osztja. A címeken való szólítás tehát *igazságtalan* a megszólítottal szemben és nem személynek szóló megtiszteltetést jelent a megszólított részéről, hanem csupán egy bizonyos cím-ideálnak szóló reverenciát. Senkinek se foglalkozása, hogy „kegyelmes“, vagy „méltóságos“ úr legyen, hanem e címre való jog csak következménye egy alapul szolgáló közéleti rangnak. Az igazság tehát az, hogy mindenkit a *rangján* és nem a *címén* kell szólítani. A megszólításból mellőznünk kell a jelzőt és ki kell domborítanunk a lényegét. Azt kell mondanunk: miniszterelnök úr, miniszter úr, vezérezredes úr, titkos tanácsos úr, miniszteri tanácsos úr és, ha úgy tetszik: kormányfőtanácsos úr. A németeknél az asszonyt is férje foglalkozása és rangja után szólítják, tehát azt mondják: Frau Geheimrat, Frau Ober-

regierungsrat, ami magyarra fordítva azt mondatná velünk: titkos tanácsosné asszonyom, kormányfőtanácsosné asszonyom. Én e szolgálai fordítást nem pártolom, mert az asszony személyiségének nem egyedüli értékelője férjének rangja és foglalkozása. A nők azonban Európában sehol sem viselik férjük jelzői címét, sehol sincsenek kegyelmes és méltóságos asszonyok. Csupán a németeknél van „gnädige Frau“, de a németeknél a miniszterelnök felesége is gnädige Frau, akkor is, ha a férj a nemzetközi érintkezésben „Exzellenz“. Alapelvként kell tehát kimondani, hogy minden férfit a rangján és nem a címén, a foglalkozásán és nem a foglalkozáshoz fűzött jelzőn, a nőket pedig családi állapotuk szerint asszonymak, vagy kisasszonymak kell szólítani.

Ugyancsak visszatetsző a mágnáscímekhez az „úr“ jelző hozzátétele. A báró, a gróf és a herceg szintén úr, de ezt fölösleges hangsúlyozni, mert történelmi rangjában a szabad úr fogalma már eleve bennfoglaltatik. Egyes német vidékeken csak a szolgák szólítják a bárót „báró úrnak“, mindenki más csupán „bárónak“. Ennek meghonosítása Magyarországon is ízléses volna. Az úr megszólítás mindenkit megillet, de akinek ezen felül valamilyen más általános (és nem határozott foglalkozást megjelölő) címe van, azt fölösleges a kisebb „úr“ jelzővel ellátni. A helyes megszólítás: báróságod, grófságod, hercegséged, az orvosnál az ügyvédnél pedig egyszerűen: doktor. „Doktor úr“ az ápolószemélyzet, vagy az inasok szemében, de nem más középosztályú egyén számára. Sok országban a katonatiszti ranghoz sem teszik hozzá az úr szót, mert nyilvánvaló, hogy katonatiszt csak úr lehet. A megszólítás ezeknél: kapitány, ezredes, és nem „kapitány úr“, vagy „ezredes úr“. Kapitány úr, vagy ezredes úr — alárendeltjei, de nem egyenrangúak számára, a társadalmi érintkezésben. Miért nem mondjuk ugyanezen analógiával a vitézi rend tagjaira, hogy „vitéz úr“? Azért, mert ezt a címzést a közlegénynek mondjuk nemzedékek óta. Tehát ez nem jelent különösebb megtiszteltetést. De ha nevével együtt azt mondjuk

valakire: vitéz Horváth, ennek már egészen más a hangzása. A helyes megszólítás társasérintkezésben: „vitéz Horváth“, mert vitéz is csak úr lehet.

Az európai formák Magyarországra való átültetése ugyancsak szükségessé tette bizonyos megszólítási újításokat. Már az első pillanatban látjuk, hogy ezeknek elfogadtatása a magyar társadalommal roppant nehézségekbe ütközik. Viszont az analízis azt mutatja, hogy a megszólítási zűrzavar azért terjeng társadalmunkban és azért nem igazodott az európai formákhoz, mert társadalmunkban a szabad emberek és az alárendeltek fogalma irtózatosan össze van vegyülve az általános szolgálalkúság következtében. Mindezek következménye, hogy a grófok és bárók már nem szeretik magukat méltóságosuramoztatni „az egyetemi tanárok nem használják a doktor jelzőt és így tovább. A helyes viselkedési szabály: a végsőkig való leegyszerűsítés. Eszerint minden férfi „úr“, akivel a társaságban találkozunk, s akinek más egyéb rangja nincs. A foglalkozással együtt járó megszólításnál: titkár úr, tanácsos úr, miniszter úr. A doktor és professzor már tudományos grádust jelent, tehát többet, mint egyszerű foglalkozási megszólítást, a báró, gróf történelmi rangot. Ezekhez az „úr“ szót tehát nem kell hozzátenni egyenlőrangúaknak, azaz a társaságban senkinek sem. Belátom, hogy e gyakorlat bevezetése és megszokása nehéz, de biztos vagyok, hogy egy-két évtized alatt nálunk is ez lesz a divat.

A köszönetről

Az úrilények köszönése: mindenkor egyenlő, szabad emberek tiszteletadását jelenti a másik személlyel szemben a polgári (nem katonai) világban. Ezért a köszönetnél is élénken meg kell különböztetni a szolgálati és nem szolgálati származást és a szolgálati viszonyból átvett, altiszti

mentalitást sugárzó köszönési formákat a polgári életből számítani kell. A viselkedési forma a fehér emberiség minden népénél körülbelül azonos módon alakult ki a köszönés tekintetében. Az emberek egymásnak a köszönéssel kívánnak valamit, vagy egymástól kellemes érzésekkel elbúcsúzkodnak. Ezért Európában többnyire csak a következő köszönési módok élnek: jó reggelt, jó napot, jó estét, jó éjszakát kívánok s a viszontlátásra (aminek a franciában és az angolban különböző kifejezőmódjai vannak). Szabad emberek, egymást egyformán becsülő, (egymástól nem függő, egymástól nem féltő) társas lények másként nem is köszönnek egymásnak a művelt társadalomban. Teljesen idejét múlta az „alázatos szolgája“ köszönés, amely a nemesi világ latinnyelvű napjaiból maradt ránk. Korszerű úrilény semmiesetre sem köszönhet úgy a másiknak, hogy azt mondja: „alázatos tiszteletem.“ Az alázatot nincs jogunk mástól, mint alárendeltjeinktől megkövetelni és azoktól sem a társas életben, vagy a köszönés formájában. Amilyen ízléstelen a „van szerencsém“ és milyen léha mellékíze van néha a „szervusz“-nak, épúgy korszerűtlen a köszönésben a megalázkodás kifejezése.

Emberek, akik egymással tegeződnek, szintén köszönhetnek jó reggelt-tel és jó napot-tal. Érdekes, hogy e köszönések közül a jó napotnak különös, leereszkedő mellékíze van hazánkban, míg többi társának nincs. Sok ember megsértődik, ha úgy köszönnek nekik: „jónapot“, de nem sértődik meg, ha azt mondják „jóéjszakát“, vagy „jóreggelt“. Vájjon miért? Mert ez a kispolgári rétegekben terjedt el. Sokan ezért „cszklik-dolognak“ tartják. A köszönés tisztelettudó értékét növelni lehet azizal, hogy hozzáteesszük „jónapot kívánok“. így már senki sem orrolhat meg érte. A köszönési formáknak az európai megszokásokhoz való hozzáigazodása elkerülhetetlenül szükséges, mert különben külföldön, vagy külföldiekkel szemben hibákat követünk el, ha e normákat nem tartjuk be. Minden esetben mellőznünk kell egy új korszakban a „kezét csókolom“ köszönést és századrészére kell redukálnunk magát a kézcsókot.

Hatodik fejezet

A MAGYAR A FŐBB ILLEMALKOTÓ VISZONYLATOKBAN

íme: a magyar egyéniség megmutatkozik azokban a legegyszerűbb társadalmi érintkezési formákban is, amelyeket az európai népek szinte közmegegyezéssel alakítottak ki. Az eredeti magatartást főleg a paraszti-kisnemesi életérzés diktálja nekünk. Sokan talán nem veszik észre a különbségeket az élet eme legegyszerűbb dolgaiban, azonban a művelt külföldi és az idegenben sokat járt magyar e jelenségek iránt jóval érzékenyebb. Saját viselkedését az ember nem tudja tárgyilagosan megfigyelni. A nagyobb tömegek állandóan visszatérő magatartása azonban már a faji karakterre mutat és így az, aki felül tud emelkedni osztályának szokásain, vagy aki kívülről jön és frissen kapja a hazai élményt, az a magyar középső osztály férfíainak és nőinek életszemléletét ez apró jelenségekből is meg tudja figyelni.

Még erőteljesebben mutatkoznak a magyar sajátságok azokban a fontosabb természeti-társadalmi viszonylatokban, amelyek az illemrendszer pilléreit alkotják. Az előbbieken láttuk, hogy minden társadalom illemrendszere elsősorban a családtagok, a különböző neműek, a különböző életkornak viszonyának és a más osztálybeliekkel való érintkezésnek

feszítő erejéből származik. Ha a magyar középosztály illemrendszerét és viselkedését közelebbről meg akarjuk figyelni, azt kell hát néznünk, hogy milyen a magyar ezekben a viszonylatokban. Látni fogjuk, hogy a magyar egyéniség itt még érdekesebben és még erősebb fénnel jelentkezik.

A középosztálybeli gyermekszoba

A magyar család szociológiai szempontból nem sokat különbözik a némettől, franciától, vagy az angoltól, ha mindig megfelelő osztályokat hasonlítunk össze. Mégis a család minden fajban és nemzeti kultúrában más, mert más alapkarakterű emberek alkotják. így határozottan más életstílus dominál a magyar családban, mint sok idegenében. Most nem feladatunk általános család-szociológiával foglalkozni és a magyar középosztály családi élete felett erkölcsi, vagy más kritikát gyakorolni, hiszen bennünket a kapcsolat csak az illem és a viselkedés szempontjából érdekel. Ezért sok, egyébként fontosnak látszó problémával nem foglalkozhatunk, más részletkérdéseket meg határozottan ki kell domborítanunk. Nyomban megállapítjuk, hogy e kérdésben nagyon nehéz általánosítani. Szinte lehetlenség a magyar családban megkeresni és megtalálni a viselkedési átlagot, hiszen a magyarság épúgy nem egységes fajú, kultúrájú és szociális helyzetű embertani réteg, amint más nemzetek fiai sem azok. Nagyon óvatosan kell a fogalmakkal bánnunk. Bizonyos eredeti magyar jelenségeket mégis fölfedezhetünk.

Ott kell kezdenünk, hogy a magyar középosztály általában szegényebb, mint a nyugateurópai. Középheletet foglal el nyugat és kelet, nyugat meg a Balkán között. Származásában nem annyira paraszti, mint a keleteurópai népeké, viszont nem annyira polgári, iparosi és kereskedői, mint a nyugatiaké. Törzsét a régi köznemesség teszi, amelyben

azonban túlsúlyban voltak az egyszerű földművelő, valóság-
gal paraszti elemek, a tömeges, egész vidékekre kiterjedő
nemesi privilégiumok következtében. Germán és szláv ere-
detű paraszti és kispolgári rétegek ugyancsak nagy szám-
mal fordulnak elő benne s a földvagyonát elvesztett közép-
nemes és egykori dzsenti ugyancsak ide olvadt be, hogy
mindezek együttesen különös konglomerátumát alkossák a
magyar „nadrágos embernek.“ Középosztályunk fő jellem-
vonása: a gazdasági megalapozatlanság, a tőkeszegénység s
az anyagi biztonságérzet hiánya; az állami, közhivatali pá-
lyákon való elhelyezkedés és ennek következtében a függő-
ség érzése és állapota s a terjeszkedési, előmeneteli lehetősé-
gek szűk, mostoha volta. Az osztály lelki, hazafiúi nagy-
sága és szellemi felkészültsége felette áll az átlageurópai-
nak, számánál fogva pedig egész társadalmunkban nagyobb
súlyt képvisel, mint a középosztályok bárhol másutt Európa
földjén. Erősen és határozottan államfenntartó réteg, de
emellett államigazgató is egyszemélyben, ami azzal a követ-
kezménnyel jár, hogy a nemzet egész életét csak saját szem-
lélete alapján tudja nézni és azt hiszi, hogy mindenki más
úgy gondolkodik, úgy érez és olyan életvággyal van
telítve, mint ő maga. Osztályöntudata erős és eredeti: sokkal
inkább az egész nemzetnek képzeletbeli magát, mint másutt a
középosztályok.

Az osztály öntudata a családban

Ez a határozott és bizonyos tekintetben dicséretre méltó
öntudat eleven erővel él a legtöbb középosztálybeli csa-
ládban. A gyermekek hazafias nevelése, ambícióik kifej-
lesztése a köz érdekei felé s az osztályöntudatból eredő ma-
gattartás és emberi viselkedés kialakítása bennük: álta-
lános, határozottan megfigyelhető jelenség. A középosztály-
beli család rendkívül fél az utódokban való „lesüllyedés-
től.“ Régi szólásmód, hogy „ha a gyermek nem tanul, susz-

terinasnak adjuk“, ami azt jelenti, hogy a családot szégyen érné, ha a gyermekek nem apjuk foglalkozását követnék, vagy nem azzal egyenrangúnak vélt hivatásra adnák fejüket. Ezért a középosztálybeli gyermeket határozott osztályviselkedésre nevelik, általában a paraszti-kisnemesi úr-ideál igézetében. Már gyermekkorában óvják attól, hogy nem hasonló rangú emberek gyermekeivel barátkozzék, a „jó társaság“ fogalmát már e korban belecsepegtetik. A középosztálybeli apa szerencsétlennek érzi magát, ha fia nem olyan pályára megy, amelyet ő maga elé tűzött s amelynek ideálját rendszerint — saját feletteseiben látja. Az anya azért van kétségbeesve, ha a gyermek demokratikus érzelmű és nem lát megfelelő különbséget a maga köreiben ember és ember között.

A gyermekek elé olyan viselkedés-ideált tűznek, amely az osztályérzés további kifejlesztését és korántsem annak lebontását tartja céljának. Ennek hatása különösen az egyetemi években és a főiskolai ifjúság társadalmi (nem elsősorban politikai és szervezeti) egyesületeiben mutatkozik meg legelőször. A jogászok, mérnök jelöltek, orvostanhallgatók úgynevezett segítő és kulturális egyesületeit társadalmi klikkek szokták megszállani, amelyek diktatórikusan kezükben tartják a bálrendezés és egyéb hasonló dolgok vezetését. Csodálatos és eredeti magyar jelenség, hogy hazánkban bálrendezéssel és az ifjúság más társadalmi tevékenységével — karriert lehet csinálni... A klikk, amely megszáll egy ilyen társadalmi gócpontot, az előkelő patronusok seregét gyűjti maga köré s ezzel egész életre szóló összeköttetésre tesz szert. A klikkekbe ritkán veszik be nem előkelő főtisztviselők vagy földbirtokosok, hanem egyszerű polgári szülők gyermekeit. A társadalmi válogatást tehát már fiatal, fogékony korukban megkezdik, hogy aztán egy egész életen keresztül hasonlóképpen folytassák.

Patriarkális jelenségek

Középosztályunk jelenleg a gyermeknevelés ama stádiumában él, amikor a fiúkat általában több szabadságra s a lányokat nagyobb szigorúságra és tartózkodásra készítik elő az élet számára. Ez nem minden európai országban van ma teljesen így. Nálunk hallgatólagosan elfogadott erkölcsi törvény, hogy a férfiaknak a házasságkötésig szabad kitombolniuk magukat és joguk van megismerni a szereimi életet is, a lányoknak azonban ezt nem szabad. A nehéz szociális viszonyok következtében hazánkban a házastársak közt általában nagyobb a korkülönbség, mint nyugaton és feltűnően nagyobb, mint Amerikában. A középosztálybeli férfi harmincesztendőskora előtt alig jut abba a helyzetbe, hogy családot alapíthasson, míg nyugaton és az Újvilágban az azonoskorú fiúk és lányok összeházasodása sokkal gyakoribb. Mindezek a férfi és nő huszadik századbeli egyenlősége ellenére azt az életberendezést hozzák magukkal, hogy a magyar középosztálybeli családban (éppúgy, mint a paraszti rétegeknél) a férfi a valóságban jóval nagyobb jogokat birtokol, mint a nő. Magyarországon a , nemek közötti egyenlőség még nem fejlődött ki teljes európai méretekig, amit én egyébként helyesnek tartok, mert benne a faj életerejének biológiai bizonyítékát látom.

A család tagjainak és a házastársaknak viszonya ennek következtében nálunk más, mint nyugaton. Általában olyan, mint a többi közép- és keleteurópai népnél. Asszonyainknak több szabadsága van, mint a déli országokban, de jóval kevesebb, mint a németeknél, franciáknál, vagy angoloknál, nem is beszélve Amerikáról, ahol jelentős nőuralom tapasztalható. A családatyai tekintély így erős és a középosztálybeli asszonyok az élet irányításában jóval kevesebb szerepet játszanak, mint a férfiak, vagy mint másutt a nők. Sajátos magyar jelenség ugyanakkor (bár nem egyedülálló Európában), hogy a magyar férfi nem házias természetű. Keleti életérzése azt diktálja, hogy a férfinak a házon kívüli munka és a közélet területén kell

mozognia, de méltóságán aluli dolog saját házának és környezetének belső problémáival foglalkoznia. Ez egyes nyugati népeknél ilyen formában ismeretlen dolog. Magyarországon szégyen az, ha a középosztálybeli férfi háztartási bevásárlásokra kényszerül, vagy otthon (a borok és szivarok rendezésén túl) házi tevékenységet folytat. A férfi túlhatalma ellenére a háznak egyedüli diktátorává az asszony válik, ami viszont a nagyasszonyok típusának gyakoriságát fejlesztette ki hazánkban. A magyar férfi otthon a házban még azokat a kötelezettségeket sem teljesíti, amelyeket nyugaton a szokás fönntartott számára, azaz a családi élet *stílusát* kialakító szertartásokat sem végzi. Ilyen szertartás nyugaton igen sok van, úgy a vendégfogadással, mint az étkezéssel, születésnapokkal és más alkalmakkal kapcsolatban. A magyar családot általában a szertartásnélküliség jellemzi. Nem nagy dolog, de jellemző, hogy az angolszászoknál a családfő vágja darabokra a sültet és nálunk is a parasztnál a férfi szegi meg a kenyeret. A mi középosztálybeli családfőnk az asztal végén úgy húzódik meg, mintha szólani se merne. Ennek következtében a fiúk szintén semmiféle szertartást nem végeznek otthon, pedig a gyermekben ez a formák szeretetét fejleszti ki, ami az ízlésfejlődés egyik lényeges kelléke.

A vallásos elemek hiánya

Ugyancsak megfigyelhető a magyar középosztálybeli család mindennapi életében a vallásos elemek feltűnő hiánya, vagy pedig a vallásnak teljesen az egyén életébe való utalása és a közösség gondolatából való száműzése. Nyugateurópában és általában a keresztény népeknél a családi életet sokhelyütt a mindennapi vallási szertartásosság jellemzi. Itt nincs különbség katolikus és protestáns, vagy ortodox népek között, a különbséget a faji lélek teszi. Az angol-

szászok, hollandok, sőt a németek is sokkal több vallási szertartást végeznek otthon, mint a hasonló vallású magyar középosztálybeliek. Nálunk elég ritka az a ház, ahol étkezés előtt, vagy után imát mondanak és még ritkább, ha ezt a szertartást a családfő végzi, vagy ha azt vendégek jelenlétében is csinálják. A vallásos elem hiánya más téren ie megnyilvánul, aminek főként az az oka, hogy a magyar nem transzcendentális fajta, hanem racionalista. Ez az élet legapróbb jelenségeiben is megmutatkozik.

Míg a parasztok családostól mennek templomba, magyar középosztálybeli embereknél ez sokkal kevésbé szokásos. Mindenki külön jár templomba, ha jár, de rendszerint csak az anya és a gyermek teszik ezt együtt, a férfiak tartózkodnak attól, hogy családjukkal együtt keressék föl Isten házát. A szónokló férfiak keresztelőkön, esküvőkön és temetéseken politikai ízű beszédeket mondanak és nem a hit, a vallás és az erkölcs fogalmairól elmélkednek. A vallási közömbösséget rendszerint a középosztálybeli családfők terjesztik, akkor is, ha ők maguk nem hitetlenek. A faji lélek valami olyasfajta magatartást parancsol ezen a téren, hogy a magyar istenfélő és vallásos, ha meg van szorulva, de jólétének napjaiban közömbössé válik. Mindez az emberi viselkedésben azzal a káros hatással jelentkezik, hogy nem fejlődik ki idejében az alázat, a szerénység és a lelki elmélyülés a gyermekekben, a családi élet is ridegebbé lesz és eluralkodik benne a paraszti-kisnemesi életérzés úr-koncepciója.

Ifjúságunk nevelésének ridegsége

Aki sokat járt külföldön és fiatal, fogékony éveiben együtt élt más népek hasonló korú fiaival és leányaival, az szomorúan látja, hogy a magyar ifjúság nevelésében sokkal kevesebb a meleg emberi érzés, mint nyugaton. Ez teljesen független a katonai, vagy polgári rendszerű neve-

lés problémáitól. Parisban egész városnegyed áll az egyetemi ifjúság szolgálatában: a Quartier-Latin, amelynek minden ódon épülete, apró kávéháza, vagy kis boltja a fiatalságért van, belőle táplálkozik és őt neveli, fejleszti, formálja. Az angol és amerikai ifjúsági életet klubok és más hasonló intézmények szolgálják, ahol a fiatalembert már tizennyolcéves korában gentleman-nek nevelik nemcsak az arra hivatottak, hanem a körülmények és a környezet is. Németország régi egyetemi városaiban nemcsak a harcias Burschenschaft-élet fedezhető föl, hanem a biedermeier kor minden hagyománya is, amely az embert a fogékony korban nemcsak heroikus állampolgárrá, de érzelmes, megértő és jóakarátú egyénné is varázsolja. Az egyetemi élet Nyugateurópában mindenütt valósággal megszabja a fiatalok életstílusát és kialakítja későbbi viselkedésüket. A fiatalokat szabad és egyenlő rangú embereknek nevelik: a társadalom, a professzorok és az életkörülmények, s aki egyetemi polgárrá lett, az a szolidaritásnak olyan érzésvilágába kerül, amelyet egész életében nem tud többé elfelejteni. Külföldön is van különbség gazdag és szegény fiú között és a származási ellentétek is szerepet játszanak (hiszen a felsőosztályok betegségei külföldön is élnek), de az osztálykülönbség, a nemi különbség és a korkülönbség jobban elmosódott, csak tompított formákban jelentkezik és így az emberek *sokkal nagyobb közelségben élnek egymáshoz*, mint nálunk.

Magyarországon az egyetemi ifjúság életörömei sokkal szegényesebbek, vadabbak és faragatlanabbak. Az ifjúság egy része társadalmi klikkekbe verődve a főrangúak életét utánozza, másik népesebb része pedig nyomott szociális helyzetben, rossz életkörülmények mellett, életstílusban és viselkedésben nem nemesbedik, hanem — proletarizálódik. Ezen a téren igen sokat segített a cserkészlet, amit a magyar ifjúság egyik legértékesebb intézményének lehet tekinteni. Az ifjúsági egyesületek ugyancsak hasznos munkát végeznek és nagy nemzeti célokat szolgálnak, de erősen politikai jellegűek és a másirányú tevékenységet el-

hanyagolják. Fiatalságunkban így új életérzés csak nehezen keletkezhetik és még nehezebben fejlődhetik ki. A munkát pedig itt kell elkezdem, ha középosztályunkat meg akarjuk javítani és új életre akarjuk előkészíteni.

Középosztálybeli hölgyek és urak

A nemek közötti társadalmi érintkezés viszonylatában középosztályunk ugyancsak különbözik a nyugati életállapottól. A keleti életérzés voltaképpen és hallgatólagosan ma is különböző erkölcsöt tart helyénvalónak férfi és nő számára az élet legkényesebb területén, szerelmi vonatkozásban. A középosztálybeli férfi házassági ideálja az, hogy ártatlan és tapasztalatlan nőt vigyen családi házába és a nőt teljesen a maga kedvére formálja, de ugyanakkor nem tartozik ideáljához, hogy a frigy megkötésekor ő maga is ilyen ártatlan és tapasztalatlan legyen. Sőt! Ilyen eset szégyenteljesnek tekintetik a férfiak világában. Ugyanakkor az előbbivel párhuzamos másik életérzés is él bennünk (ami szintén keleti származású), hogy a nő mégsem egyenrangú velünk, a nemi különbség tehát nagyobb, mint amit a közös emberlét bármikor is el tudna tüntetni közülünk. Ez a nőszemlélet nyugaton már a múlt században lehányatott és azóta is egyre inkább kimegy a divatból. E keleti szemlélet következtében a magyar férfi sokkal kevésbé képes a nőekkel szemben a *közömbösségre*, mint például az angol. A paraszti-kisnemesi életérzés a lovagi ideállal küszködik bennünk ebben a tekintetben s szörnyű bonyodalmakat okoz.

Hazai fiatal férfiaink gyakran naiv módon kimutatják a hölgy előtt, hogy versenyeznek érte, sőt ugratják is egymást annak jelenlétében. Ez nálunk mindennap előforduló dolog, míg másutt úri társaságokban nem szokásos. Kevesen szeretnek nőekkel, mint egyenrangúakkal csevegni, vagy vitázni. Általában azzal alázzák meg őket, hogy felü-

letes, ostoba dolgokról kezdenek társalogni velük, előre föl-tételezve, hogy a nő más beszélgetésre nem is képes. Ezek mind keleti örökségek. Ezzel szemben a huszadik században élünk, a nőekkel mindennap társadalmi téren találkozunk és érintkezünk; a lovagi ludat ugyancsak élénken él bennünk és paraszti-kisnemesi úr-ideálunk is öntudatunk küszöbén dörömböl. Mi lesz most már ezeknek az ellentétes erőknek a találkozásából? Az, hogy az említett keleti magatartás mellett a másik oldalon a túláradó, mértéktelen, sőt néha tolakodó szolgálat jelentkezik a másik nemmel szemben férfaink viselkedésében. Így különös magyar szokás, hogy az úrinőket társas összejövetelek alkalmával mértéktelenül és egyoldalúan mulattatnunk kell. Német, francia, vagy angol férfi ezt sosem teszi! Ha nem keletkezik férfi és nő között benső szimpátia, e szimpátia jeleit nem erőltetik, bár ennek ellenére udvariasak, sőt nálunk jóval kedvesebbek tudnak lenni. Tipikus magyar szokás, hogy a kivезényelt fiatalságnak bálon, vagy házimulatságon az összes jelenlevő hölgyeket meg kell táncoltatnia, ami egyrészt embertelen követelmény, másrészt ellenkezik a társas összejövetel összes céljaival. Nálunk külön társadalmi élőlény a „táncos“. Nyugaton nincs ilyen. Vidéki városokban megfigyelhető, hogy a harminc éven aluli nőtlen ifjúság rogyásig táncolja magát, csakhogy minden idős és fiatal hölgyet megforgathasson. Úgyszólván napszámba izzadnak és keringenek. A fiatalok e munkáját mindenki kellő színben látja az őszinteség szempontjából és így is értékeli, a szolgálatot tőlük mégis mindenki elfogadja. Nyugateurópában csak a háziasszonyt és a házikisasszonyt köteles az ember megtáncoltatni, ha egyáltalán táncol, de különben minden vendég azt csinál, amit akar az illem formáin belül és a mulatási és mulattatási kötelezettség ismeretlen fogalom. Ez a gyakorlat hozta létre azt a módszert, hogy Magyarországon a hölgyet tánc közben el lehet kérni táncosától, hogy hamar mindenki túlessék kötelességén. Ez nyugaton a legtöbb helyen szintén nem divatos. Ott nem zártkörű társaságban is minden férfi

minden hölgyet táncra kérhet, akár ismeri, akár nem, viszont a táncot mindenki megtagadhatja. Nálunk a hölgy csak akkor tagadhatja meg a táncot valakitől, ha mással sem fog azután később táncolni. Mi ez, ha nem a szabadválasztás korlátozása egy illemtani kényszerképzet miatt?

A nemi nyomor és következményei

A koedukáció hiánya ugyanolyan viselkedési visszасágokat szül a társadalomban, mint az általános együttnevelés, amely viszont szabadosságokat hoz magával. A magyar férfi általában félénk a nőekkel szemben, mert fiatal korában hasonlókorú lányokkal kevésbé jön össze, mint a nyugati ifjúság. Ezért a speciális magyar gavallérság bájos figuráit lehet megfigyelni középosztályunkban, amely mértéktelen, túlaradó és néha — sajnos — faragatlan is. Mindenki ismeri azt a férfi-típust, akinek minden második szava „kezét csókolom“, „instálom“, vagy „könyörgöm szépen“. Innen fejlődött ki a túlzott készség hölgyek hazakísérésére, ami a nyugati nagyvárosokban szintén szokatlan, vagy legalább is nem úgy kötelező, mint nálunk. A túlzott és tolakodó szolgálat számos más megnyilvánulásáról külön tanulmányt lehetne írni. Ez a férfimagatartás azután törvényszerűen kifejleszti a középosztálybeli nő viselkedési hibáit. A hiba először ott mutatkozik meg, hogy a nő elfogadja, sőt néha megköveteli a korszerűtlenül alkalmazott gavallériát! Gyakori eset, hogy középosztálybeli úrinők felnőtt férfiakkal úgy bánnak, mintha azok szolgálk, vagy inasok volnának. Pohár vizért küldik, vagy egyéb szolgálati kirándulásokra kényszerítik és mindezt természetesnek veszik. Így a férfi és nő viszonyában is különös *alárendeltségi érzetek* keletkeznek, éppúgy, mint a már ismertetett vonatkozásokban.

A nemek közötti társadalmi érintkezés e furcsaságainak mély szociológiai okai vannak. A középosztály sze-

génysege miatt csak későn lehet családot alapítanunk, keleti életérzésünk következtében a nő és férfi már születése pillanatában távolabb van egymástól, mint a nyugati népekénél, a társadalmi válaszfalak még sokkal inkább fennállanak ugyanazon osztály keretén belül is. A férfi és nő egybekelésének így Magyarországon jóval több akadálya van, mint Németországban, Franciaországban, vagy Angliában. A családalapítás nehezebb, a társadalom pedig nem nézi el a fiatalok házasságonkívüli viszonyát, mint egyes más országokban. Ezért a férfiak rendszerint alacsony származású, nem velük egyenlő szellemi színvonalon álló nőkkel élik át első szerelmi élményüket, vagy pedig száz- és ezerszámra az állandó, vagy időleges nemi nyomor megalázó állapotában élnek. Ha egy társadalom bizonyos férfikorosztályaiban ez általánossá, vagy legalábbis gyakran előfordulóvá lesz, akkor ennek a férfiak külső viselkedésére is látható hatása van. Az indulatok és ösztönök erejét a valláserkölcsei nevelés nem tudja féken tartani, a férfi nemi vágyait törvényes formák között nem tudja kielégíteni és így egész gondolatvilága és viselkedése az elnyomott ösztön hatása alatt áll. Hasonló társadalmakban ezért általános tünet egymemük között *a trágárság és a káromkodás*, főleg természetesen a férfiak világában. Magyarországon középosztálybeli férfiak között is igen gyakori jelenség, hogy azok futólagos ismeretség esetében is úgynevezett „illetlen“ szavakat használnak egymás között. Nem lehet azt állítani, hogy a trágárság és a káromkodás Nyugateurópában ismeretlen volna, azonban százszorta ritkább. Az igazi káromkodó népek: az oroszok, a lengyelek, a déliek, a románok, a balkániak és sajnos: a magyarok.

A káromkodás nemcsak nemi viszonylatok emlegetésében, hanem vallási eszmények meggyalázásával is együtt szokott járni, de mégis az utas ember megfigyelheti, hogy minden országban másirányú. A magyar felindulása következtében sohasem káromolja a hazáját, míg más népek ismerik a politikai káromkodást is. Ezzel szemben a magyar, ha indulatba jön, az Úristent szidalmazza, vagy trá-

gárságokat mond és káromkodásait cifrázza is. A paraszti, kismemesi életérzés azonossága ezt az alacsony osztályokban képződő társadalmi betegséget a középosztályba is felhozta s szomorúan kell megállapítanunk, hogy középső rétegünk férfiai e betegségtől bizony általában nem mentesek. Visszataszító dolog, hogy a káromkodás hallatára némely ember ilyen kijelentéseket tesz: „Na, ez jó magyarán megmondta neki!”

Uramöcsém és urambátyám

Ugyancsak a keleti és nyugati életérzés küszködik nálunk a különböző korú emberek érintkezésének minden pillanatában. Társadalmunkat egy irtózatossá viselkedési alapbetegség befolyásolja minden hasonló cselekedetében: a tegeződés. Ha tegeződés nem volna, vagy csak tegeződés volna, illembeli problémáink fele azonnal megszűnne. A tegeződés minden valószínűség szerint azért vált valósgos epidémiává Magyarországon, mert a nemek, életkorok és társadalmi osztályok, valamint címek és rangok közötti különbség igen nagy, az emberekben állandó különbségérzet él, viszont a társaságban elkerülhetetlenül szükségessé válik az egyenlőség illúziójának felkeltése (különben önkéntesen összejött társaság sohasem alakulhatna) és ezért ki kellett találnunk valamit, hogy e megoldhatatlan problémát áthidalhassuk. A tegeződés az egymással érintkező emberek közelségét, rokonságát és barátságát mutatja és fejezi ki, tehát csak olyan emberekkel szabadna tegeződnünk, akikhez valóban közelállunk, akik barátaink, vagy rokonaink. Az állandó különbségérzetnek *tüneti* kezelése és orvossága a tegeződés, amellyel pillanatnyilag elűtjük kellemetlen és zavaró képzeiteinket. Ezért a magyar középosztály könnyelműen és felelőtlenül tegeződik, ellentétben úgy a paraszttal, mint a felsőrendűekkel. Valóban minden nap előfordul, hogy olyan embereket is letegezzünk,

akiket csak abban a pillanatban ismertünk meg, sőt a tegeződés társadalmi kötelességgé terebélyesedett.

Már most a különböző korú emberek találkozásánál egészen eredeti életérzés-komplexumok ütköznek össze. Keleti származásunk különbségérzetet diktál fiatal és öreg között, a nyugati civilizáció pedig ellene van a korkülönbség éreztetésének. Ha most olyan idős emberrel találkozunk, aki apánk lehetne, tíz fizetési osztállyal áll fölöttünk és életünkben először láttuk, — társadalmilag voltaképpen nem tudunk mit kezdeni vele. Nagy alázattal kellene felefordulnunk és a nagy különbségtétel valósággal lehetlenné tenné, hogy vele beszélgessünk, egyenrangúan vitakozzunk, vele társadalmilag érintkezzünk. A patriarkális szemlélet az idős embernek már régi időktől kezdve azt diktálja Magyarországon, hogy ilyen esetben a fiatalabbat „öcsémnek“, vagy „öcsémuraninak“ szólítsa és ezzel mintegy ráborítsa az azonos családból való származás illúzióját, hogy ezzel közeledésre buzdítsa.

A magyar nemesi családok tagjai öcsémezték és bátyámozták egymást már abban a korban is, amikor a tegeződés divatja Bécsből még nem köszöntött reánk. Ebben a korszakban azonban valóban egyenlőrangú és származású emberek kerültek össze a társas érintkezés során, akik személy szerint ismerték egymást, vagy legalábbis egymás családját, hiszen a vármegyét ugyanazok a családok szolgálták vagy vezették. Ebben a korszakban az idős ember ismerte nevünket és családjunkat, a legtöbb esetben: apánkat és más fölmenőinket. Amikor leöcsémezett bennünket, valóban az egyenlőség tudata élt benne és a patriarkális *una eademque nobilitas* eszménye. A fiatalabb erre maga is bátyámnak, vagy bátyámuramnak nevezte az idősebbet. Szép magyar szokás volt ez a rendiség korában és akkor meg is volt az értelme s mögötte határozott életérzés lapangott. Ma azonban az öcsémezés-bátyámozás már korszerűtlen és az osztálygondolkodás káros színeiben tűnöklik.

Az epidémia mélységei

Ha Németországban, Franciaországban, vagy Angliában valaki egy vele rokonságban nem élő embert fivéremnek, vagy nővéremnek szólítana józan állapotban, az elájulna a csodálkozástól. Méginkább furcsának tartaná egy idős ember, ha egy fiatalabb «leonklizná». Előfordul Nyugaton is, hogy az emberek összemelegednek, brudernak, vagy brothernek szólítják egymást, de ez egészen más dolog, mint a mi öcsémezésünk, bátyámozásunk. A testvérezés Nyugaton csak a legritkábban megengedhető bizalmaság jele (úri körökben nem is szokásos, csak alacsonyabb-rangúaknál) és nem jelent se leereszkedést, se felkapaszkodást. A legtöbb nyugati nyelvben csak a testvér (fivér, nővér) fogalmára van kifejezés, de arra nincs, hogy az illető idősebb, vagy fiatalabb testvérünk, azaz: öcsénk, vagy bátyánk. A „testvér“ a nyugati nyelvekben egyenlőt jelent, nálunk ebben is rangsor él... Nálunk a gyakorlat: szimbolikus rokoni kötelék-létesítés, amely egyetlen perc alatt bekövetkezik és azonosrangúaknál is szolgálati viszonzszerű érzést kelt életre, ugyanakkor pedig az osztály- és érdekezonság azonnali felismerését mutatja. Az „öcsémuram“ mintegy jurátusává lesz a „bátyámuramnak“, igyekszik a szolgálatába férkőzni és mint egy szélesebb család korkülönbségben élő tagjai, már azt is árasztani kezdik magukból eme összerokonodással, hogy a „bátyámuramat“ rangjában és pozíciójában — az „öcsémuram“ fogja követni ... Vagy ha nem, a más bátyámuramokat más öcsémuramok.

Így terjeng középosztályunk egyes rétegeiben az öcsém-bátyám-mentalitás, amely a vármegyei közéletről ered, a nemesi felbuzdulások idejéből. Ezekben a vármegyékben nagyjában mindig ugyanazok a családok vitték a vezető szerepet és azok egymással többé-kevésbé mindig össze voltak rokonosodva. A száz év előtti memoárok részletesen beszámolnak róla, hogy az egyes vármegyékben ugyanazok a családok hogyan tartották kezükben az alispáni és egyéb

állásokat s hogy küzdöttek egymással, vagy hogyan követték egymást hallgatólagos megállapodással a pozíciókban. Családi alapon döntöttek el, hogy ki kit kövessen a megürült székekben, éppúgy családi politikát folytattak tehát, mint a középkorban az oligarchák. Ha ma ugyanennek az öcsém-bátyám viselkedési módnak hódolunk, önkéntelenül is ugyanezeket a reminiszcenciákat keltjük életre. De sokan ezt nemcsak öntudatlanul, hanem határozott céllal teszik. Pretenziójuk, hogy ugyanabban az életkörben ma is ugyanaz a család kapjon vezető állást, változatlanul fennáll s így az öcsém-bátyám divat nemcsak viselkedési, hanem régi politikai divat is. Meglehetősen humoros dologra kell még itt rámutatnom. A mi társadalmi- és nyelvhasználatunkban még az is különbséget okoz, hogy valakit „urambátyámnak“, vagy „bátyám-uramnak“ szólítunk-e s ugyanez a helyzet az „uram-öcsém“ és az öcsém-uram“ tekintetében is. Miután e megszólításmód két fogalmat kapcsol össze: az „úr“, „uram“ és ugyanakkor a rokoni köteleket létesítő „bátyám“ vagy „öcsém“ fogalmát, a használatban még abban is különbség lesz, hogy a kettő közül melyiket helyezzük előbbre, melyiket tekintjük alapnak és melyiket fűzzük hozzá azután, mintegy enyhítésül. Miután minden megszólító magából indul ki és magához viszonyítja a megszólítottat, az „öcsém-uram“ és a „bátyámuram“ magamhoz emelő és előkelőbb megszólítás, mint az „uram-öcsém“, vagy „urambátyám“, amelynek használata alacsonyabbrendűség-érzést áraszt a megszólított felé. A „bátyámuram“ megszólítással igyekszünk nagyon megtisztelni valakit, „urambátyámnak“ pedig a földibirtokos szólítja öreg kasznárját, vagy más idős embert, akivel szemben tiszteletet érez, de mégis azt is tudja, hogy az nem egyenlő rangú vele.

Visszatérve a viselkedésre, nyilvánvaló, hogy manapság senkit sem öcsémezhetünk le és senkit sem bátyámozhatunk meg, ha arra előzően nem kérünk engedélyt a megörvendeztetendő féltől. Semmiféle magasrangú embernek — ha Matuzsálem korában él is — nincs joga ahhoz, hogy

engem megkérdezésem nélkül öccsének szólítson és nekem még kevésbé van jogom ahhoz, hogy nálam idősebb férfit bátyámnak, vagy bátyámuramnak tiszteljek, ha erre előzően nem kérek engedélyt. Már pedig középosztályunkban az emberek csekély százaléka csinálja ezt így. A hölgyek világában a nénémezés és hűgomozás már kiment a divatból, mert náluk a fiatalság-ideál erősebben él, mint a férfiaknál. De szerintem más ok miatt is: mert a nénémezéssel, hűgomozással — nem lehet karriert csinálni. Idősebb hölgyet ma akkor sem merünk lenénizni, ha egykor térdein ringatott és csak évtizedek múlva találkozunk aztán vele. Helyes és *nagyon* időszerű volna az öcsémezés-bátyámozás hasonló megszorítása a férfiak világában is.

Urak és szolgák között

Középosztálybeli úrilényeink sorában állandó a bizonytalanságérzés a magasabb és alacsonyabb ranguakkal való viselkedés területén. Gyakran látjuk, hogy középosztálybeli emberek néha egyáltalában nem tudnak mit kezdeni egy-egy magasabbrangú hölgygel, vagy úrral. A rang és cím rájuknehezedik és a magasrangú viselkedéséből nem tudják nyomban kikémleni, hogy az mit enged meg nekik és mit nem. A társadalmi demokrácia érzésvilága erősen fejletlen köreinkben s ezért a mi középsőnk erősen hajlamos az ősi magyar betegségekre: arra, hogy felfelé hajlongjunk, lefelé meg tapossunk. A felsőbbekkel szemben szoigalelkűek, az alsóbbak iránt tirannusok vagyunk. A felsőbbekkel szemben megalázkodunk, az alsóbbakat megalázzuk. *Az életérzés szempontjából talán ez a legveszedelmesebb betegségünk, mert katasztrofálisan akadályozza a magyarság új, korszerű szemléletének kialakulását.*

Az emberek értékelése terén — sajnos — még nem jutottunk odáig, hogy szemünkben az legyen a különbség, aki tehetségesebb és műveltebb, mint a többi s aki

azonos erkölcsi alapok feltételezése mellett a maga életkörében nagyobb egyéniség és a nemzetért többet tett, mint a többi. A nyugati országokban egy-egy nagy festőművész, vagy híres orvos nagyobb társadalmi megbecsülésnek örvend, mint egy jelentéktelen miniszter. Nálunk ez egyelőre csak a felsők egyes rétegeiben van így, a középsőknél alig-alig. A kiscgazdarétegekben ez az értékelés azért nem terjedhet el, mert ők a disztinválásra szellemileg kevésbbé képesek. A középosztálybeli embernek azonban általános műveltségűnek kell lennie s a tanultság e körökben formailag valóban körülbelül azonos. Teljesen értelmetlen tehát, hogy középsőink a társadalmi tagozódást ma is főleg fizetési osztályokban, vagy származási kategóriákban látják és kötve hiszik, hogy fizetési osztályokba nem sorozott emberek, vagy olyanok, akik nem földbirtokosok és nem mágnások, esetleg többet érhetnek a nemzet számára, mint azok, akik úgynevezett közéleti karriert csináltak.

A cím- és rangkørság elmossa középosztályunk szemléletében a másirányú értékelést, vagy azt legalábbis bizonytalanná teszi. Ezért középsőink összejövelein soha sincs egészen homogén társaság, az emberek mindig korlátokat éreznek egymás között. Mindig elfelejtik, hogy ma a XX. században az a tény, hogy valahol önkéntes akaratlan társaság alakult — már önmagában, keletkezésének pillanatában elmosta a társadalmi különbségeket és mindenki, aki embertársaival így összejött, föl kellett, hogy adja különbségérzetét és önkéntesen be kellett, hogy olvadjon a társaság átlagába. Emberek nem kötelesek nekik meg nem felelő társaságban megjelenni, de, ha ott megjelentek, akkor minden jelenlevővel csak egyenrangúak lehetnek és sem fölötte, sem alatta nem állhatnak senkinek! Bevett szokás hazánkban, hogy a középosztály társas összejövelein minden idősebb, vagy magasabbrangú férfinak és hasonló hölgynek le kell tegeznie a fiatalabb, vagy kisebb rangú egyeneműt. Ha ezt valaki nem teszi meg, akkor a házigazdát sérti meg. Szóval a házigazda, vagyis a társaságot összehozó *erő* megköveteli a különbségérzetet

áthidaló magatartást mindenkitől. Nos, ha ez így van, akkor miért nem sérti meg a házigazdát az is, aki minden ellenkezéssel szemben továbbra is címén szólítja a másikat, vagyis leméltoságozza és lekegyelmesezi a vendégsereg egy-egy tagját? Vagy miért nem sérti meg a társaságot összehozó erkölcsi erőt, ha ilyen címzést másoktól elvár, vagy elfogad? Azt hisszük, hogy a tegeződéssel mindent megoldottunk?

Viselkedés alantasainkkal

A középosztálybeli embe\ társadalmi távolságérzete állandóan azt szuggerálja nekünk, hogy olyan világban élünk, amely a természet rendelése szerint: urakból és szolgákból áll. Ezt az életérzést a demokratizálódás csökkenti ugyan, de az tudat alatt mégis élénken él s a legtöbb középosztálybeli ember e meggyőződését érezteti is környezetének tagjaival. Ezért gyakori a modortalanság Magyarországon a személyes szolgálatra rendelt emberekkel szemben s ezzel együtt a vezényszó-szerű érintkezés. Sok tekintetben hibás a középosztály viselkedése a háztartási alkalmazottak iránt. A felsők ezen a területen sokkal jobban viselkednek, de könnyebb is nekik. Háztartási alkalmazottjuk több van és azok jobban nevelt lények. A középső viszont a kisebb lakásban nagyobb közelségben él a háztartási alkalmazottal és amaz rendszerint paraszti sorból származik, városi civilizációval kevésbé rendelkezik. Az ember úrilény voltát kevés dologban mutathatja meg jobban, mint azzal, hogy saját alkalmazottaival hogy viselkedik. Ezen a téren igen nehéz általános illemszabályokat felállítani, de talán fölösleges is. Mindenképen kerühiünk kell emberi megalázásukat és nem szabad éreztetni velük szolgai mivoltukat. Ellenkezően: fejlesztenünk kell társadalmi hasznosság- és felelősségérzetüket. Magyarországon

több tízezer cselédlány és ugyancsak jó párezer cseléd-férfi áll szolgálatban középosztálybeli házaknál, s ezért az ő társadalmi és nemzeti nevelésük határozott és elengedhetetlen kötelességünk. Velük való bánásmódunkban erről sohasem szabad megfeledkeznünk.

Iparosokkal, munkásokkal, kigazdákkkal, gazdasági cselédekkel és általában az „alsóbbrendűekkel“ szemben sohse helyezkedjünk a paraszti — kisnemesi úrideálnak az alapjára. Minden szerényebbsorsú emberrel minden érintkezés alkalmával — *fogjunk kezet*, mégpedig nem megalázó módon. Egy új, modern Magyarország felé: ez a kézfogás az első lépés.

H e t e d i k   f e j e z e t

PARLAGI ÖRÖKSÉGEK

A középosztályú magyar egyéniségét ezeken az alapokon végig lehet kísérni az illem és a viselkedés egész birodalmán. Ha látjuk a nagy vonalakat, észrevehetjük a kisebb részleteket is. Egyébirányú mondanivalóim azonban nem engedik meg, hogy ezeket az apróbb lehetőségeket mind kiaknázzam, hiszen az élet oly bonyolult, hogy ha a benne való viselkedés minden kis problémájára kitérnék, sohasem érnék a dolog végére. Ne higgyük azonban, hogy középosztályunk minden viselkedési hibája hazai eredetű és egyedüli magyar jelenség. A többi európai országban is vannak rosszmódorú, nevetlen és illemtudatlan emberek és az egyes társadalmi osztályoknak ott is meg vannak a viselkedési betegségeik. Nekünk is vannak hazai és külföldi származású hibáink az illem tekintetében s vannak ismét olyanok, amelyeknek származását és okát meg se tudjuk fejteni, hanem egyszerűen az emberi természet érthetetlen jelenségei közé számúzzuk őket. Vanak mégis határozott viselkedési hibák és betegségek, amelyeknek ismerjük a származását és lényegük színeképét is.

Így megállapíthatjuk, hogy a magyar középosztály illembeli betegségei három legfontosabb és határozottan

megfigyelhető forrásból veszik eredetüket. Az első forrás a hazai őstalaj, a keleti származás, az ázsiai árnyék. A paraszti-kisnemesi életérzés hibáiból, a magyar ember jellemének rossz vonásaiból ugyanolyan tömegindulati és lélektani cselekmények származnak, mint jó, értékes tulajdonságainkból. Az első forrás: a nagy parlag, a magyar puszta, amely még nincs kellő gondozásban s ahol a magyarság sajátos erényei még nem mindenben győzték le sajátos hibáinkat.

Második hibaforrásunk: Ausztria és Bécs, amellyel évszázadokon át együtt éltünk, ahol főrangú elemeink oly sokat forgolódtak. Miután az illem felülről jön, mi az illembeli európaiságot a magyar mágnásosztálytól vettük át, ez a mágnásosztály pedig azt adta át nekünk, amit a bécsi udvarban látott, ami ott a bécsi életkörnyezetben reá ragadt.

Harmadik betegségforrásunk: a zsidóság, amellyel jó^ évszázada együtt élünk és közelebről is érintkezünk a városokban, amelynek egykori zárt élete megszűnt, amelylyel Budapesten és másutt is összekeveredtünk s amelynek száz és száz viselkedési, illembeli sajátosságát magunkba szedtük.

Ama konstrukciós bajok mellett, amelyekről már előbb beszéltem, e három forrásból ered középosztályunk illemdendszerének minden epidémiája.

„Paraszt

Parlagi örökségeink a paraszti-kisnemesi életérzésből és pedig eme életérzés rossz, beteges, kiküszöbölendő, mindnyájunkat állandóan kísértő részéből erednek. A magyar fajnak éppúgy, mint minden másnak a földön, határozottan megfigyelhető erényei és gyöngeségei vannak és ezek a fajilag legtisztább rétegekben mutatkoznak legfeltűnőbben, így a legtöbb erény és népbetegség is a földmí-

velő osztályokban tapasztalható. A magyarság kitűnő erényei mellett a magyar paraszti társadalomban figyelhetők meg leginkább azok a faji bűnök, amelyeket Széchenyi annakidején észrevett: a Hiúság, a szalmaláng, a kozrestség és az irigység. De e mellett sok más is, ami talán azokból következik, talán azokat csak kiegészíti. Így: az önzés, a nyakasság, a rendkívüli materializmus, a közszempontok semmibevevése, az eke szarváig, vagy a lánca föld végéig terjedő szemlélet, a hengegés, a hányivetiség és sok más hasonló baj. A földműves rétegeket másutt is hasonló betegségek jellemzik s a világ legnagyobb szláv és skandináv írói, akik a paraszti emberábrázolás terén maradandót alkottak, parasztjukat majdnem ugyanannak írják le, mint magyar, francia, vagy amerikai társaik. A paraszti lét, a földhöztapadás állapota, az állatokkal való bánásmód, a természeti elemekkel való küzdelem, a szerény kulturális és civilizációs lehetőségek a parasztot mindig bárdolatlaná teszik a felületen városi ember szemében. Kevés ember áll az életszemléletnek olyan magas fokán, hogy külön felismerje a parasztság történelmi voltát s így sajátos kultúráját és meg tudja különböztetni azt a mások — civilizációjától. Ezért a parasztság viselkedésében kevesen látják meg egy eredeti illemrendszer mély törvényszerűségeit és annak ízléses, szerény, önérzetes művészetét.

A kisnemes, aki jobbjával évszázadokon át együtt élt, valósággal együtt evett-ivott, máig sem vette észre, hogy a paraszti életérzést voltaképpen teljesen átvette és sajátjává avatta. A középbirtokos osztály egész Magyarországon a kifinomult és megnemesedett paraszti életérzés hordozója ma is és ugyanez mondható el a falusi intelligenciáról és az alföldi városok polgárságáról és középosztályáról is. Ezzel szemben az illemet és az emberi viselkedést minden osztály felülről szereti átvenni és felülről is kapja, az alulról jövő befolyások ellen pedig önkéntelenül is — védekezik. Életérzésben a kisnemes majdnem azonos a paraszttal, mert ugyanazok az ambíciói, világlátása, erkölcsi értékrendje; és főleg az volt egy-két évszázaddal

ezelőtt. Viselkedésben azonban egyáltalában nem ambíciója a paraszttal azonos módon cselekedni s ha környezetében ilyen tüneteket lát, azonnal osztálygöggje kerekedik föl benne.

A magyar kismemesi, középső réteg ezért azt a viselkedést, amely olyannak látszik, mintha alulról jönne, faragatlan volna és a magyar faj rossz tulajdonságaival volna terhelt, egyszerűen — „parasztnak“ mondja. Ha nálunk azt mondják valakire: „te paraszt!“ — ez határozott sértést jelent, amelyért az embert a járásbíróóság elítéli, a párbajsegédek pedig karddal egymásnak eresztik. A nyugati népeknél a középkorban ugyancsak megbélyegző jelentése volt a „paraszt“ szónak (például a franciában: vilein), de e szavak a nyugati nyelvekben nem élnek többé eredeti jelentésükben, illetve immár nem kapcsolnak össze két különböző fogalmat. A régi nyelvjárásokban élt kifejezés eredeti jelentését elvesztette, csupán jelző maradt, de a földművelő népre ma már senki sem alkalmazza. A paraszt neve a németben „Bauer“, a franciában „paysan“, az angoloknál pedig „peasant“, mely ma már csak osztálymegjelölést foglal magában, de vele sértő szándékot nem lehet kifejezni. A „paraszt“ valamikor nagyon régen valóban gúnynév volt és e korszakban minden nemzetnél szokásos volt az alattvalókat, az alárendeltek, a szolganépet ilyen nevekkal illetni. Később azonban a paraszt szabad emberré vált s így a legtöbb nyelvből a régi, megalázó kifejezés eltűnt, vagy átlényegült. Így a nyugaton ma már még az emléke is elhalványodott az eredeti fogalomnak, míg a középeurópai szláv népeknél, a románoknál, a Balkánon és Magyarországon még ma is sértő módon használják a legszélesebb mezőgazdasággal foglalkozó réteg általános gyűjtőnevét. Hivatalosan ugyan nem, de a társadalom igen.

A „paraszt“ mint jelző ilyenformán ma is fajtánk rosszabbik arcát jelöli, a magyarság faji betegségeinek gyűjteményében pedig a parlagi viselkedés, illetve a parlagi származású rossz viselkedés megjelölésére szolgál. A

mulatságos a dologban az, hogy miközben a kisnemes-középnemes réteg az alantas viselkedést „parasztnak“ nevezte el, addig ez a viselkedési „parasztság“ elsősorban — az ő saját rétegeiben terjedt el és sokkal kevésbé a földműves-osztályokéban. A földműves rétegből ugyanis ez a viselkedés nem üt ki annyira, mint a középosztályból. Természetesebbnek tartjuk, ha valaki teheneit nógatva, káromkodik, mintha elegáns dolgozószobájában ülve cselekszi ugyanezt. A paraszti viselkedés minden más megnyilvánulásával ugyanilyen az igazság. A magyar középosztály viselkedésében tehát jobban meglátszik a „parasztság“, mint a kigazdákéban. És hölgyeim és uraim, most figyeljenek jól ide: a *„parasztságnak“ száz és ezer olyan megnyilvánulása van, amin ma már középosztályunkban senki sem ütközik meg, mert az általánossá, mindennapivá vált az elmúlt századok folyamán!!* Középosztályunk általában az emberek Mokány Berci-típusát nevezi parasztnak, de nem veszi észre, hogy minden középosztálybeli férfi egy kissé Mokány Berci s mindennapi életünkben a mokányberci-ség naponta százszor előfordul.

Tótozás, svábozás és más hasonlók

Így középosztályunkban napról-napra megújuló jelenség az a parlagi paraszt-gögből származó szokás, hogy az emberek céltudatos különbségtételre vadásznak a társadalom ösrengetegében, hogy embertársuk, kollégájuk, barátjuk, vagy ellenfelük származásában olyan pontot találjanak, amely most már jogcímet adhat nekik az illető lenézésére. Ez a legtípikusabb paraszt-sajátság a földön! Eredete valóban az egykori jobbágyrétegekből jön, akik a középkorban minden rang és cím, származási pedigree, sőt néha határozott családnév és emberi egyenjogúság nélkül is — rangokkal, címekkel és kiváltságokkal, nevekkel, címerekkel megáldott emberek szolgálói, vagy tulajdonai voltak. A nemes és a főnemes nem kutatta az emberek

származását, mert az világos és mindenki által, ismert dolog volt az egyenlő rangúaknál, tévedés ebben a korban alig-alig fordult elő a származás megítélése, vagy értékelése tekintetében. A főnemes és a nemes a klasszikus középkorban a polgárt és a jobbágyot nem nézte le, hanem egyszerűen használta őket, miközben saját felsőbbrendűségét isteni adománynak tekintette. A jobbágy azonban, mint a társadalmi berendezkedés legalacsonyabb fokán álló réteg (amely természetes módon sóvárgott az előkelő származás privilégiumai után) alacsonyágérzetét mással aligha ellensúlyozhatta, minthogy magánál alacsonyabbakat, alárendeltebbeket, kevésbé előkelőket keresett és kutatott s talált meg sorstársaiban. Az alsó osztálynak erről a „parasztgögjéről“ a nagy írók szinte egyöntetűen tesznek megállapításokat.

Minél inkább egyenlővé teszi az embereket a társadalmi demokrácia és a politikai, közjogi egyenlőség, annál inkább kifejleszti az egyénben a különbségkeresés ösztönét. Így fejlődött ki középosztályunkban az a paraszt-szokás, hogy az emberek egymás származásában okot találnak az alacsonyabbrendűségbe taszításra, illetve: egymást olyan származással rágalmazzák, amely szerintük az illetőt alacsonyabbrendűvé teszi. Rögtön ki kell jelentenem, hogy *a zsidókérdés nem tartozik ide*, mert a zsidóság nem szerves alkotó része a magyar társadalomnak. Ellenben a magyarul beszélő nem-zsidó embereknek a fajtudomány szerint ma mintegy 55 százaléka képvisel eredeti magyar (ural-altáji) race-beli elemeket, 45 százaléka pedig az európai árák általános vonásait személyesíti meg. A faji kérdés felszínre kerülésével a különbségkeresés paraszt-szokása középosztályunkban a svábozás és tótozás divatját honosította meg, ami abban áll, hogy nem magyar nevű, vagy magyarosított nevű, vagy magyarosított névvel vádolható embereket „svábnak“ és „tótnak“ mondanak s azt hiszik, hogy ezzel az illető bármit is veszített társadalmi, vagy emberi értékéből és súlyából. Hazánkban alig lehet több ezer embernél, aki a faj, nép, nemzet titokzatos viszonyával és

összefüggéseivel tudományosan tisztában van és szabatosan meg tudja mondani, hogy melyik fogalom mit jelent. Kevesen tudják, hogy idegennevű emberek külsőben és vérszerkezetben teljesen magyar fajúak lehetnek és megfordítva: kevesen látják be, hogy a magyar név még nem jelent magyar faji jelleget és hogy a magyarságnak csak egyetlen ismérve lehet: a magyar magatartás.

Ezért mindenki boldog, ha valamelyik politikai ellenfeléről kiderül, hogy román, német, vagy szláv ősei voltak, mert ez a többieknek módot ad a lenézésre. A magyarságot és a törzsökösséget sokan az apai ágon való leszármazás magyarságában látják, holott az embernek két szülője, négy nagyszülője és nyolc dédszüelője van és így tovább, így ezer évre visszamenően mindnyájunknak több ősrünk kellett volna, hogy legyen, mint amennyi ember abban az időben földünkön élt. Ha valakinek magyar neve van és atyja törzsökös magyar származású, de egyébként többi fölmenő ágain mindenki idegen nevű, az nyugodtan törzsökös magyarnak tartja magát, s azt hiszi: lenézheti a másikat, akinek viszont csak a neve idegen, de fölmenői között esetleg sokkal több magyar van, mint az övéinél. Nyilvánvaló, hogy itt nem a *valódi* megkülönböztetés, hanem a *látszólagos* játssza a főszerepet. Ok: ha mással nem tudunk ütni ellenfeleinken, akkor legalább ilyesmit találunk ki róluk.

Már maga a megjelölés is, ami ilyenkor közzájön forog, ostoba és parlagi. A német származásúakat mind a németség egyik törzsének nevével illetni már egy magában is meglehetősen ostoba dolog. De egyáltalában korszerűtlen és a huszadik század szellemébe nem illő magatartás népek nevét lealacsonyító jelzőként használni! Ugyanakkor hogy követelhetjük másoktól, hogy a legtisztetreméltóbb és a világ népei előtt a legbecsültebb név a magyar legyen? A svábozást és tótozást a magyar középosztály parlagi szokásának kell tekinteni, amely rokonszomszédos leparasztozásával és viselkedésmódunkból föltétlenül kiirtandó.

A törzsökösség elfajulásai

A sorok között meg kell jegyeznem, hogy nekem mind a nyolc dédszülöm székely, vagy magyar nemes, mind magyar nevű és így minden valószínűség szerint ural-altáji származású. Híve vagyok a faji gondolatnak, éspedig: a határozott magyar faji gondolatnak, nem pedig a fajt csupán a zsidótól való különbségben látó árja-eszmének. Legfontosabb országépítő feladatnak tartom a magyar nép legjellegzetesebben eredeti faji elemeinek fölemelését és a középosztálynak alulról, fajtiszta elmekkel való felfrissítését. Híve vagyok tehát a törzsökösség gondolatának isj elieiniben végzetes betegséget látok az újabban divatba jött törzsökösség-eszme társadalmi megnyilvánulásaiban! Ez a mai törzsökös eszme abból indul ki, hogy meg kell védenünk a régi magyar családokat, azoknak érdekeit képviselnünk kell és meg kell teremtenünk az ilyen származású magyarok szolidaritását öntudatuk kifejlesztésével. Ez az eszme, ez a gondolat föltétlenül helyes, ha törzsökösség alatt nemcsak a felső, vagy középosztályból való származást értjük és, ha nem korszerűtlen formák között folytatjuk.

Törzsököseink körében azonban középkori divatok kaptak lábra. „Nemzetségi összejöveteleket“ rendeznek, amelyeken hasonnevű, de egymással rokonságban alig álló családok tagjai vesznek részt. Nemzetségfőt választanak és úgy tanácskoznak „nemzetségi dolgaik“ felől, mintha a társadalomban külön kollektívumot alkotnának és egymáshoz bármi közük volna, a közelebbi vagy távolabbi, de esetleg már teljesen elenyészett, csupán a névben élő rokoni kötelekeken túl. Ha rokoni kötelekeik valóban fönnállának, a társadalom egy összerokonosodott rétegének akkor sem volna joga összeállani, megszervezkedni azzal a céllal, hogy saját érdekeiket fogják szolgálni, mert ezeknek az érdekeknek ők nem lehetnek bírálói és a nemzet és a társadalom többé nem családokban, hanem *egyénekben* jelentkezik a közviszonyotokban. Meglehetősen mulatságos dolog, hogy

a nemzetségi összejöveteleken mikről tanácskoznak... Régebben a nemzetségnek földvagyonra volt, amelynek fönn-tartása, konzerválása a családi politika érdekkörébe tartozott. Ebben az időben valóban lehetett arról beszélni, hogy fiainkat és leányainkat hogyan házasítsuk össze a föld megtartása érdekében. Ma azonban ez a helyzet már nem áll fenn. A családi politika lehetőségei a minimumra redukálódtak s a nemzetségi összejöveteleken többé nem latifundiumok összeházasításáról, hanem arról folyik a szó, hogy valamelyik távoli rokon ifjúnak a nemzetségből miképpen tudjunk díjnoki állást szerezni valahol.

A nemzetség érdekképviselője tehát: könnyen protekciót hajhászó társasággá válhatik, amelynek erkölcsi jogcíme a régi családból való származás, eszköze pedig az öcsémezés-bátyámozás további kiterjesztése a varmegyei, közigazgatási és az általános közéletben. Ha a magyar törzsökös gondolat továbbra is ilyen korszerűtlen formákban akarja kiélni magát s a középkori reminiscenciák világából *nem tud kiszabadulni, akkor azt középosztályunk* sajátosságos, de nem ismeretlen eredetű betegségének kell tekintenünk és azzal szemben éppúgy kell harcolnunk, mint egyéb epidémiák ellen.

Az úrhatnáság egyéb jelenségei

Ez a származás-kutatás és az ilyen színekben pompázó törzsökösség nemcsak politikai és világnézeti elv tehát középosztályunkban, hanem a jól ismert úrhatnáság tipikus jelensége. A régi világban az emberek a rendi világ alapjaira helyezkedve nézték le egymást, ma a polgárosultabb korban más okokat keresnek erre. Középosztályunkban ma már senki sem tudja embertársáról, hogy az nemesi származású-e vagy sem, a különbségkeresés tehát a faji származásra helyezkedik, másrészt pedig a foglalkozások, kenyérkereső hivatások különböző értékelésébe

mutatkozik. A mások lenézése egyéb országokban és társadalmakban, így a nyugati civilizációban sem szokatlan dolog, azonban az elmúlt évszázadok polgárosodása és demokratikus fejlődése ennek külső jelenségeit lecsiszolta, vagy meg is szüntette. Másutt, nyugaton az emberek csak titokban, vagy passzív módon igyekeznek elkülönülni és különbséget találni egymás között, nálunk mindez még kissé brutálisan történik.

A foglalkozások, élethivatások értékelésében él középosztályunk felfogásának második csúnya betegsége. A földfortokos, a jogász és a katonatiszt a legelőkelőbb középosztálybeli elem s a hasonló tanultságú szabadkereseti pályák embereitől még ma is igyekszik társadalmilag elkülönülni. Az igazi úr az, akinek hatalom van a kezében (később részletesebben az „Üzleti illem“ című fejezetben} Ezért azután olyan foglalkozási ágakban, ahol kimondottan a tudomány szolgálata a döntő szempont az érvényesülésre, a vezetők, a beérkezettek, szintén különös hatalmi apparátusokat építenek föl (orvosprofesszorok a klinikákon, stb. stb.) Az alantasakkal való bánásmódban ezért mutatkoznak ezeken a szellemi pályákon is eredeti magyar jelenségek, amelyek Nyugaton alig-alig fordulnak elő.

Az úrhatnamság kórokozói nemcsak a férfiak, hanem a nők társadalmát is mérhetetlenül ellepték. Míg a férfiaknak a kenyérkeresés gondja és kötelessége következtében egymással sűrűbben és barátságosabban kell érintkezniök, női hozzátartozóiik ilyen veszedelmeknek kevésbé vannak Jkitéve, és ezért a társadalmi rezerváltságot ők őrzik, ápolják az elkülönülést elsősorban ők gyakorolják. Igen gyakori eset, hogy a férfiak jó barátságban élnek, de asszonyaikat mégsem ismertetik meg egymással, társaséletet nem élnek családok és családok vonatkozásában, mert valami társadalmi ok lappang közöttük, amely az egyik hölgyet előkelőbbé teszi a másiknál s így lehetetlenné az érintkezést. Ez másutt, külföldön is így van, de nem dokumentálódik annyira, mint nálunk. Hazánkban a báli meghívón több háziasszony neve szerepel nyomtatásban, mint ameny-

nyi hölgy a bálon megjelenik, és hosszú ideig divat volt az előkelő bálokon megjelent úrlányok névsorát a napilapokban közölni, hogy ezáltal egyenraguságuk kidomborodjék. Természetes, hogy ezek a jelenségek mind nehezítik a korszerű életérzés kifejlését, és egy olyan nyugati formájú illem-rendszer megalkotását, amely a társadalmi egyenlőség reális és szükséges világát volna hivatott kialakítani. Úrhatnám-társadalom sohasem képes a népi gondolatot valóban megérteni. Először ezzel a szokásunkkal kell felhagynunk, a magyar testvériség gondolatát csak azután leszünk képesek megvalósítani.

Vendéglátásunk titkai

Nemcsak Magyarországon, de Európa jó részében is általánosan elterjedt szállóige, hogy a magyar nemcsak a leglovagiasabb, hanem, a legvendéglátóbb népek egyike is a földön. Valóban a magyar a legkitűnőbb házigazda és mint földbirtokos nép, szereti a vendégséget, mert benne és általa a birtoklás örömeinek újabb és újabb élményeit élvezheti végig. Minden agrárius nép vendéglátó, míg a városiak, az ipariak kevésbé azok. A régi világban a magyar földesúr, ha unatkozott, olykor megtette, hogy kiküldte az országútra huszárjait és elfogatta az arra határozó, hasonló nemes urakat, vagyis vendéget rabolt, csakhogy azokat néhány napig otthon etethesse, itathassa és azokkal elszórakozhassak. Bájos vonás ez fajtánkban, azonban a mai korban sok történelmi bájról le kell mondanunk, mert azok gyakorlása korszerűtlenné vált.

Középosztályunkban mégis ma is szokásos — ha finomabb módszerekkel gyakorolják is — a vendégrablás. Különösen vidéken fordul el, hogy a vendéget meghívják ebédre, vagy vacsorára, esetleg egy napra és aztán nem engedik haza. Lekésztik a vonatról; bejelentik, hogy a lónak eltört a lába és közlik, hogy: sértésnek veszik, ha

a vendég „idő előtt“ eltávozik. Sokkal gyakoribb eset és határozottabb divat középosztályunkban a vendégnek úgyszólván erőszakkal való megetetése és leitatása, ami csak keleti szláv népeknél észlelhető még, de nyugati társadalmakban alig. Egyes házakban kényszer nehezedik a vendégre, hogy az összes női hozzátartozók különböző ételtermékeiket sorjában megízlelje, mert különben sértődés származnék. Közéleti emberek, akik vidéken gyakran fordulnak meg, de egyébként városi életmódhoz vannak szokva, nem egyszer térnek haza betegen ilyen kirándulásairól. A ház nagyszonya és női hozzátartozói etetik, a házigazda pedig részegre itatja. Sokan nem is tekintik igazi vendéglátásnak az olyat, ahonnan mindenki józanul megy haza.

Bocsánatot kell kérnem középosztálybeli olvasómtól, amikor fölfedem előtte a szociológiai titkot: ez a divat szintén paraszti származású, nem úri osztályokból ered. Újságokban olvassuk néha, hogy egy-egy vidéki lakodalmon ételből és italból mi fogy el. A vagyonos földművelő ember azt hiszi, hogy az előkelőség a nagy evésben és ivásban domborítható ki leginkább s ezért gazdag helyen egy-egy parasztlakodalmon százával ölik a csirkét, párával a borjút és tucatjával a malacot. A vendégek három-négy napig dorbézolnak, hogy az egész környéken évekig megmaradjon az emléke az illető ház nagyságának és előkelőségének. Egyes alföldi városokban szokásos a béke és jólét éveiben, hogy az ember két-három fogás elfogyasztása után elérkezik a túrós csuszához, vagy a fánkhoz s amikor azt hiszi, hogy ezzel az ebédnek vége, akkor — újabb nyolc tál étel kerül elő pulykával, vesepecsenyével és a végén az elmaradhatatlan torta-légióval. A főrangúak évszázadokkal ezelőtt gyakorolták ezt a divatot, de azóta már leszoktak róla. Háborúban mindez kevésbé aktuális. De máskor igen.

Ma, amikor középosztálybeli embereink egy részének rossz a gyomra, másik részének pedig a hízás miatt vannak aggodalmai, az ételben-italban való tobzódás divatját illő volna teljesen kiküszöbölni. A mértéktelenség mutogatása

és a mértéktelenségre való buzdítás: nem előkelő tulajdonság. Igaz, hogy a régi rómaiak is csinálták, de ezekben az esetekben ők sem viselkedtek előkelően.

Parlagi intézmények

A paraszti-kisnemesi életérzésnek, úr-ideálnak és a hozzájuk kapcsolódó viselkedésmódnak a nyomai igen erőteljesen látszanak a magyarországi vendéglátóipar általános és megszokott intézményeiben és szokásaiban. Általában a vendéglátóipar az egész világon mindenütt igen szembetűnően mutatja egy-egy ország lakosságának társadalmi szokásait, a népesség szociológiai helyzetét és sok más hasonlót. A fehér asztal világáról külön társadalomtudományi értekezést lehetne írni, mert hiszen a vendéglők, kávéházak, szállodák egy-egy órára, egy-egy napra az otthont pótolják és így a nép életfelfogása éppúgy meglát-szik bennük, mintha a családi házakba, vagy az előkelő lakásokba és azok belső rejtekeibe pillantanánk be.

Azokon a helyeken, ahol (Budapesten és a vidéken) a magyar középosztály szokott megfordulni, a vendéglátóipari üzemek nagyjában és egészében ugyanazokkal a parlagi örökségből fakadó hibákkal díszelnek, mint amelyekről előbb beszéltem. Legtipikusabb parlagi (intézményünk a vendéglőben és a kávéházban a „foglalt asztala-Európában másutt is előfordul, hogy a hét valamelyik napján ugyanaz a társaság ugyanannak a vendéglőnek ugyanannál az asztalánál szokott találkozni, — mégis a foglalt asztal intézményének az a rendkívüli elterjedtsége, ami Budapesten és általában Magyarországon észlelhető, másutt sehol sem virágzik a földön. Budapesten a kávéházak túlnyomó részében az úgynevezett jobb ülőhelyek, (a kirakatablakba épített páholyok) állandóan foglaltak és az, aki nem törzsvendég, aki nem jár minden nap ugyanoda, csak másodosztályú ülőhelyhez, vagy asztalhoz juthat. A személyzet babonás tisztelettel őrzi a kávéház törzsö-

köseinek megszentelt helyeit, akik elköltözéssel fenyegetődnek és súlyos megtorló rendszabályokat helyeznek kilátásba, ha valaki megszokott, helyükön csak rövid ideig is meghúzódni merne. A magyar, amely kávéházlakó nép, mint általában a keletiek, törzsasztalát úgy védelmezi, mint egyéni és osztály-jogait és privilégiumait, mintha az intézményben a feudalizmus utolsó emlékei kísérténének“. Valóban: a „foglalt asztal“ a magyar középosztálybeli kávéházi latifundiuma, amely az adott helyen elsőosztályú vendéggé és állampolgárrá avatja őt a többi jött-menttel szemben, biztonságérzetet ad neki s egyben nagyobb lélektani alapot arra is, hogy bírálhassa és szidalmazhassa a külvilágot. A magyar korcsmájában, vendéglőjében és kávéházában is különbségtételre vadászik ember és ember, vendég s vendég között; a tradíciókra, szerzett jogaira, a bevált szokásokra és a precedensekre hivatkozik, miközben a szomszédvárak rendszerét építi föl és irtózva gondol arra a lehetőségre, hogy más asztalok vendégeivel kénytelen legyen megismerkedni, vagy összeboronáltatni.

A vendéglátóipar a vevőt, a vendéget mindig és mindenütt annak életstílusában igyekszik kiszolgálni. Magyarországon ezért az ismert úr-ideál és úrhatnamság miatt a vendéget túlszolgálják. Ezért az ipar olyan intézményeket honosított meg, amelyek Európa nagyvárosaiban, teljességgel hiányoznak. Miután a vendég megköveteli a végsőig menő személyes szolgálatot, olyan al-iparágak fejlődtek ki a vendéglátásban, amelyek a Nyugaton sokkal vagyonosabb és civilizáltabb társadalmi rétegek körében sem fordulnak elő. Magyarországon kívül sehol sincs külön személyzet a telefon kezelésére és a telefonhívások rendbentartására, ami egyébként a zsidó befolyás következménye is, mert a zsidók előszeretettel intézik üzleti és társasügyeiket nyilvános helyeken és innen is állandó érintkezésben vannak a külvilággal. Ugyancsak ismeretlen intézmény [csak nagyon előkelő helyeken és ritkán fordul elő] a ruhatár, amelynek alkalmazottai a vendéget megrohanják és erőszakkal elveszik felsőruháit, hogy azt

minden esetlegességgel szemben megvédelmezzék. A ruhatár így fontos bevételi forrássá nőtte ki magát nemcsak vendéglátóipari üzemek, hanem színházak és mozik háztartásában is, míg Paris, Berlin és London nyugodtan megél hasonló intézmény nélkül.

Hazánkban a közép szinten mozgó vendéglátóipari üzemekben az a hallgatólágos s egyben az üzletnek megfelelő mentalitás virágzik, hogy igazi úr az, aki sokat fogyaszt és aki sok személyes szolgálatot vesz igénybe. Ezért a fogyasztás oktrojálása napirenden van, míg fejlettebb nyugati országokban ez sohasem fordul elő. A vendéget kinézik, ha nem rendel italt és az italos ötször is megjelenik az asztalnál és ismételten megkérdezi, hogy mivel szolgálhat. Ugyancsak sajátos úr-ideálunkból keletkezik e helyeken a számla kifizetésének módszere, amely a vendég részéről „bemondás“, a gyakorlatban: vallomásszerű módon történik, míg másutt a kiszolgáló pincér egyszerűen fölírja hogy mit hozott és az asztalra teszi a számlát, a pénzt pedig ő maga veszi át. A magyar vendég akit három-négy különféle szakmájú pincér szolgált ki, egy ötödiknek fizet; még egyszer kénytelen felsorolni, azt, hogy mit fogyasztott, néha pedig keresztkérdések alá vétetik (savyóság nem volt?), hogy így frissítsék föl emlékezetét. Így a vendég egy vacsora után az étteremben, vagy a szórakozóhelyen néha öt-tíz kiszolgáló személynek is kénytelen borraivalót adni, aminek észbentartása is meglehetősen bonyolult feladat.

A borraivaló

Nem csupán társadalmi probléma és nemcsak a középosztályt érdekli, de mégis ebbe a jelenségkörbe tartozik a borraivalózás nemzeti intézménye. Társadalometikai szempontból megállapítható, hogy a borraivaló nem a fejlett és jobban civilizált népek körében van inkább elterjedve, hanem ellenkezően: a szegény és kevésbé civilizált népek

világában. A borraivaló nem föltétlenül azonos fogalom, a baksissal. A baksis azt jelenti, hogy egy kis pénzadomány fejében a megajándékozott hajlandó eltekinteni bizonyos nehézségektől és formaságoktól, a baksisnak tehát megvesztegető jellege van. Romlásnak indult társadalmi rendszerekben divatozik (például a régi Törökországban) és ott, ahol a közéleti erkölcs kétes alapokon áll. (így egyes szomszédainknál.) A magyar borraivaló nem vesztegető szándékú, vagy legalább is csak néha az. Rendszerint apró szolgálatok honorálása, amellyel a megajándékozott számára apró kellemességet akarunk szerezni, meg akarunk vele egy pohár bort itatni (Trinkgeld).

Hazánkban a borraivalózás a gavallérság gondolatával oly mértékig összeötvöződött, hogy a többnek-látszás általános társadalmi alapbetegsége következtében epidémiává lett. A társadalmi haladás egyes foglalkozási ágakat (pl.: pincérek) ma már megszabadított attól, hogy csupán borraivalóból, azaz kegy útján gyakorolt, adományozott keresetből éljenek, azonban az úri társadalom ennek ellenére folytatja, és pedig nem megfelelő helyeken is a borraivalózást. Egyedül nálunk szokásos, hogy magánházaknál ebéd, vacsora, vagy házimuiatság után borraivalót adunk a házigazda inasának és cselédjeinek. Angliában ezen a háziúr mérhetetlenül megsértődne, mert hiszen ő elég jól fizeti alkalmazottait, hogy azok ne szoruljanak rá a mások támogatására. A borraivalózás olyan divat, hogy a szegénység éveiben előfordult Budapesten: a vendégek távozásakor egyes szegény rokonok háztartási alkalmazotti ruhát öltöttek és így szerezték vissza a vendégektől a költségek egy részét. A fejlődésben hamarosan el kell jutnunk odáig, hogy senki se engedje meg magánhelyen saját alkalmazottjai borraivalózását, legfeljebb maga adjon nekik külön jutalmakat, ha egyébként nem ad elég rendes fizetést. Különösen visszatetsző a borraivalónak megalázó módon való átnyújtása, azaz kézbeadása a „fogja barátom“ ismeretes gesztusával. Mi ez, ha nem az úr-szolga szemlélet gyógyíthatatlan magyar betegsége?

Ki fizessen?

Parlagi magyar betegség társas összejövetelek és kirándulások alkalmával a költségek kisajátítására, gavallériánk mutogatására és ezzel mások önkéntelen megalázására irányuló törekvés. Bizonyos rend kezd már ezen a téren kialakulni, de a viselkedés mégis bizonytalan. Nyilvánvaló, hogy, ha házaspárok jönnek össze, akkor a férj fizeti családjának költségeit; ennek helyességén vitatkozni sem lehet. Néha azonban bizonytalan a meghívás jogcíme és célja s így bizonytalanság uralkodik a költségek rendezése terén is. Nincs határozott különbség a meghívásban, arra, hogy valaki nyilvános helyen akarja-e vendégül látni ismerőseit, úgy mintha otthon tenné s ebben az esetben természetesen a vendégeknek nincs semmi anyagi kötelezettségük; és aközött, ha az összejövetelnek nincs házigazdája. Illemrendszerünk erre még nem alakított ki megfelelő formát és némely ember azt hiszi, hogy vendég csak magánháznál lehet, tehát a nyilvános étteremben, vendéglőben fizetni akar. Erre kezét félretolják, tusakodás támad és valaki föltétlenül vagy becsapottnak, vagy megalázottnak érzi magát. Az is előfordul, hogy valaki előre megvesztegeti a főpincért és így „rendezi el a dolgot“, ami szintén váratlan eseményszámba megy.

Alapelvként kell itt elfogadni, hogy embertársainkat, barátainkat nincs jogunk meglepetéseknek kitenni. Meghívás esetén meg kell mondanunk, hogy „itt és itt vacsorára vendégeink vagytok“, vagy pedig határozottan közölni kell, hogy „ma este itt meg itt együtt vacsorázunk“. A kettő között ki kell fejleszteni a határozott különbséget és ennek az összebeszélés pillanatában már nyilvánvalónak kell lennie. A fizetési viták roppant ízléstelenek és — az epidémia szintén paraszt származású. Ne higyjük, hogy néhány pengővel előkelőség-látszatokat tudunk szerezni Szokjunk le arról a megoldásról is, hogy mindenkit félretolva magunk fizetünk és a többieknek azt mondjuk: „majd Te máskor“.

Ez a „máskor“ nagyon bizonytalan fogalom, amellyel nem illik operálni.

Természetesen még illetlenebb dolog a fizetés alól kivonni magunkat, amit azonban úriember sohasem tesz és ennél fogva azzal, mint viselkedési betegséggel nem kell foglalkoznom. Nem szabad a fizetéssel nálunk fiatalabbakat sem megaláznunk. Ha tőlük előzően engedélyt nem kérünk, illetőleg, ha a fiatalabbat nem mi hívtuk meg, a helyszínen vendéglátási gondolataink már nem támadhatnak. Vendéglátásra csak akkor van jogunk, ha másokat határozottan és előzően ilyen céllal hívtunk meg.

A mulatásról

A magyar embernek szép tulajdonsága, hogy ital és cigány mellett olyan viselkedésre képes, amiben a világ egyetlen népe sem tudja utánozni. Ám ez a tevékenység sem mentes a viselkedési betegségekől. A szokást meg kell őriznünk, mint fajtánk egyik sajátosságát. Az is helyes, ha szeretjük a „mulatós“ embereket. Azonban vigyáznunk kell a mulatozás parlagi veszélyeire, mert, sajnos, ilyesminek igen gyakran vagyunk szemtanúi. Budapesten és vidéken előfordul, hogy a társaságban valakinek jókedve támad és a nagyobb alkoholfogyasztás hatása alatt hatalmába keríti a cigányt egész bandájával együtt s ugyanakkor a kérdéses társaságot is. Lefoglalja magának a köz számára rendelt zenészt, a saját nótáit órákon át húzatja és hol kesereg, hol meg vigad mellettük, amivel a társaság többi tagjait is ugyanilyen hangulathullámzásra kényszeríti. Más gavallérok nyakon csípve a primást, sorra húzatják a mások nótáit, ám ezt „saját rendeletükből“ parancsolják a bandának s ezzel az Összes jelenlevőkre ránehezdednek.

A magyar mindig egyénileg mulat, ezért vannak férfiaknak és nőknek „kedvenc nótáik“ nagyobb számban és sokkal elterjedtebb mértékben, mint másutt, ahol a népzene

nem játszik ilyen szerepet. A mulatással éppúgy nem erőszakolhatjuk rá magunkat a társaságra, mint azzal, ha állandóan folyton magunkról s saját dolgainkról beszélünk és másokat meg sem hallgatunk. A tevékenység szakasztott ugyanaz — legfeljebb kellemesebb formák között, így alakul ki a középosztálybeli társaságban a „rabiátus ember“ típusa, aki mások jelenlétében és mindenkit maga alá gyűrve, végül a társaság egyetlen fontos tagjává lesz és viselkedésével millió bonyodalmat okoz. A cigányt nem engedi át másnak, a szomszéd asztaloknál ülökkel összevesz, poharat hajigál, lovagias ügybe bonyolódik, a tükörbe 15 és így tovább.

Az igazi úr e bonyodalmak közepette mindig megtalálja az ízlés határait s azt így nem kell féltenuünk a bajoktól. A mulatozási szokások elfajulása mégis általános, középosztálybeli betegség, gyakori előfordulása és állandóan hasonló lefolyása miatt. Nem illik tehát: mulatozásnál önzően, mindenki mást háttérbe szorítani, a cigányt, mint közmulattató szervet saját számunkra, vagy akár csak saját asztalunk számára lefoglalni, másokat veréssel fenyegetni, ha ellenállanak és — nem illik a cigányt emberi mivoltában megalázni. Nem illik a tíz-, vagy százpengőst homlokára ragasztani és a bögőssel, vagy primással csokolódní. Természetesen az illemszabályokat ebben az esetben a legnehezebb betartani, mert a józanság, amely az önuralom szerves kelléke, hiányozni szokott. Mégis állapítsuk és jegyezzük meg: aki nem tud szépen mulatni, az igazi magyar úr nem lehet.

Vadászat afférok után

Fajtánk egyik alapbetegségének lehet tekinteni a magyar férfi átlagon felüli hiúságát az élet minden viszonylatában. Miután úr-ideálunk meglehetősen különbözik a nyugatitól, a magyar férfi könnyebben hajlamos arra, hogy deszpotikus vonásokat öltön magára az élet bizonyos

pillanataiban. Noha alaptermészetünk a szerénység is, a paraszti-kisnemesi életérzés mégis állandóan kidomborítja bennünk azt, hogy parancsoló urak akarunk lenni s állandóan attól félünk, hogy valaki úrmivoltunkat kétségbevonhatja. Egészen bizonyos, a földön sehol sincs annyi lovagias ügy felnőtt emberek között, mint Magyarországon. A német diákok is összevagdalmják ugyan egymás ábrázatát a Burscheischaftokban, de felnőtt korokban már alig párbajoznak, noha a párbaj Németországban ismét megengedetté, sőt kötelezővé vált. Nálunk felnőtt, sőt koros emberek is gyakorta párbajoznak, aminek főoka az, hogy a középosztálybeli férfiak egy része előszeretettel olyan magatartást tanúsít, hogy könnyebben esik a megsértődés állapotába, mint mások. A paraszti-kisnemesi gőg és önzés több súrlódást okoz ember és ember között, mint a keresztényi életideál és ezért volt egy korszak hazánkban, amikor a krakélerség egyik legszembetűnőbb társadalmi betegségünk volt.

Ma is előfordul még, hogy emberek olyan ábrázattal járnak az utcán, úgy szállnak föl a villamosra és olyan magatartással robognak be a szálloda körforgó ajtaján, hogy előre látszik rajtuk: most afferre vadásznak, valakivel össze akarnak ütközni és kardjukkal meg akarják fegyelmelni a társadalmat. A közéletben sehol sincs megközelítően sem annyi párbaj, mint nálunk. Mikszáth Kálmán már annak idején megírta: „A képviselőt arról lehet megismerni, hogy vagy párbajsegéd, vagy segédek után kutat.“ A lovagias ügyek jegyzőkönyvei Magyarországon jóval nagyobb súlyt nyomnak, mint talán az Országos Levéltár összes iratai. Nem egyéni dolgokról van itt hát szó, hanem tömegjelenségről, életérzésről. Az igazi lovagias ember sohasem sért meg senkit és maga is igyekszik olyan helyzetbe kerülni, hogy őt se sértsék meg, ellenben a sértesékekért helytáll, magáért és másokért is. Az afférvadász azonban éppen ellentéte a lovagias embernek: olyan Mokány Berci, aki az úriságot helytelenül értelmezi, azt par-

lagi ösztönökkel helyettesíti és ezzel társadalmi vétket követ el.

A krakéler alaptulajdonsága, hogy működését osztályszempontok vezetik: utcaseprővel (aki a, seprővel nyakonvághatja) sohasem kezd ki, hanem csak olyanokkal, akikkel a bevett úri formák szerint mérkőzhetik meg. Egyéniségének erejét, súlyát, félelmetes voltát erőszakkal akarja a társadalom tudomására hozni, tehát — nem viselkedik úri módon, nem is beszélve a korszerű úriságról.

Nyolcadik fejezet

BÉCSI EMLÉKEK

Magyarországon a középkor végén megszűnt az önálló királyi udvartartás és ezzel az az egyedüli fórum, amely a felső osztályok illemrendszerét és társadalmi viselkedését Európában mindenütt kialakította. Az Árpádok és a vegeyházi királyok alatt Budán, Esztergomban és Visegrádon a nemzet nagyjai és előkelői épúgy együtt éltek, mint Európa többi fejedelmi székhelyén s így e korban bizonyára eredeti és sajátos magyar viselkedésmód áradt szét az országban ezekről a gócpontokról. Mátyás udvarában a virágzó reneszánsz elterjesztette a lovagi életérzést és viselkedésmódot is. Valószínű, hogy ebben a korban voltunk a legeurópaiabbak történelmünk folyamán. Ez meglátszhatott a nemesi származásúak életstílusán is. Az újkor nagy stíluskorszaka, a barokk, már egy három részre szakadt országot talált. A nyugati Magyarország Bécs hatalmába kerül, Erdélyben pedig a fejedelmi udvarban sajátosan fejlődött ki, de kevés emléket hagyott hátra a magyar barokk. Mikor két évszázad múlva az ország egysége ismét helyreállt, a régi egységes nemességgel szemben már új társadalmi berendezkedés és ezzel új életérzés köszöntött reánk: kifejlődött a különbség arisztokrácia és köznemesség között. A mágnásosztály e korban már Bécs-

ből kapta azokat a hatásokat, amelyek életmódját, életfelfogását és viselkedési stílusát meghatározták s mindinkább eltávolodott a középnemességtől, mely a vármegyébe, a faluba ragadva a jobbágyosság életérzésével rokonosodott össze. Ez a fejlődés egyik oldalon a kor internacionálisabb színeit aggatta rá a mágnásosztályra, a másik oldalon pedig a paraszti-kisnemesi életérzést alakította ki.

A vallásháborúk és a szabadságharcok mind jobban kiélesítették az ellentétet a két nemesi réteg között és ez az élet minden területén egyre inkább megmutatkozott. Mária Terézia azért alapította meg a nemesi testőrséget, hogy a magyar köznemest is a bécsi udvarhoz édesgesse s ezzel a nemesség ellenállását a központi birodalmi gondolattal szemben csökkentse. Ezideig a bécsi udvarban csak a magyar mágnásosztály volt képviselve s így a bécsi életmód, a bécsi divatok, az udvari légkörből származó viselkedés csak a felső osztályok körében, azok kastélyaiban terjedt el, de a magyarság többi elemeire alig volt hatással. A XVIII. század végén a nemesi testőrség, a bécsi kancellária és egyéb intézmények révén már a köznemesség is gyakrabban érintkezett Béccsel, bár ennek az érintkezésnek — éppen a paraszti-kisnemesi életérzés kifejlődése miatt — mindvégig csekély maradt a befolyása középrétegeinkre. Újabb társadalmi evolúcióra volt szükség ahhoz, hogy a középnemesség a felsőosztályok hatása alá kerüljön. Ez a fejlődés akkor köszöntött be, amikor a jobbágyfelszabadítás és a polgárosodás folyamata nálunk is megindult.

Nemesi idill száz év előtt

Rendkívül érdekes, hogy a magyar köznemesség száz esztendővel ezelőtt milyen mentalitásban élt, hogy viselkedett és a politikai és társadalmi kérdésekről hogy gondolkozott és érzett. Pulszky Ferenc „Életem és korom“ című könyvében igen jellemzően írja le a pozsonyi diétán való

megjelenésének (1840) időszakát és ezzel kapcsolatban felsőbükkii Nagy Pállal való találkozását, aki akkor a magyar nemesség vénülő szemefénye volt. Az a néhány sor, amely Pulszky tollából alább következik, Nagy Pálon keresztül az egész magyar köznemesség életérzésére jellemző és tanulságos fényt vet.

„Első látogatásom Nagy Pálnak szólt, a régi országgyűlések híres, geniális ellenzéki szónokának. A kancellária őt a sequestrum alá helyezett gról Pálffynak vagyoni gondnokává nevezte ki és a világ ennek tulajdonította, hogy a nagy szónok sokszor a kormánnyal vokszolt, pedig ez nagyrészen igazságtalan gyanúsítás volt, mert Nagy Pál megmaradt, aki volt, csak hogy régi ellenzékiekedése nem illett többé bele az új szabadelvű eszmekörbe; valahányszor azonban a jobbágyok felszabadítása jött napirendre, akkor mindig felmelegedett s követelte a nem-nemeseknek az alkotmány sáncaiba való bevetését. Még lelkesebben dörgött főuraink elnémetesedése ellen, legnagyobb vágya élte végéig az maradott, hogy főuraink Bécsből jöjjenek le, magyarul beszéljenek és érezzenek, s jószágaikat magyarok által igazgattassák, magyarul. Engem mindjárt tréfásan kiszidott, hogy nem tegeztem, mert régi idők óta meg van, így szólt, a hagyomány, hogy az országgyűlési követek tegeznek egymást, még a legfiatalabbak is a legöregebbeket, csak úgy, mint a mágnások egymás közt teszik. Ez azonban a városi követekre nem terjedt ki, mert ezek otthon nem vettek részt a megyei életben s nem voltak egyénenkint a szent korona tagjai. A kasztszellem erősen uralkodott még mindenütt, a mágnások elzárkóztak a követektől, a megyei követek a városiaktól, a pozsonyi lakossággal pedig alig érintkeztek az országgyűlési tagok.“

íme: ebben a néhány sorban fajtánk örök vonásai és a magyar köznemesség örök életszemlélete! Egyik oldalon az előkelők hazacsábitása, visszaédesgetése az elhagyott közéletbe, amint azt középosztályunk ma is előszeretettel teszi. Siránkozás a felsőosztályok hanyatlásáért. A mágnások szép szóval való rábeszélése arra, hogy a köz ügyeivel

szorgosabban foglalkozzanak. Ugyanakkor küzdelem az alsóosztályok jogaiért, a jobbágyok felszabadításáéra miként ma a kiscgazdákért és a munkásokért. Ezzel párhuzamosan: elfogadása a mindenkori hatalom kegyének és a felülről kapható jó stallumoknak. Utánzása a mágnásdivatnak és fenntartása a kasztszellemegek, amely élesen megkülönbözteti a főurat a dzsentritől, a középnemest meg a polgártól és a többi alsórendűtől. A középnemes életérzése meglehetősen komplikált volt minden időben, hiszen társadalmi küldetése mindig: a békés progresszió. De ez az érzés lényegében igen keveset változott. Középosztálybeli embereink túlnyomó része ma is ugyanabban a gondolatvilágban él, mint felsőbükkii Nagy Pál száz évvel ez előtt. Csak korszerűbb formában folytatja ugyanazt az életsemléletet.

Két szembetűnő maradvány

A reformkor idején az illemrendszabályok és viselkedési törvények egyöntetűen mind Bécsből jönnek Magyarországra a mágnásosztályon keresztül. A közéleti fórumokon azonban a középnemes már találkozik a mágnással és innen haza viszi a vármegyei udvarházakba az eltanult formákat. A kúriákban azután ezek a felülről és Bécsből jött divatok összetalálkoznak a paraszti-kisnemesi életérzés évszázados szokásaival, s így alakul ki lassan a későbbi középosztály illemrendszere. Bécsből hát az idők folyamán sok illemtani és viselkedési szokást örököltünk. Ennek oka világos is: társadalmilag párhuzamosan fejlődöttünk Ausztriával, társadalmunk hasonlóan polgárosodott, nagyjában ugyanabban az időben ismertük meg itt és amott a nemzetiségi kérdést, fokozatosan és egymást követve zsidósítottunk el, egy időben lettünk antiszemiták Lueger idejében s ez a viszony 1914-ig állandóan fennállott. Az eltérés csak az, hogy Ausztria a fejlődésben mindig előttünk járt

s a polgárosodásban méginkább előttünk vágatott. Ezért mi sok szokásukat úgy vettük át, hogy flk azokat már el is felejtették. Az Ausztriával való közösségnek a középosztály viselkedésében ma két szembetűnő maradványa él: a társasági tegeződés és a kézcsók.

A tegeződés divatja a mágnásosztályon keresztül jött Magyarországra a bécsi udvarból. A primitív és ókori népek és nyelvek a társas érintkezésben csak a tegeződést ismerik és az udvarias többszámban s egyes vagy többes harmadik személyben gyakorolt megszólításmódot nem használják. Csak a középkorban alakul ki a fejedelmi többes divatjából az önözés, a magázás rendszere, amely az egymással érintkező emberek között objektivizált távolságot létesít és ezzel előkelő hangulatot teremt. A paraszti-kisnemesi életérzés az emberi távolságon és nem a közelségen nyugszik (nagy különbségek családtagok, nemek, életkorok és osztályok között) és ezért a mi középnemességünk szinte nemzeti szokássá tette hazánkban az előkelő harmadik személyű megszólítás-formát. Levéltári emlékeink, irodalmi és egyéb rekvizitumaink mind arról tanúskodnak, hogy a magyar nemes „kegyelmednek“, vagy „kendnek“ szólította nemes társát, hazánkban tehát a tegeződés egyenrangúak között úgyszólván ismeretlen volt, épúgy, mint ahogy a magyar kispazda általában ma sem tegeződik a másik gazdával élemedett korban, legfeljebb az ifjúság éveiben. A tegeződés ismét felülről tért vissza a magyar mágnások és később a közös hadsereg jóvoltából. A tegeződést átvette a dzsentri, majd a középosztálybeli és így vált általánossá a XIX. században társadalmunkban.

Ugyancsak Bécsből jött be hozzánk a kézcsók szokása. Régi magyar világban nőnek sosem csókoltak kezét, csak férfinak. Jókai regényeiben megírja, hogy a fiatal nemes kisasszony az idősebb férfiaknak mindig kezét csókolt, ha azok látogatóba jöttek s a magyar család patriarkális berendezése ezt szélesebb viszonylatban is valószínűsíti. A nőknek járó kézcsók a bécsi udvarban alakult ki a mi számunkra. Származása a spanyol etikettben lelhető

fel, a spanyol koronázási szertartásban, ahol a királyné csókol kezét a királynak. Később, a gavallérság korában, a kézcsók átalakult és a nők privilégiumává lett. Az egész intézmény a spanyolok déli, fantáziadús világából, szertartásos viselkedéséből, túlzó alázatából és szolgálatából ered, egy olyan világból, amelynek más rekvizitumai már alig élnek Európában. A kézcsók korában a spanyoloknál más hasonló fellengző divatok is éltek. Ha az ember ebben a korban (XVII—XVIII. század) megkérdezte egy előkelő úrtól, hogy hány óra van és az óráját előhúzza köztelte vele az időt, a kérdező félnek meg kellett jegyeznie:

— Nagyon szép órája van önnek.

Amire a másik azt mondta:

— Boldog volnék, ha megörvendeztethetném vele — és óráját átnyújtotta a kérdezőnek.

— Ó, Isten őrizzen, hogy elfogadjam — mondta erre a másik, amire a kérdezőt sajnálkozva ismét zsebredugta óráját.

Hogy mi történt volna azzal, aki a felkínált órát elfogadta volna, arról a történelmi kútfők nem beszélnek.

Spanyolországban mindenesetre ma is általános társadalmi szokás áradozva és szuperlatívuszokban beszélni. Az újságok hasábkokat írnak házassági szertartásokról és eljegyzésekről. Minden férjhetfadó leányt a „bellissima“, a „legeslegszebb“ jelzővel illetnek, de ennél feltűnőbb jelzőket is kitalálnak néha. E fellengző nép egykor még fellengzőbb korának produktuma a kézcsók, — aminek jó az eredetijét ismerni, hogy felőle komolyan tudjunk vélekedni.

Bécs a spanyol etikettel vette át a kézcsókot és tette divattá a „kisztihandot“. Bécsből a tegeződés és a kézcsók átjött Magyarországra s középosztályunkban ma is él. Bécsből közben mind a két divat elpárolgott. Az egykori Habsburg-fővárosban a birodalmi német szokások győzedelmeskedtek, amelyek viszont nyugati, rajnai eredetűek. A német nép nagyvárosokban tömörült s a nagyvárosi polgári szokások lettek úrrá benne. Csupán mi ragadtunk meg

a bécsi emlékekben, mert nem városiasodtunk el annyira, mint a németek. Sok tekintetben tehát ma is ott tartunk, ahol Bécs ... a századforduló körül.

A tegeződés egykor és ma

A tegeződésben, mint viselkedési szokásban kétféle korszakot kell ezek szerint megkülönböztetnünk. Az egyik a primitív tegeződés, a másik az affektált tegeződés kora. A primitív tegeződés az, amikor más megszólításmódot még nem ismerünk, az affektált tegeződés pedig ma érzékelhető, amikor a tegeződést felelőtlenül, könnyelműen, léhán és értéktelenül használjuk. Mert mit mutat a tegeződés? Közelséget, barátságot, rokonságot, szerelmi viszonyt két ember között. Nyilvánvaló, hogy — egyenlőrangúak között — csak olyan embereket szabadna tegeznünk, akiket szeretünk, vagy akikkel rokonok, barátok vagyunk, akikkel együtt nőttünk fel, mint gyermekek. A mai Bécsből jött mágnás- és katonaszármazású tegeződés azonban nemcsak ilyen indítékokból származik, hanem főleg azt célozza, hogy a társadalom által emelt rang-, kor- és címkülönbségeket eltüntesse és az emberek társas érintkezését így lehetővé tegye. A tegeződés a nemi különbséget érinti a legkevésbé. Ritkább eset, hogy férfiak és nők szerelmi viszonyon kívül, vagy családi kapcsolat hiányában tegeződjenek. Egyneműek között azonban a tegeződésnek ma kimondottan átlátszó társadalmi célja van; a tegeződés hipokritává és gépiessé vált és ezzel elvesztette emberi érté két és melegségét. Mint már előbb mondtam: a tegeződés Magyarországon a rang és címkórság iszonyatos betegségének tüneti kezelése, — sem több, sem kevesebb ennél.

Ha rang- és címkórság nem volna, akkor nem volna értéktelen tegeződés sem. Ha az emberek nem rangjukkal, fizetési osztályukkal és címeikkel fölékesítve közelednének felénk, hanem a társaságban, mint egyenlőrangúak talál-

koznánk, nem volna szükség arra sem, hogy a kegyelmes úr, vagy méltóságos úr az ismeretség első pillanatában letegezzen bennünket. Ebben az esetben mindenki magázhatná a másikat s csak szereteteinkkel tegeződnénk. Ha a társadalom csak a tegeződést vagy a magázódást ismerné, a dolog társadalomerkölcsi jellege megszűnne. Így azonban a tegeződéssel mindig értékelünk és pedig az adott reális viszonyok között — a legtöbbször hamisan. Kegyeinket olcsón osztogatjuk, mások kegyét pedig — noha az értéktelen — kénytelenek vagyunk elfogadni.

A tegeződésnek ez az epidémiája *ma már csak Magyarországon és csak középosztályunkban él*. A felsőosztálybeliek nyugati szokás szerint sokkal kevésbé tegeződnének (ők már kiheverték a bajt), a paraszti és polgári rétegeknél pedig a kór sohasem terjedt el, sohasem vált általánossá. Miután a rangok és címek kórságának komoly eszközökkel nem tudunk, vagy nem merünk útjába állani s e különbségek fenntartása a társadalom szétesésére vezetne, a dilemmát a tegeződéssel véljük megoldani. De a módszer a baj orvoslására elégtelen; ezért fejlődnek ki azután furcsa szokások a tegeződés területén. Ilyen mindenekelőtt: a tegeződés cifrázása. Letegezzük a szemközt álló felet, de miután ezzel túlságos közelségbe hoztuk, annak pedig rangja és címe ránk mered, így szólítjuk meg: „Kérnélek alázattal“. Innen jön a kérlekalássanozás, az alázatos tiszteletemezés és egyéb rokonaik. A tegeződést keleti virágnyelvvel fűszerezzük, hogy ne legyen olyan keserű az orvosság, amit mindkettőnknek be kell vennünk. A legvérlázítóbb dolog e téren az, ha olyan előkelőséggel kerülünk össze, aki az egyik pillanatban magáz, a másik pillanatban pedig tegez. Hol leejt, hol pedig fölemel bennünket; játszadozik velünk, mint a macska az egérrel. A tegeződés eme variálása föltétlenül sértő s ilyenkor helyénvaló megkérdezni: „Tegeződünk-e, vagy megázódunk-e voltaképpen, mert ezt az eljárást nem bírom tovább.“

Kikkel és hogyan tegeződünk?

Fölvetődik most már a kérdés, hogy mi a korszerű és helyes eljárás a tegeződés terén? A válasz egyszerű: föltétlenül meg kell szüntetnünk a felelőtlen, léha, könnyelmű tegeződést és csak a komoly tegeződésnek szabad életünkben érvényesülést engedélyoznünk. Tegezhetjük családtagjainkat, rokonainkat, barátainkat és gyermekkori pajtásainkat, de semmi értelme sincs a „társadalmi“ és „szakmai“ tegeződésnek.

A társadalmi tegeződés az elsősorban kiirtandó betegség, azonban csak a rang- és címkórság pusztulásával párhuzamosan lehet eltüntetéséről beszélni. Amíg rang- és címkórság van, addig tegeződés is lesz. A tegeződés nem egyoldalú dolog, társas megegyezésnek kellene tehát születnie, hogy a probléma rendeztessék. Ha engem valaki letegez, kénytelen vagyok visszategezni, s így ma nem vagyok ura saját akaratomnak. Mindenekelőtt addig a felismerésig kell eljutnunk, hogy a tegeződés ma már semmi közelséget sem jelent ember és ember között Magyarországon és így nem kifejezője a barátság fokának sem. Emberek, akik magázódnak, sokkal bensőbb barátságban lehetnek egymással, mint olyanok, akik tegeződnek, hiszen a tegeződés rendszerint csak alkalomra vár, hogy felüsse a fejét valahol. Egyáltalában nem szükséges poharazás és koccintás alkalmával sem összetegeződni s lesni, hogy ki az idősebb, ki a nagyobb rangban és címben, kinek kell hát elkezdeni a dolgot. Közhivatalban, klubban, magánháznál emberek akkor is összetegeződnek, ha akkor látták életükben először egymást, s az azonnali tegeződés az osztályszolidaritást, az együvé tartozást fejezi ki. *Kifejezetten osztálygög jellege és osztály-határa van.* Az osztályon belül mindenki megkaphatja, más akkor sem, ha megérdemli. Mi ez hát, ha nem társadalmat bomlasztó, destruktív cselekedet?

Egy elkövetkezendő új világban, ahol az embereket foglalkozásukon szólítjuk s nem bátyámozzuk és öcsémez-

zük le egymást — nincs szükségünk automata-tegeződésre sem. Ahol a nőket „asszonyomnak“, vagy „kisasszonyoknak“ szólítjuk és ők is hasonló módon tisztelik meg egymást, szintén nincs szükség és nincs lehetőség orrhuzogatásra, mert a főispánné nem tegezte le a járásbíróét. Közéleti embernek nem kell azon a dilemmán gyötrődnie, hogy ha bárkivel, ismeretlennel is, levélben érintkezik, hogyan és miként szólítsa meg az illetőt? Ma a szabály az, hogy a magasabbrangú és az idősebb legezi le az alacsonyabbrangút és a fiatalabbat. Mi a fontosabb azonban: a kor, vagy a rang? Csupa megoldhatatlan kérdés. Ebben a tekintetben a felsőosztályok sokkal illedelmesebben viselkednek. Szabályként nem tartják be ugyan, de általánosan azt gyakorolják, hogy csak hosszú ismeretség után tegeződnek össze s akkor sem föltétlenül. Egymást nem rangozzák és címezik, viszont nem is urazzák, hanem egyszerűen nevükön szólítják. De még illedelmesebben viselkednek a magyar parasztok, akik egymást magázzák és tisztességtudóan kendnek szólítják. A kend és kegyelmed visszaállítása a magyar középosztály illemrendszerébe igen helyes és okszerű volna s a rang és címkülönbségeket is tisztességtudóan áthidalná a férfiak világában.

Ugyancsak teljesen időszerűtlen a „szakmai“ tegeződés, amit ugyanazon foglalkozású egyének tartanak kötelezőnek. Ez kifejezetten katonatiszti szokás. A polgári világban azért nem oly logikus, mint a hadsereg tagjainál, mert a polgári foglalkozású ember nincs oly közel más szakmabeli társához, mint egyik katonatiszt a másikhoz. A polgári ember nem visel egyenruhát és kardbojtot, egyénisége nem olvad bele oly mértékig a haza, vagy a köz szolgálatába és az egymáshoz való viszonylatokba, mint a katonaké. Ha a már ismertetett megszólítási reformokat keresztülvinnők, tegeződésünk tizednyire csökkenne és a rang és címkórsággal együtt pusztulna el. Viszont igazi értékes tegeződésünk továbbra is megmaradhatna és a tegeződés ezzel bensőségesebbé és értékesebbé válna.

Kilencedik fejezet

A BENNÜNK LAKÓ ZSIDÓ

Illembeli és viselkedési hibáink harmadik forrása: a zsidóság, amellyel nemzedékek óta együtt, vagy egymás mellett élünk a polgári társadalomban. Amíg a zsidóság Európaszerte gettóban lakott és vele szemben a befogadó nép a rendiség állapotában élt, addig természeti és egyéb tulajdonságai semmi hatást sem gyakoroltak az uralkodó osztályra. A zsidó csak a polgári, városi lakossággal érintkezett, de a nemességgel alig, s az is csak futólagos lehetett. A középkorban elkerített városrészekben éltek és ruhájukon megkülönböztetésül jelvényeket viseltek. Mindenki tudta hát, hogy ki a zsidó s a vallási különbség, a rendi tagozódás és a kor életérzése olyan mély különbségeket vágott közénk, hogy a két réteg úgyszólván minden kölcsönhatástól mentes maradt. Földművelő országokban, ahol a városi civilizáció kisebb méretű, még csekélyebb az érintkezés a diaszpórában lakó zsidóság és a többségi elem között. Így nálunk az egykori Magyarországon jóval jelentéktelenebb, mint mondjuk, a rajnai tartományokban. A XIX. század» amely a polgári világréndet és a liberalizmust szülte, végre egész Európában meghozta a zsidóság emancipációját, vallási és állampolgári egyenjogúsítását, amivel

együtt jár a társadalomban való érvényesülés és a befogadó néppel való sűrűbb érintkezés lehetősége is.

A nagyobb európai államok az 1830. évi francia forradalom és az 1848-iki szabadságharcok között emancipálják a zsidóságot. Nyugaton a zsidóság már előbb jelentékeny befolyásra tesz szert a társadalmak életében, az iparosodás, a fejlett pénzgazdálkodás és a felvilágosodás, a kor szabadságeszméi következtében. A XVIII. században már jelentkeznek Európában a zsidóság jelentősebb személyiségei, a XIX. században pedig megjelenik a fórumon a tömeg is. A zsidóság maga is nagy belső fejlődésen megy keresztül, míg elérkezik az emancipációhoz. A nagy változást tömegei általában vegyes érzelmekkel fogadták. Egyik részük a vallás és a törzsi kultúra megsemmisítésétől félt, másik, nagyobbik és később az egész tömegen győzedelmessé vált tábor pedig minden erejével belevetette magát az új életlehetőségekbe, az új polgári létbe. „Mindent oda dobtak érte: vallást, önérzetet, hagyományt, kegyeletet, történeti összetartás, tüntettek a zsidótlansággal, hogy fitogtassák a műveltséget, a korszerűséget, hogy ők nem „exkluzívok“, hanem méltók a befogadásra“ — panaszkodik egyik hazai történetírójuk. Valóban: a zsidóság mindenütt évtizedek alatt akart polgárosodni és civilizálódni, egyetlen emberöltő alatt akarta megtenni azt a társadalmi haladást, amelyet az európai osztályok évszázadok alatt gyalogoltak végig. Tömegei, amelyek addig valóban elkülönülésben éltek és alig ismerték a befogadó társadalmat s a nagyvilágot, egyszerre kiözönlöttek a szabad polgári életbe, az izmosodó városokba és a frissen ízelt szabadságtól meg részegedve, — de az évezredek együttélésben kifejlődött és minden más fajnál egységesebben kialakult életérzésükkel — rávetették magukat az új lehetőségekre! És az egész világot ezzel a sajátos érzéssel élték és magyarázták.

A kétféle kelet

A XIX. század elején 112.000 zsidó élt az akkori magyar birodalomban és ezeknek száma 1910-ig kereken egymillióra szaporodott. Budapesten 1868 és 1910 között a normális és természetes szaporodás mellett a zsidók száma legalább 150.000 újonnan bevándorolttal növekedett, ami azt jelenti, hogy eme félszázad alatt évente átlag 3000 zsidó jött a vidékről, vagy Galíciából, esetleg más külföldi helyről Budapestre. Az emancipáció nyomában a létezés legnagyobb problémáját állította a zsidóság elé: vajjon maradjon-e meg vallásban, kultúrában, szokásokban, társadalmi elkülönülésben, életszemléletben, erkölcsben és emberi viselkedésben sajtószzerűen zsidónak, vagy pedig e történelmi ambícióját adja föl és minden tekintetben azonosuljon-e az őt befogadó többségi néppel? A zsidóság érvényesült rétegeiben az asszimiláció gondolata győzött és így a nagyvárosi és polgári elemek legfőbb életcélja két-három nemzedéken keresztül mindig az volt, hogy a magyar középosztállyal egyforma módon éljenek, vele egyformán viselkedjenek, igyekezzenek beolvadni és beházasodni abba. Ez az érvényesülő réteg minden téren asszimilációt akart, de az asszimiláció útjait — csak fölfelé kereste, lefelé sohasem. Vágyuk sosem az volt a liberális világ, vagy az asszimiláció fénykorában sem, hogy a magyar munkásosztályokba, a paraszti, kispolgári rétegekbe házasodjanak bele, hanem az asszimilációt mindig csak fölfelé, a középosztály és felső rétegek irányában tudták elképzelni. És így is gyakorolták. Ezért életérzésük semmi hatást nem gyakorolt alsó rétegeinkre, de annál nagyobbat a középsőre és a felsőkre. Nincsenek elzsidósodott viselkedésű és életérzésű munkásaink és kispolgáraink, ellenben annál több az elzsidósodott magyar polgár, középosztálybeli és felsőosztályú, aki talán nem is tudja és saját magán észre sem veszi, hogy a mindennapi életben zsidó módra viselkedik. Olyan illetlenségeket enged meg magának, amiket jelesül, zsidók szoktak elkövetni, úgy beszél, olyan gesztusokat

használ és olyan viselkedésmódot mutat, mintha maga zsidó volna, vagy életét zsidók között töltötte volna.

Ez a zsidó-fertőzés a magyar úriosztályok viselkedésében addig terjed, ameddig a zsidók karrierjükben társadalmilag érvényesülhettek. Fölfelé a mágnásosztályokig, lefelé addig, amíg a zsidók érdemesnek tartották a befogadó nép társadalmi rétegeivel érintkezni. Tehát a kispolgári rétegig. A zsidó befolyás a magyar társadalomban azért erősebb, mint Nyugateurópában, mert egyrészt sokkal több zsidónk van, másrészt meg azért, mert a magyarországi és általában a dunavölgyi zsidó állandó törzsi utánpótlást kapott az orosz és a lengyel medencéből, míg a nyugati államokba a zsidó csak közbeeső stációk után érkezett el. Így viselkedésben már európaiabb volt, amikor Frankfurtba érkezett, mint a budapesti asszimilált, akit állandóan visszahúzott a zsidóságba az utánaözönlő törzsi rokonság.

A magyar és zsidó életérzés között sokkal nagyobb a különbség, mint a zsidó és árja, azaz a zsidó és az átlag — európai között. Mind a két fajta keleti származású, azonban ez a két keletiség sokkal messzebb van egymástól, mint mindegyik külön-külön a nyugatiségtől. A magyarság alaptermészetét és életérzését a nyugatázsiai és keleteurópai vidék és annak életviszonyai szülték. Mi pusztai keletiek vagyunk, annak a tájvidéknek a szülöttjei, amelyen egymásfél évezreddel ezelőtt száz és ezerszámra éltek a nomád, lovas népek, állandó hadakozásban s a nyelvek, vallások, életérzések örökös forrágában. A pusztai keletiség az embert önmérsékletre, megértésre és türelmességre tanítja s a magyar e keletiség következtében vált méltóságteljes, nyugodt, racionalista, engedékeny, konzervatív, néha mozdíthatatlan, lomha és fatalista, de mindenkor az emberi méltóságot becsülő és arra törekvő néppé és egyénné. A zsidó keletisége: mediterrán, déli, tengeri keletiség. Ezért: izgatott, transzcendentális érzületű, hívő, rajongó, türelmetlen, spekulatív, izgékony-mozgékony, önmérsékletet, megértést, sorsba nyugodást és megállást kevésbé ismerő

fajta. Másfél évezredes európai sorsa a kisebbségérzetet és ennek következményeként az egyik végletből a másikba eső túlzásokat, a naiv és gyermekes viselkedést, a határozatlanságot, a szorongásból a gögbe átcsapó szélsőségességet és minden emberi intézmény relatív, sőt forradalmi szemléletét zúditotta a nyakába.

A zsidó viselkedés elterjedése

A zsidóság jellemében és életérzésben sokkal inkább különbözik a magyarságtól, mint akár a szlávoktól, akár a germánoktól. Ezért *nem is eredeti tulajdonságaival férközött be társadalmunkba*, hanem úgy, hogy az általános európai civilizálódásban a konzervatív és lomha magyarok előtt vágatott s így hamarosan úgy jelent meg a szemünkben, mint „európai elem“. A zsidóság abban a tekintetben is más, mint a többi európai nép, hogy saját magának modernizálását nem eredeti eszközeivel hajtotta végre, hanem a másokéval. Nem sajátos zsidó kultúra és civilizáció árán emelkedett ki a gettóból, hanem németessé, franciássá, európaiassá vált. A polgárosodás korában a maradi magyarral szemben úgy jelentkezett, mint „az európaizált polgár“ s miközben szellemben, kultúrában, civilizációban és társadalmi viselkedésben azt hirdette, hogy Európát hozza számunkra, mi hosszú ideig nem vettük észre, hogy — csak egy meghamisított Európát képes szállítani, mert minden európaiasságot csak felületesen tud átérezni s az európaiasság benne zsidó fajiságával keveredik.

Társadalmunk, amely egy évszázadig minden téren a haladás ígézetében élt, mindenütt, mint az európaizálás, a haladás, a polgárosodás előfutár jávai találkozott a zsidóval, s viselkedését ezért lassankint követni, utánozni kezdte. Mivel a zsidóság megszállotta az irodalom, a művészet, a színházak, az újságok s a közvéleményirányítás kapitalizált tájékait, a zsidó életérzés és viselkedés elterjesz-

tése még könnyebbé lett. Ezért ma nagyon kevés az olyan középosztálybeli férfi és nő, aki ne viselné magán e zsidó hatások néha jelentős, néha valamelyes bélyegét s aki észrevétlenül és öntudatlanul nem úgy viselkedne, mintha legalább átmenetileg zsidó családban nevelkedett volna. Mindnyájunkban többé-kevésbé egy nagyobb, vagy kisebb apró, vagy ici-pici zsidó él, s hogy tőle megszabadulhasunk, ahhoz nem elégséges antiszemitáknak lennünk, nem elégséges a zsidókkal a társadalmi érintkezést megszakítanunk, ahhoz elsősorban föl kell ismernünk a zsidó hatást és annak legfőbb megnyilvánulási formáit.

A zsidó életérzés és viselkedés első jelei közép- és felsőosztályunk férfiainak és nőinek önkéntelen gesztusaiban mutatkoznak. A zsidó köztudomás szerint végtagjaival is képes kimutatni érzelmeit, ami erősen ellenkezik az úriember fogalmával és az európai ízléssel. Más népek is gesztikulálnak. Ám a gesztus — mint önkéntelen, nem ellenőrizett mozgás — mindig megmutatja az ösztönöket s az életérzést is. A mai társadalomban sohasem lehet látni harcias, heroikus végtagmozdulatokat. Sohasem látjuk, hogy valaki megállana az utcán gondolkozás közben és megfenyegetné az eget, vagy kardvágásokat eszközölne maga körül. De százsámra látunk keresztény úriembereket, akik magános sétáik során, vagy másokkal való vitatkozás közben a vállvonogatásnak, a karok széttárásának, az ujjak tömörítésének gesztusait végzik, amelyeknek lelki alapja a relativitás érzete, a kompromisszumkeresés, a megalkuvás és az üzleti ajánlatok világából ered.

Ugyancsak ragadósnak bizonyult a zsidóság hanglejtése, éneklő beszédmodora, főleg Budapesten és főleg bizonyos foglalkozási ágakban. A magyar egészen másként hangsúlyozza a szavakat, mint a délkeleti és általában a mediterrán népek. Mi a szavak elejére vetjük a súlyt, mint többnyire az angolok, a zsidók a szavak végére, mint az olaszok és a franciák. Ezért a zsidók énekelve beszélnek. A fertőzés következtében egyes középosztálybeli rétegeink ugyancsak éneklő modort vettek föl a beszélgetésben.

Vannak azután sokkal inkább látható és megfigyelhető, más jelenségektől elhatárolható epidémiák is. Budapest ma is tele van zsidó szólásmódokkal és ezeket antiszemita emberek is használják. Jólnevelt emberek tartózkodnak a legkirívóbbaktól. Ilyenek: a „sag schon“, a „mondd már“, a „nekem legyen mondva“, a „te jó Isten!“ és mások, amelyek németből fordított jiddis eredetű szólások. Jobb elemek ugyancsak igyekeznek elkerülni a kifejezetten zsidó szavak használatát, de ezek sokhelyütt mégis közkeletűek. Ilyenek: „kóser“, „ajser“, „kabbala“, „jampec“, stb., stb. Általánosabban elterjedtek a kevésbé észrevehető zsidó szólásmódok, mint például: „mit tudom én“, „csak nem fog megharagudni“, „maga csak tudja“, „tegye azt ó“ és így tovább. A nyelvbúvárok a zsargonból szép szókinccset gyűjtöttek össze. Ajánlom mindenkinek azok felkutatását és elolvasását.

Ugyancsak elterjedtek középosztályunkban a zsidóság kabbalisztikus szokásai. Úrihölgyek és úriemberek is megteszik, hogy, ha valakinek kívánnak valamit, vagy jóról számolnak be: megkopogtatják az asztalt, nehogy a kérdéses dolog, vagy állapot elromoljon. Ehhez némelyek még hozzá is teszik: „na, én lekopogom“. Még csúnyább, ha ezt német-jiddis alapon úgy fejezik ki: „unberufen“. Ugyancsak zsidó szokás és az inkvizíció korából ered katolikus papot látva gombot fogni. A zsidók egy időben félték a papi személyektől, innen ered eme kabbalájuk. Hasonló kabbalisztikus szokások (pl. mutató és középsőujj összefonása együttérzés, „drukkolás“ esetén; a németeknél sportesemények, autótúrák és repülőút előtt Hals und Beinbruch kívánása stb.) nem zsidó eredetűek, ami azt mutatja, hogy babonáik, kabbaláik másoknak is vannak.

Zsidó hatás középosztályunkban a néha fel-felbukkanó hangos és izgatott beszédmodor, amely főleg nőknél szedi áldozatait. Az izgatottság általában zsidó betegség, a magyar fajban ismeretlen. Mi majdnem sohasem vagyunk izgatottak, míg a zsidók majdnem mindig azok. Mégis, az izgatott hangulat fertőzete oly erős — különösen a sportok

és a társasjátékok területén —, hogy ez másra, mint zsidó hatásra alig vezethető vissza. Legszebb példa erre a bridzs-játék. A bridzs angol találmány és egész rendszere a hideg észre, nyugodt, semmi érzelmet el nem áruló angol jellemre és viselkedésmódra épült. Budapest egyes társadalmi köreiből a bridzs mégis izgatott, vásári játékká fajult és — a szakértők ezt tudják — irreális elemeket öltött magára, azaz: hazárdná változott. Miután licitálás van benne s akciója alkuval kezdődik, olyanok, akik mindenáron nyerni akarnak és nem ismerik a lemondás érzését, vagy a szépen — vesztés művészetét, könnyen belevihették a blöfföl, a mások becsapásának divatját; a hideg logika helyébe a trükköt, s a nemes vetélkedés szelleme helyébe a megérdemeletlen győzelemre való aspirációt.

Ugyanez a szellem sportjainkban is föllelhető és megfigyelhető, így elsősorban a futballnál, ahol egy időben divatos volt a cseles játékmód; a tennisznél a ping-pong reminiszenciáit mutató labdaszerválás és így tovább. Ha az olvasó elgondolkozik mindezekben, sok hasonló dologra fog rábukkanni, én a felsorolást nem folytathatom tovább. Az élet egyes területeit az emberek sohasem szokták búvárolni s ezért sok hasonló dolgot soha senki sem vesz észre. Pedig mindennapi életünkben, percenként és óránként megújuló cselekedeteinkben, a körülöttünk zajló világban legalább olyan érdekes jelenségek tobzódhatnak, mint ama dolgokban, amelyekről azt hisszük, hogy azok a nagyok és sorsdöntőek. Nem, az élet érdekes törvényei a legkisebb porszemben is éppúgy jelen vannak, mint a legbonyolultabb összefüggésekben.

A társadalmi formarombolás

A zsidóság az őt befogadó társadalomban sohasem tudja elfelejteni gettó-származását, sosem tudja levetni bizonytalanság-érzetét és sosem tud megszabadulni viselkedésének, gyermekes naívságától. A zsidó egyén, ha magas

kultúrájú és civilizációjú, e betegségekől megszabadulhat, de a másokkal való érintkezés mindmégannyi alkalmat teremt számára, hogy az epidémiába visszazuhanjon. Itt mindenekelőtt meg kell állapítanunk azt a nagyjelentőségű tényt, hogy a zsidók zsidókkal, saját fajtabeliekkal általában, az esetek kilencven százalékában — másként beszélgetnek, társalognak, vitatkoznak, jórészt egészen különbözően viselkednek, mint, ha nem zsidókkal kerülnek össze. Nem tudom, hogy ezt a tényt mások észrevették-e már, én a zsidó életézés és viselkedés egyik legfontosabb alaptörvényének tekintem. A zsidók egymás között kevésbé szertartások. A színvonal-süllyedés a magatartásban sokkal könnyebb és csábítóbb számukra ilyenkor és ezért egymás között sokkal neveltelebbek és illemtelenebbek, mint keresztény magyar urakkal szemben. Mi ennek az oka? Kétségtelenül: a mimikri, amely az idegen népek társadalmában való szétszóródás óta, mint történelmi következmény fejlődött ki a zsidóság emberi viselkedésében. Hogy megélhessenek és érvényesülhessenek, állandóan alkahnazkodniok kell. Ezért látjuk főúri és előkelő körökben a legarisztokratikusabban viselkedő zsidót, aki a gentlemanságban mindenkin túltesz. Ugyanakkor megismerhetjük a középosztályban a dzsenti zsidót, aki mindnyájunknál dzsentribb és a falut járó kereskedelmi utazót, aki a magyar parasztot „apámnak“ szólítja s tájszólással közelíti meg. Ha viszont egymás között vannak, hamarosan viselkedési homogenitás fejlődik ki közöttük. Ha tíz zsidó azonos társaságba kerül és ezek közül egyik bankár, a másik földbirtokos-báró, a harmadik középbirtokos dzsentriskedő, a negyedik telekügynök, az ötödik szénkiskereskedő és így tovább, — egyórai társalgás után már alig lehet megkülönböztetni, hogy közülük melyik a báró és melyik a szegény, faragatlan falusi rőfös. Viselkedésben alig marad köztük különbség.

Ez a tény és tapasztalati megfigyelés a legvilágosabban mutatja, hogy a zsidó a társadalomban mindig kissé idegennek érzi magát. A művelt, vagyonos és választékos élet-

módot folytató egyén számára ezért nincs nagyobb tragédia, mintha fajtestvéreivel kerül össze és azok világából nem szabadulhat. Egyéniségük csak idegenek között tud kifejlődni, saját körükben hanyatlak. Az idegen társaságba ezért kínos buzgalommal kapaszkodnak, szerencsétlenekké válnak, ha a társaséletben mellőzik őket és mindent elkövetnek, hogy az adott társaság hasznos tagjai lehessenek. Ugyanakkor azonban gyermekes és naiv, kisebbség-érzetben szenvedő és bizonytalanság-komplexumoktól űzött egyéniségükkel állandóan rombolják a fennálló társadalmi formákat.

Megfigyelhető alaptevékenységük: a bizalmaskodás. Igyekeznek nyomban minden különbséget ledönteni, vagy kisebbiteni, amit családi állapot, életkor, társadalmi osztály és nemi adottság hozott létre az emberek között. Míg a magyar szolgálékú és távolságérzésű, addig a zsidó bizalmaskodó és mindenkit le akar szállítani társadalmi érték-szemléletének szilárd bázisáról. Míg mi öösémezünk-bátyámozunk és léhán tegeződünk, ők a magázódás eszközével is el tudnak tüntetni minden különbséget, hogy aztán így egyenlőknek látszassanak. Az emberek külső álarcát nagy előszeretettel vakargatják. Állandó kíváncsiságérzetüktől űzve a társaságban — kifaggatják az embereket. Hol volt? Mit csinált? Miért volt ott? Miért nem emitt? Mi a véleménye erről és miért nem amaz? Kérdésekre kérdésekkel válaszolnak, mintha állandóan mindenkit le akarnának leplezni. Ismeretlen előttük a magánélet szentsége: — ez egyik főbetegségük. Azt hiszik, hogy mindenkinek kötelessége vallani és boldogok, ha valakiről „megtudnak valamit“. Miután folytonosan en gardeban állanak mindenkivel szemben és szeretik a csípős humort, a magyar anekdotázással szemben (amely jóindulatú, legfeljebb osztály-elfogultságtól terhes) a társadalmi gúny különös fajtáját honosították meg Budapesten.

Már Mommsen megmondotta róluk, hogy a zsidó „ein Element der Dekomposition“. Ez a társadalmi viselkedés és illem terén is megmutatkozik. A háború előtt elterjedt

viselkedési szabadosságok (az ásitás megengedése és kendőzetlensége, a vállveregetés, a kéz zsebredugása, stb., stb.) jórésze az ő hatásuk alatt terjedt el középosztályunkban. Humoruk egészen más, mint a francia, a német, vagy az amerikai. A pesti kabaréhumor különös produktumuk s ez a maga kétértelműségeivel szintén helyet és érvényesülést talált középső és felső rétegeinkben. A színházi világból származó viselkedési szabadosságok, a nőnek cikk-szerű megítélése, a futó divatok iránt való nagyobb érzékenység és mindezekből származó magatartásuk szülte soraikból a „jampecet“, akit középosztálybeli ifjaink is — sajnos — tömegesen utánoznak.

Anyagias gondolkozás és érdeklődés

A zsidóság e mellett mindenütt és minden időben anyagias gondolkozású és érdeklődésű fajta volt, ami már foglalkozásából és társadalmi pozíciójának alapjaiból is következik. A kis-zsidó, aki még nem jutott föl a felső rétegekbe, speciális előfutárja ennek az érzésvilágnak és a belőle származó társadalmi viselkedésnek. Középosztályunk szintén szegény, állandóan anyagi gondokkai küzd. Ezért az anyagias életszemlélet viselkedési hibái jó talajra találtak nála. Valóban egyetlen európai országban sem lehet az illetlenség és modortalanság e téren jelentkező magyar szokásait föltalálni.

Nálunk mindennapos dolog, hogy ha keresztény úriemberek összetalálkoznak, az egyik félórai ismeretség után megkérdezi a másiktól:

— Ha nem haragszik, szabad-e megkérdezmem: önnek mennyi a fizetése?

Úriemberek szemrebbenés nélkül érdeklődnek egymás keresete, jövedelme és adósságai iránt. Az is előfordul, hogy nem is kérdezősködnek, hanem egyszerűen kijelentik:

— Ha jól számítom, Neked havonta 720 pengő jövedelmed van.

Ilyenkor felmérnek, megbecsülnek, összeadnak, kivonnak és a végeredményt nyugodtan a szemünkbe vágják. Az is szinte mindennapos, hogy úricsaládok egymáshoz látogatóba menve, végigjárják a lakást, mindent megszemlélnek, leltárt készítenek s aztán később megkérdezik:

— Ha nem vagyok indiszkrét, mennyit fizetsz ezért a lakásért?

De nem csak a lakbér után tudakozódnak, hanem megkérdezik azt is, hogy a cselédnek mennyi bért fizetünk; a szobalánynak hányszor van kimenője egy hónapban és nem udvarol-e neki a rendőr? Érdeklődésük arra is kiterjed, hogy mennyi beföttet tettünk el télire és hol vásároltuk az új függőnyt? Részletre vettük-e, vagy készpénzben fizettük? Miért fizettük készpénzben, mikor részletre is vehettük volna? Ugyanígy megsaccolják rokonainkat, hozzátartozóinkat és azok jövedelmét és a különböző családtagok keresetét összeadják s mindezt a legnagyobb részletességgel megbeszélik. Angliában már az is illetlen dolog, ha valaki megkérdezi a másiktól, hogy annak mi a foglalkozása. Az emberek, mint társaslények találkoznak a magánéletben és nem, mint orvosok, kereskedők, vagy vasutasok. Fejlett polgári országokban, ahol minden foglalkozást egyformán becsülnek, ez a probléma a magánérintkezésben föl sem vetődik.

A régi magyar nemességben ez a szokás nem élt. Pontosán tudták ugyan egymásról, hogy mekkora földbirtokuk van és a termés iránt is tudakozódtak, de az anyagi érdeklődés és a részletproblémák firtatása ismeretlen volt nájuk és ellenkezett az emberi méltósággal. Az epidémia erősen zsidó eredetű, de középosztályunk nyomott anyagi helyzete elősegítette kivirágzását.

Zsidó parvenük

Erősen rombolja a középosztály életérzését a zsidó állandó parvenü voltából származó jelenség-tömeg is. A zsidók, akármilyen osztályban helyezkednek el, mindig sokkal inkább meg vannak verve a parvenüség betegségével, mint a hasonló anyagi viszonyban levő többiek. Közismert típus a zsidó újgazdag, aki a felsőbb osztályokban akar érvényesülni. Békebeli regények, vígjátékok és operettek figurázták ki, alakját mindnyájan ismerjük. Azonban a zsidó a középosztályban is parvenü, mert a társadalmi látszatra (nem lévén egyéb tekintélybázisa) sokkal többet kell adnia, jnint a hasonló nem-zsidónak. A középosztálybeli és kispolgári zsidó parvenüisége elsősorban abban mutatkozik meg, hogy mindenütt jelen akar lenni, ahol valami történik és semmiből nem akar kimaradni. A zsidóknak kevésbé vannak csendes periódusaik és visszavonulásaik, mint másoknak. Míg a magyar kispolgár és szegényebb középosztálybeli a paraszti-kisnemesi életérzés következtében jövedelmének túlnyomó részét megeshzi vagy elishza (akkor is, ha ezzel túlzott és aránytalan költekezést folytat) — a hasonló anyagi viszonytal rendelkező zsidó inkább megvonja magától a falatot, de rádiót, sílécet, grammofont, fényképezőgépet vesz, apró luxustárgyakkal ékeskedik és tízszer annyit jár moziba, színházba, futballmeccsre és hasonló helyekre, mint más. Ha valaki egy zsidó és egy hasonló jövedelmű nem-zsidó család háztartását összehasonlitaná, rendkívül érdekes titkoknak jönne a nyomára.

A zsidók eme tevékenysége a középosztályt csak tovább ingerli a mértéktelen és aránytalan költekezésre. A zsidó parvenüség jelensége: az alárendeltekkel való mértéktelen kiszolgálás megkövetelése is. A csemegeüzletben tíz deka parizert vásárolnak és azt a kereskedősegéddel felszállítatják a hatodik emeletre. Aki nem hiszi, kérdezze meg a fűszeresét... A pénzükért sokkal többet követelnek, mint más, mert rangjuknál, címüknél, vagy társadalmi ál-

lásuknál fogva — kevesebbet követelhetnek, mint más. Már maga ez a kifejezés is: a pénzemért“ — tőlük származik és így terjedt el a középosztályban. Egyik jelensége a zsidó életérzésnek, amelynek erkölcsi mélységét kevesen veszik észre.

A zsidó hatások középosztályunkat annyira átítatták, hogy a budapesti társaságban ritka olyan alkalmat találni, ahol e zsidó-eredetű jelenségek valamelyikével ne találkoznánk. A kulturált zsidó maga is igyekszik megszabadulni ezektől a viselkedési betegségektől. Százszoros kötelességünk hát nekünk fölismernünk ezeket az igazságokat és gyökeresen szakítani velük, összes viselkedési hibáink nem a zsidóságtól származnak — ezt, azt hiszem, elég részletesen kifejtettem. De a zsidó veszedelem szintén nem csekély. Társadalmunk öntudatosodása és európaizálódása hozhat itt egyedül segítséget.

H A R M A D I K R É S Z

FEHÉR TÓGÁBAN A FÓRUMON

Tizedik fejezet

A KÖZÉLET ILLEMRENDSZERE

A társadalmak nemcsak az ember egyéni viselkedésére alkotnak illemszabályokat, hanem közéleti, politikai rendszerek szolgálatában is illem szokott kifejlődni. Amint az általános társadalmi illem szokásokban gyökerezik, úgy a közéleti is hasonló alapokon nyugszik s amint a társadalmi illem nem azonos a törvényekkel, úgy a közéleti sem egy az alkotmánnyal és a politikai berendezkedéssel, csupán azzal rokonneinű, azt kiegészítő intézmény. Amint a társadalmi illem a vezető osztályok hallgatólagos felfogásán és ítélkezésén nyugszik, úgy a közéleti is elsősorban azoktól a tényezőktől veszi eredetét, amelyek az ország politikájában vezető szerepet játszanak. Ha az országon arisztokráciája uralkodik, akkor a közéleti illem azonos lesz a felsők általános illemrendszerével, hiszen a kettő ugyanabból az életérzésből keletkezik. Ahol a középosztályé a túlsúly, ott a közéleti illem alapjelenségei e réteg lelkiségéből folynak. Ahol a proletariátus van uralmon, ott a közéletet is a proletár-illem hatja át.

Magyarországon a politikai élet vezetése túlnyomórészt a középosztály kezében van. A mágnásréteg előkelő pozíciókat tölt be ugyan és megkülönböztetett tiszteletnek

örvend, de életérzése közéletünkben nem domináló. Ugyanazt a szerepet tölti be felül, mint a kiszagdaosztály és a munkásréteg alul: kiegészíti a középosztályt, jelen van a törvényhozásban, az ország igazgatásában és a közvéleményformálásban, de erejét, hatását sokkal kevésbé érzeti, mint a középsők társadalma. Magyarországot határozottan a középosztály vezeti és politikai életünk viselkedésmódját, illemrendszerét is az ő életérzése határozza meg. A közéleti illem ilyenformán főleg a középosztály hallgatólagos megegyezésén nyugszik. Ha szabályait nem tartjuk be, elsősorban ennek a rétegnek az ítélezését, haragját vonjuk magunkra s ezzel együtt veszítjük híveink és szövetségeseink bizalmát és becsülését, míg ellenfeleinknek újabb és újabb támadási lehetőségeket nyújtunk. Nyugodt korszakokban a közéleti illem erős, egységes, szinte megbonthatatlan. Forradalmi átalakulások korában bizonytalanná válik és új elemekkel telik meg. Sok politikus volt már Magyarországon, aki tisztelt és elismert közcélokért küzdött és a pályán mégis elesett, mert az általános közéleti illemrendszerrel ellenkezésbe került s ezzel elvesztette sorstársai becsülését. A közéleti illemre kínosan kell vigyázni egyéni, de közérdekből is, mert a politikai küzdelmek illendő formák között való folytatása minden országnak közérdekszerűségéhez tartozik s a közéleti illem szétesése belső válságokra mutat.

A közéleti illem formálói

A közéleti illem magában foglalja mindazokat az Íratan viselkedési szabályokat, amelyeket politikusnak, de egyben minden állampolgárnak és az állampolgárok politikai egyesüléseinek is szigorúan meg kell tartamok gondolataik érvényesítéséért folytatott harcaik során. Az elfogadott közéleti illemrendszerrel való szembehelyezkedés nemcsak egyéneket, államférfiakat és apró politikusokat

képes megölni, hanem közéleti mozgalmakat is. Ha egy mozgalomról kiderül, hogy annak vezetői nem úriemberek, ezzel már egy egész társadalmi osztály támogatását elveszítheti, ha pedig olyan eszközöket vesz igénybe, amelyek a közéleti illemrendszerben addig szokatlanok voltak, menthetetlenül a forradalmiság látszatába esik. Így mássokkal való küzdelmében az illemrendszer szabályai fölbomolnak és azt többé mások sem tartják be vele szemben.

A közéleti illem kifejlődését, vitás eseteinek magyarázatát elsősorban azok a tényezők tartják kézben és azok gyakorolják, akik az ország politikai életében a legfontosabb szerepeket töltik be közjogi és hatalmi szempontból. A közéleti illemnek minden országban egyik legfőbb öre a király, vagy az államfő szokott lenni. Az ő hivatása a közéleti harcok múló ellentétein és esetlegességein túl állandóan szem előtt tartani a politikai életézés és viselkedésmód alakulását. A politika, bármennyire is eluralkodik a mai Európán, emberi lényünknek és cselekedeteinknek csak egy részét birtokolja, míg a többit a vallási felfogás, társadalmi morál, a gazdasági érdek és más hasonló tényezők tartják hatásuk alatt. Az államfő feladata a politikát a nagy emberi követelményekkel összhangban tartani és a közéleti viselkedésben fölfedezni a fajtánkra és erkölcsi világunkra káros elemeket. Az uralkodó e feladatának eszményi teljesítője volt Ferenc József, aki a közéleti illem fölött mindig éberem örködött és az uralkodásban a legszigorúbb és legkövetkezetesebb erkölcsi normákhoz igazodott. Kormányzónk és nemzetünk az ő örökségében kapta kézhez az alkotmányos monarchia és a parlamentáris rendszer magyarországi formavilágát és így mai közéleti illemrendszerünk szabályainak jórésze Ferenc Józseftől ered.

Hasonló közéleti illemalkotó erő a parlament intézménye. Házsabályai, precedensei és íratlan szokásai egyforma erővel szabják meg a törvényhozók viselkedésmódját, egymással való érintkezését és a közéleti harcokban szükséges magatartásukat. De hasonló közéleti, illemalkotó erő a

honvédség intézménye is, mert hiszen politikusaink túlnyomó része katonatiszt volt és így egész életében a katonatiszti illendőség és becsületeszme hatása és felügyelete alatt áll. A társadalmi egyesületek, kaszinók, klubok, amelyek úriembereket tömörítenék és gyűjtenek össze társadalmi célból, ugyancsak forrásai a közéleti illemnek és interpretálói a közéleti viselkedésmódnak.

A politikai pártoknak általában külön-külön illemrendszerük van, aszerint, hogy tagjaik a társadalom milyen rétegéből rekrutálódnak. Más egy proletár- vagy munkáspárt módja a közéletben és vezetőinek illemszemlélete, és más a középosztályt kifejező és tömörítő pártoké, némelykor más az ellenzékieké és más a kormánypárté. Szélsőséges forradalmi pártok sokkal többet szoktak megengedni maguknak, mint a konzervatívabbak s az osztályjellegűek más illeműek, mint a vegyes osztályúak. E keletkezési források és ítélkező erők mellett az állandó és legnagyobb, legbőségebb termő tényező mindenkor a nemzet, az úgynevezett „közvélemény“. Nehéz körülírni, hogy mit nevezünk közvéleménynek, még nehezebb megérezni, hogy az mikor és hol jelentkezik, mikor hamisított meg és jelentkezése mikor döntő fontosságú. Az alakatlan közvéleménynek a politikára rendszerint csak akkor van megfelelő befolyása, ha ehhez szükséges szervekkel (sajtó, stb.) rendelkezik. Ugyanezek a szervek természetesen egyaránt alkalmasak a közvélemény kifejezésére, vagy annak meghamisítására is.

A köz szolgálatának elve

A közélet illemrendszerét igen sok gondolat befolyásolja és bizonyos divatos eszmék e tekintetben mindig az élen vágtnak. Ha a liberalizmus van divatban, a politikai viselkedésben is e jelszó válik illemalkotó tényezővé, ha a keresztény gondolat él erősen a tömegekben, az ille-

met is ez szabja meg s, ha a faji eszme korszakát éljük, a politikusok viselkedését is aszerint ítélik meg, hogy ezzel az elvvel hogyan sáfárkodnak életük minden cselekedetében.

Az időleges eszmék mellett a közéleti illemnek vannak állandónak tekinthető elvei is. Ezek között az első a „köz szolgálatának elve“. A közéletben mindenki a közt akarja szolgálni és a közjót akarja előmozdítani — politikus úrilényeknek ebből az alapgondolatból kell kiindulniuk. Azért folytatunk közéletet, hogy ezzel a nemzet ügyét előbbre vigyük és nem azért, hogy egyéni előmenetelre, gazdagodásra, érdekeink, vágyaink kielégítésére törekedjünk. Ha a közéletben kiderül valakiről, hogy nem a közt, hanem csak saját magát szolgálja, egészséges korszakban az ilyen ember erkölcsi halottá lesz és a politikai harcok színterére nem térhet többé vissza. Az „illik“ a közéletben is sokkal fontosabb, mint a „szabad“. Nem elég megtartanunk a törvényeket, az alkotmányt — szolgálnunk kell a kialakult, hallgatólagos illemrendszert is, különben politikai eszméinket nem vihetjük előbbre. Lónyay Menyhért pénzügyminiszter annakidején azért bukott meg, mert Csernátony azt kiáltotta feléje a képviselőházban:

— Nem illik egy pénzügyminiszternek gazdagodni akkor, amikor az ország szegényedik!

Az utókor megállapította azóta, hogy Lónyay Menyhért sem pénzügyminisztersége alatt, sem máskor nem gazdagodott meg, ellenkezően: szegényebben halt meg, mint ahogy született. Csupán azt a hibát követte el, hogy üzleti szellemtől hajtatta, eladósodott földbirtokokat vásárolt össze és így akart legálisan vagyonosodni. Kortársai mégis elejtették, mert az ilyen ambíció nem volt illendő abban a korban hasonló rangú emberek között. Ma egészen más dolgok illenek és nem illenek, mint egykor. Az általános illendőség lehet enyhébb, vagy szigorúbb, de mi az átlagnál csak jobbak lehetünk és sohasem rosszabbak, különben a politikai harcban előbb-utóbb elpusztulunk.

Egészen önzetlen közszolgálat a földön úgyszólván sehol sincs. A hazáért életünket adhatjuk a harctéren, vagy a polgári munkában, de politikai elveink érvényesülésével saját előmenetelünket mindig párhuzamosnak látjuk, elveink győzelme tehát saját érdekünké válik minden korban és minden országban. Teljes önzetlenség a közéletben nincs, de van egy átlagos, elfogadott tisztességes magatartás és a kortársak mindig ezt tartják illendőnek.

A fair play elve

A parlamentáris berendezésű államokban a közéleti illendőség másik alapelve a „fair play“ gondolata. Egyenlő feltételek mellett küzdünk eszméink szolgálatáért és győzelméért s ellenfeleinkkel szemben nem veszünk igénybe olyan eszközöket, amelyeket alantasaknak tartunk s amelyek használatát magunkkal szemben sem óhajtjuk. A fair play elve nem mindig él az egyes történelmi korokban. A XVIII. századig általában egész Európában sehol sem volt érvényben. A politikai rendszerek és kormányok, a királyi családok és azok helytartói a XVIII. századig mindenütt üldözték politikai ellenfeleiket, bebörtönözték, vagy száműzték őket és kihallgatás nélkül, sokszor évekig fogságban tartották az úgynevezett „ellenzéket“. A XIX. században fejlődött ki a fair play a maga reális mivoltában, az alkotmányos monarchiákban és a polgári köztársaságokban. Ekkor jött létre az „őfelsége lojális ellenzéke“ gondolat, amiből későbbi fejleményként alakult ki az a helyzet, hogy a királynak, az uralkodónak nincs már többé ellenzéke, csak a kormányoknak van. A király uralkodik, de nem kormányoz és egyforma mértékkel és szemlélettel tartja egyensúlyban az alkotmányos országok különböző politikai pártjait és mozgalmait.

Meg kell állapítani még, hogy a politikában, de a vallásban és mindenféle-fajta tömeghitben fair play csak

akkor keletkezik, ha a hit már előregszik, megértővé és kompromisszumokra hajlamossá válik. Fiatal hitrendszer nem ismerik a megértést, a kompromisszumot és így a fair play-t sem. A meggyőződés még túl erős bennük ahhoz, hogy mások ellenkező felfogását egyenlő értékűnek és az övékhez hasonló erkölcsűnek tudják elfogadni. Forradalmi rendszerek, vagy nagy válságok idején a fair play gondolata és érzése elhanyaglik, néha teljesen elenyészik. Teljesen sohasem hal ki, viszont százszázaléig sohasem érvényesül. Szellemi ideál, de sohasem gyakorlati állapot. Csupán meg lehet közelíteni, de elérni, betölteni nem.

A hatalom birtoklói mindig előnyben vannak a hatalom támadóival szemben. A politikai rendszer urai mindig várban, fegyverzetben állanak, míg az ostromlók a szabad mezőkről sorakoznak föl a bástyák ellen. A megállapodott politikai helyzet rendszerint komoly, néha behozhatatlan előnyöket ad a hatalmat birtoklók kezébe és az ellenfelet megfosztja az ilyentől. A fair play a legjobb esetben olyan állapot, mint amely a nyáját őrző juhászkutya és A farkas között áll fönn. A juhászkutyának éles szegekkel kiverő van a nyakában, hogy azt túlkönnyen keresztül ne haraphassák.

A magánélet szentségének elve

A közéleti illem harmadik alappillére: a magánélet szentségének elve. A politikában a férfi csak egyik enjével vesz részt, azzal, amelyet a köz számára alakított ki, de a másikat otthonhagyja a családi házban, általában magánéletében. Ezért a közéletben a tisztességes férfinak, az úriembernek csak a fórumokon mutatott arcával, egyéniségével, csak itt használt gesztusaival, csak a nyilvánosság előtt zajló szereplésével szabad foglalkozni, őt csak ezen az alapon szabad bírálni, értékeit és hibáit csak így szabad mérni. A politikus férfi magánélete nem tartozik a nyilvánosságra: ez a közéleti illem egyik legfontosabb törvénye.

Politikusaink házasodásával, válásával, szerelmi ügyeivel közéleti harcosnak nem szabad foglalkoznia. Amíg egy társadalomban a közéleti illemrendszer szilárd, ilyen irányú támadások, vagy észrevételek annak a fejére hullanak vissza, aki az ilyesmikkel előhozakodik. Az alaptalan, vagy alantas támadás mindig a támadót ítéli el, mert az illemrendszer fenntartói nyomban a megtámadott fél oldalára állanak. Nem tartoznak a köz megbírálása elé a gyermekkori élmények és egyéb hasonló dolgok, de nem ítélezhetik a köz az egyén fölött akkor sem, ha rokonai követtek el törvénytelen, vagy illemtelen dolgot. Csupán azt követelhetjük meg, hogy az ilyen rokonnal, házastárssal, vagy más hozzátartozóval, a közéleti férfi szakítsa meg a kapcsolatot. Egy kleptomaniás unokaöcs nem vihet a politikai túlvilágra értékes, komoly közéleti harcost. A barátainkat magunk választjuk, de a rokonainkat nem. Azokat a természet adja. Barátainkért így sokkal inkább felelősek vagyunk a közéletben, mint a rokonainkért.

A magánélet szentsége kiterjed a közzel foglalkozó ember házatájára és az egyéni élet összes hétköznapi jelenségeire. Egy régi közéleti férfiú mondotta, hogy összes vagyontárgyai keletkezéséről senki sem tud beszámolni, senki sem tudja megmondani, hogy zongoráját mikor és miből vette, föltéve, ha e zongora birtoklása általános anyagi helyzetével arányban áll. A kicsinyes purifikátorkodás nem azt ítéli el, aki ellen irányul, hanem azt, aki csinálja. Más dolog természetszerűen az az eset, ha egy politikus, akinek tíz évvel ezelőtt még semmije sem volt, most váratlanul bérházakat, vagy földbirtokokat vásárol s nem tudja megmondani, hogy a pénzt honnan vette hozzá.

A magánélet szentsége szintén csak ideál, sohasem százszázalékos gyakorlat. Miután vannak intézmények (pl. egyházak), amelyek nem politikailag gondolkoznak és erejüket mégis, a közéletben is érvényesíteni tudják, a magánélet szentségét már ezért sem lehet teljesen tiszteletben tartani. Katolikus politikus számára mindig hátrány lesz, ha feleségétől elvált. A köz is csak addig a határig köteles e

szentség előtt megtorpanni, amíg a közéleti ember viselkedése és hirdetett elvei között nem fedez föl áthidalhatatlan szakadékot az életérzés szempontjából. Ha egy földosztó vezér maga latifundiumgyűjtés mániájába esik, proletárok jogaiért szónokló közéleti ember saját gazdasági cselédeivel állatmódra bánik, ha a békében kuruc vezér elfogadta a császártól és királytól az osztrák eredetű kitüntetést — ez mind olyan magatartás, ami ellentétben áll a politikus hirdetett elveivel, tehát szakadást mutat az életérzésben. Ilyen esetben nem lehet a magánélet szentségének leple alá bújni, mert nyilvánvaló, hogy emberünk becsapja híveit és csupán hazudja elveit, de azokat maga nem követi, mások félrevezetésével egyéni érvényesülésre tör.

A közéleti harc elfajulásai

A közéleti harc aszerint változik az egyes országokban, hogy milyen a politikai berendezés, az alkotmány, a kormányforma és az illető nép, valamint a vezető osztály vérmérséklete. Másképp folytatnak közéleti harcot az angol-szászok és a spanyolok. Másként a polgári demokráciák és másként az új nacionalista rendszerek, ahol szintén van közéleti küzdelem, csakhogy más fórumokon (rendszerint az uralmon levő párt belsejében) zajlik. Parlamentáris rendszerekben a közéleti harc legtipikusabb megnyilvánulása a szóbeli és írásbeli vita és a párt-küzdelem, amely a törvényhozásban, más gyűléseken és a sajtóban zajlik. Ebből a vitából alakul ki a közvélemény s ez a választások során küldi be képviselőit a parlamentbe. Magyar vonatkozásban föltétlen híve vagyok a parlamentarizmusnak és ezért általában el kell ismernem mai közéleti harcmodorunk jogosultságát is. Ugyanakkor mindenki látja a közéleti harc elfajulását és annak legszembetűnőbb jelenségeit hazánkban. A parlamentáris rendszerben e hibák épp-

úgy élnek, mint az abszolút monarchiában, vagy a diktatúrákban; konzervatív parlament esetén éppúgy, mint szabaddossá vált szélső demokráciákban. Vallási, teokratikus államban éppúgy, mint a proletárdiktatúrában. A különbség csak az, hogy a közéleti harc elfajulásai mindenütt mások és mások. Egyik helyütt utálatosabbak, a másik helyt veszedelmesebbek. Lehetnek szűk körre szorítózkodók és lehetnek az egész társadalmat megmételvező hatásúak.

A magyar parlamentáris rendszerben a közéleti harc elfajulása a személyeskedéssel kezdődik. A politikai ellenfelek egymás életére kezdenek célozgatni, vagy egyéneket próbálnak felelőssé tenni olyan cselekedetekért, amelyeket nem ő, vagy nem ő egyedül követett el. Ha kormányokat, vagy egész pártokat nem tudnak sikeresen, egyszerre támadni, rendszerint kiválasztják a leggyengébb ellenfelet és arra esnek rá, hogy sikert érjenek el. Céljuk az, hogy a megtámadott fél elveszítse uralmát az idegei fölött és személyes bukásával politikai hozzátartozóit is bajba vigye. A támadó módszer következő lépése a gyanúsítás: bizonytalan, nem konkrét vádak hangoztatása egy kiválasztott ellenféllel kapcsolatban, azzal a várakozással, hogy az illető majd maga gabalyodik bele a hálóba és ezzel önmagát leplezi le. Erősebb forma a leleplezés, a vád, a „J'accuse“, amely a századforduló korszakában a legszebb politikai divatok egyike volt Európaszerte. Ekkor következik a botrány, a tisztázás, a politikai kavarodás, amely azután vagy mesterséges úton, vagy önmagától elmúlik, elintéződik.

A védekező fél a közéleti harcban ugyanúgy képes illemtelen dolgokat csinálni, mint a támadó. A közéleti harc a defenzív oldalon éppúgy elfajulhat, mint az offenzíva területén. A megtámadott, személyében sértett, vagy leleplezett ember az első illetlenséget ott követi el, hogy — a hazafiságba menekül. Ahelyett, hogy konkrét válaszokat adna, a nemzet érdekében tett cselekedeteire, esetleg fölmenő családtagjainak múltbeli nagyságára és hasonlókra hivatkozik. A „Flucht in die Krankheit“ lélektani tüne-

menye zajlik le a megtámadott félben akkor, amikor a támadással szemben úgy védekezik, hogy saját bajába, saját kátyújába más, nálánál nagyobb személyeket is beledönt, hogy ne legyen egyedül és mások segítségébe kapaszkodhassék. Ez a „menekülés a botrányba“ tüneménye, amely szintén nem szokatlan Magyarországon sem. Hasonló tevékenység a párbajba való menekvés, amely már az első támadást lovagias útra tereli, hogy ezzel a lovagiasság kötelező diszkrécióját borítsa a támadóra, remélve, hogy az így a párbaj után nem fog többet beszélni. A legcsúnyább közéleti illetlenség, ha a megtámadott fél olyan személyeket és intézményeket kever bele saját szerencsétlenségébe, amelyek egyébként köztiszteltetben állanak és se a támadóval, se a megtámadottal semmi kapcsolatot nem tartanak fenn.

Az orvosszerek

A közéleti harc elfajulását — sajnos — nem lehet mindig csupán illetlani eszközökkel megakadályozni, hanem olykor csak komoly politikai szankciókkal. Ilyenek: a házszabályok szigorítása, az összeférhetetlenség szabályozása, a képviselői mentelmi jog gyakorlásának szükséges mértéke és a bírói fórumok munkájának megkönnyítése az igazságtézés terén. Nyilvánvaló, hogy a képviselői mentelmi jog nem lehet búvóhely, amelynek leple alatt közéleti emberek, vagy távolesó személyek egyéni intaktségükben garázdálkodhatnak. Éppen ezért a jelenlegi képviselőházi szabályok és a gyakorlat oda kell, hogy fejlődjön: ha a törvényhozás valamely tagja a parlamentben megrágalmaz valakit, bárkiről is határozott tényről állít, amely őt valósága esetén közmegejtésnek tenné ki — ezt az állítását köteles legyen huszonnégy órán belül a Házon kívül megismételni, vagy, ha ezt nem teszi, huszonnégy órán belül ebben az ügyben mentelmi jogvédelmét veszítse el és így

nyomban felelősség re vonható legyen. Előfordult ugyanis a múltban, hogy olyan honatya, aki hazaárulással rágalmazta meg kollégáját, e vádját a Házon kívül se meg nem ismételte, se lovagias elégtételt nem adott, mondván, hogy ő nem párbajozik, mert meggyőződése tiltja.

Gyorsított eljárásnak kell uralkodnia a sajtórágalmazások és becsületsértések területén és gondoskodni kell arról, hogy igazságát kereső ember ne várjon néha évekig, amíg a bíróságtól elégtételt kaphat. A sajtópöröket egy-két hét alatt kellene letárgyalni és a tárgyalás eredményét éppoly föltűnően közzétenni az újságban, mint ahogy a támadó cikk ott megjelent. A parlamentben hangoztatott politikai vádak bizonyításának gyorsnak és nyíltak kell lennie s az elégtételnek a támadással egyenlő értékűnek és hasonlóan láthatónak. Sajnos, a tömeglélektan szabályai miatt az elégtétel sohasem lehet teljesen egyenértékű a földézett botrányal, mert az emberek jobban szeretik a botrányt. Inkább elolvassák a botrányokat leleplező, vagy ilyen dolgokról beszámoló cikkeket, mint az elégtételt adó megnyilatkozásokat. A társadalom jobban szereti az emberek vesszőfutását, mint a haragosok kibékülését szemlélni.

A közéleti párbaj problémája ugyancsak idetartozik. A lovagiasság kérdése azonban olyan nagy probléma, hogy arról, külön kell szólni.

A szónoklásról

A közéleti illemrendszer világába tartozik annak a jogunknak gyakorlása és ama kötelességünk szigorú szabályozása, hogy gondolatainkat élő szóval hogyan és mikor fejezzük ki. A szónoklás határozott magyar tömegbetegség, fajtánk természetéből származik és ezer esztendő óta egyformán tenyészik. A régi országgyűlések mindenkor a szónoki dagály jegyében zajlottak. A magyar általában azt hiszi, hogy a nagy államférfi azonos a nagy szónokkal és

ezért emberek, akik nem tudnak beszélni, nálunk politikai karriert alig-alig csinálhatnak. Ez a téves hiedelem a nemesi ellenállás korából származik, amikor Ausztriával szemben elsősorban — szónoklásra kényszerültünk, de ellene alig tehattünk valamit. Ma a korszerű életérzés a magyar közélet számára egészen más embertípust követel, nem a szónokot. Az olyan ember, aki csak szónok és egész közéleti lény a szónoklásban domborodik ki, — általában nem a legjobb emberfajta a politikus-típusok között. A l'art pour l'art-szónok sohasem mond nekünk új és nagy gondolatokat. Meggyőződése kevésbé szilárd, mert a szónoklás mestersége kerítő hatással van rá s ezért előszere-ttel odaáll, amelyik oldalról szebben lehet beszélni. Megrészegedik saját hangjától, szóképeinek csapdájába esik és menthetetlenül a közhelyek áradatát zúditja hallgatóira. Aljas ösztönöket kavarr föl és felületes izgalmat, hiszen a tömeg szavakban gondolkozik és szavakat szeret hallani, nem logikai gondolatmeneteket. Sajnos, a magyarság szónoklási epidémiája a közéleti ember alacsonyrendű fajtáját lercneli ki, ha nem is a felső államvezetésben, de a közép-rétegekben mindenütt.

Országgyűlésünkön még nemrégiben is szégyen volt a beszédek olvasni és nem szónoki formában előadni. Ennek oka az, hogy 1914 előtt a főrendiház és a képviselő-ház elnökei nem engedték meg a beszédek olvasását s azóta is előfordult, hogy az olvasó honatyákra az elnök rászólt. Az újabb gyakorlat már — igen helyesen — nem tiltja az olvasást parlamentünkben. A különbségtétel a múlt és a mai viszonyok között igen helyes is, mert a régi világban a beszédidőt egyáltalában semmiféle házszabály nem korlátozta, míg ma rendkívül szigorú határozatok élnek ebben a tekintetben. Harminc évvel ezelőtt azért nem engedték meg az elnökök a beszéd olvasását a képviselőházban, mert minden szónok akár napokig is beszélhetett és így az ellen-zéki obstrukció megtehetette volna azt, hogy egyes szónokok felolvashatták volna Dumas Három testőrét, a Bibliát, vagy akár a lexikont is. Így évekig is megakadályozhatták volna

egyes törvényjavaslatok megszavazását. Így is voltak emberek, akik napokig beszéltek, de mégis ott volt a panacea, hogy fejből kell előadni mondanivalójukat és nem olvashattak. Ma, amikor obstrukciós veszedelem nem fenyegeti a törvényhozást, semmi értelme sincs az olvasás eltiltásának, sőt az olvasás bevezetése a törvényhozásba — nevelőhatású volna egész társadalmunkra!

Mert mindenekelőtt meg kell állapítanunk: nem szégyen, ha valaki nem tud szónokolni és ettől még lehet népképviselő is, ha ugyan a nép megválasztja. A társadalmi életben a parlamenten kívül, klubokban, tudományos egyesületekben, közebedeken, esküvőkön és más díszes alkalmakkor — egyenesen kötelezővé kellene tenni a beszédek és felköszöntők olvasását és nem fejből való, szabad előadását! Ha a rádióban nem szabad rögtönözni a széles néptömegek előtt, úgy az én jelenlétemben se tegyék ezt azok, akik nem tudnak beszélni. Ha a szónoknak papírlap van a kezében, akkor garanciám van arra, hogy amikor írományának a végére ér, beszédét is abbahagyja, míg, ha szónokol, akkor beszédét sem elkezdni, sem befejezni nem tudja. Ugyancsak a legszigorúbb társadalmi bojkott kellene, hogy kimondja: az egyes alkalmakkor hány szónok beszélhet és a műsoronkívüli szónokokat fizikai erővel kellene eltávolítani. Ma komoly, élemedett kultúreemberekkel előfordulhat az az eset, hogy nyilvános helyen megjelenve, három-négy óra hosszat kell alacsony színvonalú közhelyeket hallgatniuk, csupán azért, mert illemtudatlan és saját maguk értékével tisztában nem levő emberek mindenáron szerepelni akarnak. Véleményem szerint az új Magyarország megszületésének egyik első jele az lesz, ha a szónoklást gátak közé szorítjuk és a szabad harsogás helyett az illedelmes felolvasást tesszük általánossá és kötelezővé. Tudom, hogy ez az újítás fajtám természetével ellenkezik, európaizálódásunk érdekében mégis meg kell kísérelnünk a haladást ezen a téren.

Az államfő felköszöntése

Szép magyar szokás, hogy hivatalos alkalmak, köz-
bédek kezdetén a házigazda, vagy a legmagasabbrangú
közigazgatási tisztviselő (rendszerint a főispán, a polgár-
mester, vagy a főszolgabíró) a szónoklatok előtt föláll és
fölköszönti a királyt, ma az ország kormányzóját. Más
népek is gyakorolják ezt a szokást, Nincs egyetlen ember
sem az országban, aki ne helyeselné ennek a tradíciónak
a fönntartását és ápolását. Annak bizonyos előfordulási
módját, amely igen gyakori, mégis tisztelettel — helytele-
nítennem kell! A király, az államfő személye annyira fölöt-
tünk áll; hivatásának gyakorlása, személyének nagysága,
mindnyájunk fölé emelkedő volta annyira nyilvánvaló,
hogy érdemeit voltaképen — csak a történelem tudja hono-
rálni és részletezni, de a kortársak alig, legfeljebb a nemzet
vezetői ritka évfordulók alkalmával. Az államfő tekinté-
lye nem szorul mindennapi magyarázásra és más és más
színvonalon való interpretálásra.

Ha már most rossz és ügyefogyott szónok kezd az állam-
főről beszélni, maga a téma nagysága még nem teszi őt
okossá és választékossá s ha szónoklata hosszú ideig tart,
az emberekben rossz, kellemetlen érzést szül. Az államfő
személyéről szalmázni és közhelyeket mondani még na-
gyobb illetlenség, mint bármi más témáról beszélve ugyan-
ezt cselekedni. Sajnos, a közéleti ember nem egyszer fül-
tanuja ilyen eseteknek. Az illendőség azt mondja, hogy az
államfő személyét érintő dolgokban kell a legválasztékosab-
boknak és egyben a legmértékletesebbeknek lennünk. Az
ilyen hivatalos felköszöntők tehát akkor jók, ha a lehető
legrövidebbek és az alkalom nagyságát domborítják ki s
nem a szónok gondolatait. Amikor az államfőt felállással és
első pohárkoccintással akarjuk megtisztelni, nem a hiva-
talan szónok szavaira vagyunk kíváncsiak, mert saját gon-
dolataink esetleg sokkal fenköltebbek, mint az övéi s ő csak
ront a hangulatunkon.

Az angoloknál régi szokás, hogy helyükről feláilanak, poharukat összekoccintják és annyit mondanak: „The King!“ Se többet, se kevesebbet. Egy percig némán állanak, koccintanak és leülnek. Magyarországon is helyes és szükséges volna bevezetni, hogy hasonló alkalmakkor a szónok csak ennyit mondjon:

— A Kormányzó Úr Öfőméltóságát az Üristen sokáig éltesse!

Ez a köszöntés szebb, tisztességteudóbb, ízlésesebb, korszerűbb és helyénvalóbb, mint a hosszú szónoklás, amely a szónok jóságának, vagy gyöngeségének esetlegességeit hozza felszínre.

A közhelyek használata — illetlenség

Amint a közéletben szereplő emberekről mindenki föl-tételezi, hogy beszélni, szónokolni tudnak, ugyanúgy ők rendszerint abban a meggyőződésben élnek, hogy miután politikusokká avatta őket a sors — írni is tudnak és eszméiket nyilatkozatok formájában szerencsésen tudják propagálni. Ezért divattá vált Magyarországon is, hogy politikával foglalkozó emberek újságokba cikkeket írnak és újságíróknak nyilatkozatokat adnak. Mind a kettő helyes dolog, azonban itt ugyanazt a szigorú ellenrendszabályt kellene érvényesíteni, mint a szónoklás terén. Az írás gyakorlatával az emberek vagy rendelkeznek, vagy nem, ép-úgy, amint vagy tudnak szónokolni, vagy nem. Nyilvánvaló viszont, hogy olyan emberek, akik foglalkozásszerűen üzik az újságírást, technikailag akkor is jobban tudnak írni, ha gondolatban szegényebbek is, mint az átlagos politikus, aki lehet gazdag elméjű, de a legtöbbször küszködik a kifejezésekkel. Ezért találjuk ünnepi, közéleti előkelőségtől származó cikkekből majdnem mindig ugyanazokat a közhelyeket. A „magyar éjtszaka“, a „magyar feltámadás“, a „Kárpátoktól az Adriáig“, az „új ezredév“, a „ma-

gyar megújhodás“ mind igen szép és eléggé nem értékelhető gondolatok és fogalmak, de ma már szebben és választékosabban is kifejezhetők. Az amatőr-cikkíró alapbetegsége, hogy állandóan idéz. Egy-egy cikkben Petőfit, Aranyt, Madáchot, Goethét és futólag ismert angol államférfiakat épúgy megszólaltat, mint Catot, vagy Cicerót s csak a görög ismeretek hanyatlása szabadított meg bennünket attól, hogy állandóan speciális nyomdásztartsunk, aki görög betűket tud szedni.

A legtöbb ünnepi cikkben ilyen kifejezések olvashatók: „Videant consules“, „Sapienti sat“, „Timeo Danaos et dona ferentes“, „Ne sutor ultra crepidam“, „Welche Wendung durch Gottes Fügung“, „The right man on the right place“, „Hony soit qui mal y pense“, „Lasciate ogni speranza“ és így tovább. A fővárosi sajtó inkább ellent tud állani ennek a közhelyáradatnak, de a vidék alig, pedig vidéken is helyes és ildomos dolog az embereket stílusra és a gondolkozás terén választékosságra nevelni. A nagy államférfiak rendszerint, vagy legalábbis sok esetben mesterei a tollnak is, ha pedig nem tudnak, vagy nem szeretnek írni, megvan a módjuk ahhoz, hogy gondolataikat másokkal öntessék megfelelő formába. Elengedhetetlen követelmény a közéleti illem szempontjából, hogy kisebb politikai nagyságok is ugyanezt cselekedjék. Régi panasz, hogy nyelvünket elsősorban a hivatalos stílus rontja, a maga élettelen passzívumaival és egyéb régies, sőt magyartalan kifejezéseivel. A törvényszövegezésbe nehéz új stílust vinni, de a közírásba sokkal könnyebb, csak a munkát — szakértőre kell bízni. Nem minden újságíró áll Magyarországon hivatása magaslatán, de mégis valószínű, hogy a legtöbb esetben a cikket jobban megírja a politikus gondolatmenete szerint, mint maga a kerület képviselője, aki talán nem is veszi észre, hogy destruktív munkát végez, amikor stílusunkat és nyelvünket rontja.

Jegyezzük meg: a közhelyek használata a politikában époly illetlenség, mint úri társaságban alsónadrágban megjelenni . . .

Külföld és külföldiek

A közéleti illem fogalmához tartozik külföldön és külföldiekkel szemben tanúsított viselkedésünk is. Amint idehaza magatartásunk alapján nemcsak rólunk, hanem egész társadalmi osztályunkról is ítélik, úgy a külföldön minden magyar akaratlanul is Magyarországot képviseli. Külföldön mindnyájan önkéntelen és akaratlan diplomatái vagyunk országunknak és ha külföldi jön Magyarországra, az sokszor velünk és általunk ismeri meg az itteni viszonyokat és egész életérzésünket, stílusunkat is. Nehéz megállapítani, hogy külföldön és külföldiekkel szemben hogy viselkedjünk, mert az egyént nem lehet megváltoztatni, de bizonyos alapszabályokat mégis mindenki kötelezőnek érez.

Az első ilyen törvény, hogy idegenben ne szidjuk hazai viszonyainkat, ne mondjuk azt, hogy a helyzet nálunk ebben és ebben a tekintetben reménytelen, saját szennyesünket ne teregezzük ki mások előtt. A politikai elfogultság nem lehet olyan méretű, hogy miatta az egyetemes magyarság szenvedjen kárt. Ugyanakkor azonban nem is dicsekedhetünk sajátos életberendezésünkkel és nem mondhatjuk, mindenre azt, hogy: „Nálunk otthon mindez sokkal jobb és szebb; nem is ériem, hogy maguk hogy tudnak így élni“. De nem szidhatjuk külföldön a vendéglátó országot sem. Annak intézményeit, életberendezését, társadalmi szokásait akkor is tisztelettel kell fogadnunk, ha azokat egyébként primitíveknek tartjuk. Magyar sajtóság külföldön mindenütt békétlenkedni és morogni — az ennivaló miatt. Ez a legszörnyűbb illetlenség, amit elkövethetünk és amellel a legnagyobb igazságtalanság is. Az Úristen nem azért teremtett különböző földrészeket, más és másféle éghajlatokat, tengereket, hegyeket, folyókat és földeket, hogy azokon mindenütt egyforma növény- és állatvilág növekedjen s az emberi táplálkozás azonos és az emberi ízlés hasonlatos legyen. Felsőosztályaink ilyen vétkeket ritkán követnek el, de középsőink annál gyakrabban.

A korszerű magyar ember nem tart magának „kedvenc népet“, hanem általában oda utazik és azokkal a társadalmakkal érintkezik, amelyeknek nyelvét beszéli, vagy azokat látogatja meg, amelyeket megismerni óhajt. Ezért minden néphez és társadalomhoz alázattal és mértéktartással kell közelednünk és — föltétlenül otthon kell felejtenünk paraszti-kisnemesi *úrideáinkat*. Magyarságunkat nem azal kell kidomborítanunk, hogy mindenkit az első percben meghódítsunk, mert így szerzett becsülésünket másnapra elveszítjük. Megértően, választékosan, előkelően és rezerváltam kell viselkednünk. A magyar középosztálybeliek külföldi kalandjairól igen sok panasz érkezik hivatalos helyekre, így diplomáciai képviselőinkhöz. A magyarság külföldi renomóját erősen rontja a hazai zsidóság, de a középosztálybeli szélhámós se ritka az idegenben. Nagyon vigyázzunk, hogy külföldön milyen magyarokkal kerülünk összeköttetésbe, mert világot járt emberek e tekintetben szörnyű tapasztalatokról tudnának beszélni.

A külföldit itthon Magyarországon ne tekintsük viszontrendkívüli lénynek, más emberfajtának és ne essünk hasra előtte. Nem felsőbbrendű személy ő, hanem megfelelő kultúrfokon és vagyoni helyzet mellett ugyanolyan, mint mi, csak más életérzéssel van megáldva, más fajból származik és így más az egyénisége. A külföldivel szemben vigyázzunk parlagi örökségeinkre. Ne raboljuk el a külföldi vendéget, ne etessük-itassuk le, ne kényszerítsük bele szokásainkba, mulatozásainkba, hanem engedjük meg, hogy továbbra is megmaradjon külföldinek, idegennek, külön egyéniségnek és — szabad embernek. Számtalan külföldi panaszkodik azon, hogy Budapesten egyetlen szí szabad perce sincs, mert a társaság egy-egy rétege, valamely klikk valósággal kisajátítja és úgy cipeli magával a nappali és éjszakai életbe, hogy ezzel tönkreteszi az egészségét és feldúlja életét. A polgárosodás, az európaizálódás, a választékosabb stílus, a szigorúbb illem nyesegetheti meg ezt a bajbokrétánkat is.

Tizenegyedik fejezet

A PÁRBÁJ

Középsőink társadalmi köreiben kevés dologról vitáznak annyit, mint a párbaj intézményéről. Vannak, akik erősen támadják és középkori csökevénynek tartják, mások viszont elméletileg és gyakorlatilag is ragaszkodnak hozzá. A polgári büntetőtvénykönyv üldözi, a katolikus egyház tiltja, a hadsereg viszont kötelezőnek tartja tiszti tagjai számára s a magyar középosztály túlnyomó többsége ebben a tekintetben a katonák oldalán áll. A párbajról való vélekedés rendszerint abban a kompromisszumban szokott megnyugvást találni, hogy ez az intézmény rossz szokás, a társadalmi kényszer tartja fenn, de az élet egynemely bonyodalmában mégis a legjobb módszer a sértések megtörlésére és az emberek közötti elégtételadásra.

Ha mélyebb szempontokból nézünk utána annak, hogy mi a párbaj, mint társadalmi jelenség, érdekes igazságokat fogunk fölfedezni. Az illemnek például valósággal iskola-példája a lovagiasság gondolata és a párbaj intézménye. A párbajt igen sok állam törvényei tiltják és azt mégis kisebb-nagyobb mértékben mindenütt gyakorolják. A társadalom bizonyos elemeinek hallgatólagos, szokásokból és tradíciókból eredő meggyőződése rendszerint erősebbnek

bizonyul, mint a törvények hatalma s a büntetéstől való félelem. A párbajt valóban társadalmi kényszer tartja életben, épúgy mint az élet többi illemszabályát. Ám akkor mindezekből az is következik, hogy a lovagiasság és a párbaj: szerves része az illemrendszernek. Hogy elavult, vagy korszerű része-e, az már más kérdés, de kétségtelenül az általános illemrendszerhez tartozik. Miután a súlyos és kényes emberi helyzeteket akarja tisztázni és a fegyverek erejével dönt, az életveszedelem közelségébe állíthat férfiakat, ezért szabályai időről-időre valóságos törvénykönyvekbe, kódexekbe foglaltatnak s azok paragrafusainak betartását úgyszólván az egész társadalom szigorúan ellenőrzi. A legtöbb törvényhozás a párbajjal kapcsolatban hallgatólagosan elismeri a társadalom uralkodó rétegeinek viselkedési szabályokat alkotó tevékenységét, hiszen a bíróság a párbajozó feleknél először mindig azt kutatja, hogy a vétkesek megtartották-e a párbajkódex általánosan elismert szabályait, vagy sem? Valóságos párbajt vívtak-e hát, vagy sajátos és így enyhítő körülményeket, államfogházat nem érdemlő fizikai összeütközésben vettek részt? A magyar büntetőtörvénykönyv államfogházat mér a párbajozókra, ha azok szabályosan, azaz a párbajkódex előírásai szerint mérköztek meg, különben pedig rendes szabadságvesztést, fogházat, börtönt, vagy fegyházat. És íme: a párbajkódexet nem a törvényhozás csinálta, nem a parlament szavazta meg és nem a király hirdette ki, az csupán a társadalom közfelfogásából és a szokásokból alakult ki, a törvényhozás és a törvénykezés mégis élő társadalmi szabálynak fogadja el. Egy illemrendszerbe és társadalmi viselkedés körébe tartozó cselekménykomplexum tehát társadalmi úton szabályoztatott és ennek létét és erejét a politikai hatalom is elismeri, noha a párbajozókat üldözi.

Ha az öltözködés, az étkezés, a köszönés, a bemutatkozás és az emberekkel való érintkezés többi jelenségei époly súlyos és közvetlen konzekvenciákkal járnának a műveit emberre, mint az egyének közötti személyes összeütközések — bizonyára nemcsak a párbajkódexnek volna ilyen

kényszerítő ereje a társadalom és a politikai hatalom szemében is, hanem illemkódexek uralkodnának életünk összes társas megnyilvánulásain. Mert az illem: a törvényekkel párhuzamos, életet rendező jelenség. Általános részét csak szokások őrzik, mint ahogy az alkotmány és a magánjog széles területe sincs némely államban, (így Magyarországon sem) kodifikálva, hanem törvényekből, törvényerejű rendeletekből, bírói gyakorlatból és jogszokásokból táplálkozik; viszont az illem legkényesebb területe, a lovagiasság és a párbaj épügy pozitív társadalmi törvénykönyv szabályainak uralma alatt áll, mint például a korszerű rendezésre szorult házassági, vagy öröklési jog az általános magánjog világában.

A párbaj az illemrendszerben

Hogy a lovagiasság gondolata és a párbaj intézménye szerves része a társadalom illemrendszerének, azt más, igen érdekes igazságok is mutatják. Ha származását nézzük, azt látjuk, hogy a párbaj és a lovagiasság gondolata ugyancsak a történelmi múltból, a tradícióból, a felső osztályok szokásaiból és életstílusából ered, mint az illemrendszer összes fontos szabályai. Szülőanyja a lovagi középkor, a fejedelmi udvarok, az egykori nemesi osztályok. Divatja fölülről lefelé és nem alulról fölfelé terjed. Mindenütt történelmi patinája van és minden országban inkább el van terjedve az előkelőbbek világában, mint a polgári, az alsóbb rétegekben. A párbaj Magyarországon is kifejezetten „úri szokás“ és „úri kötelesség“ s elterjedtsége azért nagyobb, mint sok más országban, mert középsőinkben az osztályöntudat erősebb, a polgárosodás viszont csekélyebb, mint általában Nyugaton.

A liberalizmus törvényhozása a párbajjal főleg azért szállt szembe annakidején, mert az intézmény a rendi múltra, az osztályszemléletre, egy letűnt világ színeire és

hangulataira emlékeztetett és a korszellem a társadalmat ezektől akarta megszabadítani. Mivel a jobbágyfelszabadítással, a jogegyenlőséggel, a polgárosodással, a zsidók emancipálásával és a múlt században bekövetkezett társadalom-nivellálódással szemben az egykori nemesi rétegek és azok utóda, a középosztály nem akarta földadni tradícióit: így született meg az a törvényhozási kompromisszum, amely a párbajt bünteti ugyan, de nem úgy, mint a közönséges bűncselekményeket és párbajnak kénytelenül azt nevezi, amit a társadalom szabad ítélkezése annak tart. A politikai demokrácia nem föltétlenül hoz magával társadalmi demokratizálódást, ellenkezően: egyes rétegekben még nagyobb exkluzivitást teremt. Így a liberalizmus általános világhulláma ellenére minden országban maradtak olyan társadalmi osztályok, vagy rétegek, amelyek ragaszkodnak régi életformáikhoz, tradícióikhoz és ezek között a párbajokhoz is. Némely országban csak a legfelsőbb osztályok párbajoznak, másutt, így Magyarországon — a középosztály is. A liberalizmus eszmeáramlata a hadsereget soha, sehol sem járta át annyira, mint a polgári elemeket. Azokban az országokban, ahol a katonai pályának nagy múltja van és ahol a király, az uralkodó volt mindig a hadsereg legfőbb ura, a katonatisztek világában sok olyan társadalmi törvény maradt fenn, amelyek a polgári életben elvesztették kötelező voltukat.

Így az egykori osztrák-magyar hadseregben és a magyar honvédségben ma is kötelező tisztek számára az egyházi házasságkötés, ami polgári elemeknél nem az. Ugyanígy a katonatiszteknel a párbaj nemcsak megengedett, hanem egyenesen kötelező módszer a sértések megtorlására, sőt katonatiszt számára a párbaj régi módjának, a felkínált kardnak elfogadása is szabály normális esetben. A katonák világában nem mind következtek be azok a változások, amelyeket a polgári életben a liberalizmus hozott és így Magyarországon megmaradt egy előkelő társadalmi réteg, a tisztikar, amely a párbajról egészen másként vélekedik, mint az egykori törvényhozók, akik azt a polgári

lakosság számára büntetéssel súlyosbították. Így a párbaj abban is tökéletesen hasonlít az élet többi illemszabályához, hogy határozott osztályjellege van. A párbajkodekxek nem mondják ki ugyan, hogy csak bizonyos társadalmi osztályhoz tartozó emberek kérhetnek és adhatnak lovagias elégtételt, sőt azt sem állítják, hogy csupán érettségizett emberek állhatnak ki párviadalra, de a gyakorlatban mégis osztály-használat fejlődött ki a párbaj körül. A párbajkodekxek szerint ugyanis azok párbajképesek, akik föl tudják fogni és meg tudják érteni a lovagiasság értelmét és ennek összes következményeit. A társadalmi ítékezés — amelyet az uralkodórétegek gyakorolnak — ilyen embernek általában a tanult, művelt egyént tartja. Ugyanakkor katonáknál a lovagias eljárás és a párbaj csak lisztek, tisztjelöltek, azaz önkéntesek számára van megengedve, bár kivételesen előfordult, hogy az illetékesek altisztnak is engedélyt adtak katonatiszttel való párbajozásra, mert az illető szellemi színvonalát olyannak ítélték, hogy képes volt a lovagiasság gondolatát fölfogni.

A párbaj szankciója éppúgy a társadalmat vezető osztály erejében van, mint az illemrendszer összes többi szabályaié. Amíg fönnáll és erős a réteg, amely sajátos illemrendszerét életben tartja, s amíg az illem ellen vétőket ezek a körök a kitesztással hatásosan tudják büntetni, addig a párbaj társadalmi szankciója szintén élni fog. Aki lovagiatlanul viselkedik, azt a klubokból, kaszinókból kizárják, a hadseregben tiszt nem lehet, a politikában általában nem érvényesülhet, maga többé a párbaj eszközével nem élhet és így ilyenformán társadalmi üldözésnek lehet kitéve. Polgári személyt az egyik oldalon a törvénykönyv büntetési tételei, a másik oldalon pedig a társadalmi büntetés szigora fenyegeti s nem kétséges, hogy e fenytő erők közül a társadalom az erősebb ebben az esetben s nem az államhatalom. Az illem fölötte áll a törvénynek, és pedig ebben a kérdésben: szem-melláthatóan. Az illeni minden más vonatkozásban is több, mint a törvény, legföljebb az esetek túlnyomó részében nem

olyan fontos, és jelentős, mint a törvény, törvényfelettségét ezért nem vesszük észre.

Mindezeket összevéve: a párbaj szigorú formában jelentkező, felülről jövő, a történelmi osztályok szemléletét tükröző társadalmi illemszabály, amelynek parancsait általában csak azok merik megszegni, akik a pillanatnyilag uralkodó társadalmi körökben való érvényesülésről lemondanak és ehelyett más rétegekben kívánnak elhelyezkedni. A politikai hatalom pénzbüntetéssel, vagy államfogházzal bünteti a párbajozót, a társadalom pedig osztály-fosztással, lefokozással illeti azt, aki illemrendszerének e fontosnak érzett részét nem hajlandó megtartani.

Katonai és polgári becsület

E kép szem előtt tartásával kell ezekután a lovagiasság gondolatával és a párbajjal, mint társadalmi tüneménnyel foglalkozni. A nagy kérdéskomplexumnak Magyarországon a gyakorlatban két része van. Az egyik katonatisztekre, vagy tisztjelöltekre, a másik tiszt, vagy tisztjelölti rangot nem viselt felnőtt polgári személyekre vonatkozik. Ez látszatra azt jelentené, hogy a társadalom ítélkezésében kétféle becsület van: tiszt és polgári, azonban a valóságban ez nem igaz. Az illem e részének katonai és nem katonai felfogása a múltban eredetileg *egy volt*, amikor minden nemes katona volt, vagy a katonával egyenlő illemrendszerben élt. A különbség onnan ered, hogy a katonaság megmaradt az eredeti tradicionális felfogás mellett, a polgári társadalmat pedig közben átalakította az élet. A katona éppen ezért más ember, mint a polgár. Fokozottabban kell őriznie a múlt, a történelem, a tradíciók, a lovagkor emlékeit és az is nyilvánvaló, hogy a katona emberideáljának másnak kell lennie, mint a sok tekintetben megromlott polgárságnak. Hogy ki lehet katona és katonatiszt, azt sokkal szigorúbb szabályok határozzák meg, mint azt, hogy ki lehet polgár és ki

végezhet el bizonyos iskolákat. A katonaságnál a társadalmi szelekció nagyobb, az illemrendszer tehát határozottabb, szigorúbb formákban él és a szabadosságot egyáltalában nem ismeri.

Emberi becsület csak egy van és senkinek a becsülete nem értékesebb, mint a másé, azonban a becsületről alkotott fogalmak lehetnek szigorúbbak és engedékenyebbek. Semmi csodálkozni való nincs hát azon, hogy hazánkban van egy külön katonai becsületügyi eljárási mód és van egy polgári. A cél természetesen az volna, hogy a kettő a lehetőség szerint összhangba hozassék és nem az, hogy az egyik lerombolja a másikat. Miután alig van felnőtt középosztálybeli férfi, aki életében ne került volna összeköttetésbe valami módon a párbaj intézményével, ezzel a kérdéssel minden elfogultság nélkül, és a legszigorúbb erkölcsi alapon, — törvényhozási úton kellene ismét foglalkoznunk.

A párbajok csökkentése

Az egész társadalom megegyezik abban a nézetben és törekvésben, hogy a párbajokat a lehetőség szerint csökkenteni kell. Az új párbaj kódexek is elsősorban a sértések békés elintézésének lehetőségét domborítják ki s egész szellemük azért küzd, hogy a társas érintkezésben minél kevesebb alkalom keletkezzék, amely lovagias ügyet szül s a lovagias ügyeknek csak súlyos esetei kerüljenek karddal, vagy pisztollyal való elintézésre. Magyarországon azért több aránylag a párbaj, és a közéletet a lovagias ügyek azért foglalkoztatják erősebb mértékben, mint másutt külföldön, mert társadalmunkban inkább uralkodik a középosztály, mint a nyugati nemzeteknél. A magyar középosztály illemrendszerébe általában beletartozik a lovagiasság öröklött gondolata és a párbaj intézménye s a politikát és a látható társadalmi életet ez az osztály nagyobb mértékben tölti ki, mint a polgárság, a munkásság és a gazdatársadalom, vagy

a parasztság. Párbajmentalításban élő középosztályunk van és így ennek élete naponta fölveti a lovagias problémákat. Mindenesetre helyes volna, ha középsőink az illem lobbi szabályait is éppoly szigorúan megtartanák mint ahogy lovagi kérdésekben illemtudóan viselkednek, de kívánatos az is, hogy amint az általános illemben haladni és európaizálódni szándékozunk, úgy *a párbaj világában is fejlődjünk, újításokat, reformokat követeljünk*. Mert a mai helyzetben mind egyéni, mind közszempontból igen súlyos bonyodalmak szoktak támadni a lovagiasság területén. Ha egy politikusról azt állítják, hogy elveivel ellenkező magatartást tanúsít, esetleg azt, hogy közmegevetést érdemlő dolgot csinált, vagy különösképen azt, hogy csalt és lopott, — ilyenkor vájjon kellő elintézési mód-e a párbaj? Hiszen ilyen esetben nemcsak az egyént, hanem a közt is sérelem érte és a társadalom tudni akarja, hogy a háttérben mi történt? Számptalan bonyodalom keletkezik ilyen esetekből s a mai törvényes és társadalmi illemállapot nem mindig ad módot a fölmerült problémák korszerű elintézésére.

Szokásos bonyodalmak

Mindennapi életünkben általában mindig ugyanazok a bonyodalmak állanak elő a lovagiasság gondolatának rendezetlensége miatt. Az első dilemma az egyénben akkor keletkezik, amikor nem tudja megállapítani, hogy vájjon sértés érte-e, vagy sem. Számptalanszor előfordul, hogy adott pillanatban sértésnek találunk valamit, amit máskor nem tekintenénk annak és arra is volt már eset az életben, hogy később sértődtünk meg olyasmin, aminek pillanatnyi jelentőségét nem tudtuk fölmérni. A lovagiasság mai felfogása mellett mindenkinek elégtételt kell adni, aki sértve érzi magát, nem sérthetünk meg párbajképtelen embereket sem, akikről tudjuk, hogy ilyenek és mindenkinek elégte-

telt kell adnia, aki maga párbajképes. Határozott törvény ebben a tekintetben még sincs, mert az illetlenség gyakorlása valakivel szemben szintén sértő, középosztályunk pedig naponta követ el olyan illetlenségeket, amelyeknek horderejét nem tudja felfogni, mert azok beévdtek életmódjába.

A másik leggyakoribb bonyodalom az, hogy valamely sérelem elintézését mikor bocsássuk lovagias útra és mikor forduljunk a bírósághoz? A társadalmi felfogás szerint lovagias ember minden sértésért lovagias elégtételt kér és csak ezen túl gondolkozhatik másfajta, máshonnan jövő elégtételekről. Eszerint, ha azt állítják rólunk, hogy csaltunk, vagy sikkasztottunk, akkor is elsősorban lovagias elégtételt kell kérnünk... Katonatiszteknel a megfelelő hatóság, polgári személyeknél a megbízottak állapítják meg, hogy az ügy elintézése lovagias útra, vagy bírói eljárásra tartozik-e. Az embert most már a szerint, hogy katonatiszt-e, vagy sem, kétféle szemlélet tartja szuggesztíója alatt. Ha aktív, vagy tartalékos tisztról és tisztjelölről bármit is állítanak, első kötelessége a provokálás. Ha ezt mellőzi és bírósághoz fordul — könnyen előfordulhat, hogy tiszti rangjától megfosztják. Ugyanakkor, ha közéleti emberről, rágalmozó kijelentést tesznek és az csupán lovagias úton vesz elégtételt, a közvélemény még mindig megkérdezi: tisztázódott-e az ügy összes részleteivel egyetemben és vájjon kiderült-e a lényeg? Mert hiszen a párbaj és a kiöntött vér nem teszi meg nem törtéنتté a dolgokat és nem mossa el a közéleti, politikai, gazdasági, fegyelmi, vagy egyéb következményeket.

Előfordult már, hogy volt katonatiszt megrágalmoztatván, szabályosan megtartva az előírt formákat, először lovagias elégtételt kért ellenfelétől és azután fölterjesztette ügyének iratait illetékes helyre, hogy ott döntsék el, mit kell a provokálás után tennie? A katonai parancsnokság az iratokat oly későn küldte vissza, hogy addigra a rágalmozás és becsületsértés törvénykönyvben előírt elévülési ideje lejárt, és így már nem lehetett rágalmozási, vagy be-

csületsértési pört indítania, nem lehetett bizonyítási eljárást lefolytatnia s így a dolog örökre homályban maradt. A katonai eljárás azzal a veszedelemmel jár, hogy a polgári büntetőügy elévülhet, a bíróságnál való elégtételkérés meg azzal, hogy a nyugdíjas vagy tartalékos tisztet rangjától megfoszthatják

Új törvényes megoldást!

Komoly, tisztességes emberek kellemetlen és egész életükre kiható, súlyos helyzetbe kerülhetnek a lovagiasság gondolatának és a párbaj intézményének ellentétes felfogása, mások mulasztása és az egész kérdéskomplexum rendezetlensége miatt. Ezen a bajon társadalmi úton nem lehet segíteni. Amíg a különböző és egymással ellentétes erők élnek, azok a lovagias eljárást és az egész párbajkérdést különbözőképpen fogják megítélni. Rendet itt csak a törvényhozás, törvényalkotás hozhat. Be kell látnunk, hogy a párbajra vonatkozó jelenlegi büntető rendszabályok a tüneti kezelés jellegével bírnak és gyakorlatilag nem oldják meg a kérdést. Ha a törvényhozó azt látja, hogy a fennálló tételes törvény nem alkalmas valamely társadalmat fenyegető veszély elhárítására, valamely epidémia terjedését nem gátolja meg, akkor kötelessége a törvény megváltoztatására gondolni. Ez a megváltoztatás nem föltétlenül jelent szigorítást, hanem elsősorban rendezést, másodsorban védelmet a tisztességes és becsületes emberek számára, harmadsorban jog- és társadalom-biztonságot egyszerre és együttesen a különböző helyről jövő felfogások és büntető szankciók ellen.

Ha katonai oldalon főnnáll a törvény, hogy a tiszt becsületügye nem magánügy, hanem a hadsereg közügye, akkor a polgári személyekkel kapcsolatban is ebből az alapigazságból kell kiindulni. Elvként kell kimondani, hogy a polgári társadalom felnőtt férfi-tagjainak becsületügye szintén közügy és az ilyen ügyek állandó felülvizsgálatára

hivatalos szervet kell létesíteni. Ez a vármegyénként és törvény hatóságoknál a közigazgatás keretén belül fölállítható szerv minden polgári személynek hozzá fölterjesztett becsületügyét hivatalból megvizsgálná és utasítaná, hogy mit kell a feleknek tenniük. A becsületügyek fölterjesztése nem kellene, hogy kötelező legyen. Akik nem félnek társadalmi pressziótól, azoknak a jövőben sem kellene párbajozniuk, vagy lovagiaskodniuk. Akik azonban a vezető osztályok ítékezésének alá vannak vetve, azok egyedül itt kaphatnának mentességet a későbbi következmények alól. Ha magunkfajta embernek lovagias ügye támadna, a megbízottak összeillése után az első jegyzőkönyvet nyomban föl kellene terjesztem a polgári becsületügyi bírósághoz és az fellebbezés nélkül és határozott időn belül közölné, hogy a feleknek mit kell cselekedniük. így a párbajokat nem kellene büntetni, hanem kilencven százalékukat csírájában meglehetne fojtani. Az esetek túlnyomó részében a polgári becsületbíróság kimondaná, hogy a sértő fél köteles bocsánatot kérni. Az ítéletet végrehajtanák, nem-teljesítés esetére büntető és a sértett fél számára feloldó szankcióval látnák el s ezzel a lovagias ügyek nagy része korszerűen elintéződnek. Közérdeklődésre számoltartó, tisztázandó eseteknél a becsületbíróság kötelezné a sértettet, hogy a rendes büntetőbírósághoz forduljon és ott tisztázza ügyét. A harmadik esetben, ahol a közérdek nem követeli meg a nyilvános vizsgálatot, ahol női becsületről, családi állásról, stb. van szó, (tehát az esetek igen csekély részében) a polgári becsületbíróság megengedné a párbajt, de megszabná annak feltételeit is. Ezek megtartása esetében a párbaj utólag nem volna büntetendő. Viszont minden olyan párviadal, amelyre nem a polgári becsületbíróság utasította a polgári személyt, vagy amelyet annak határozatától eltérő módon vívtak meg, — közönséges büntettnék minősülne és nem államfogházzal, hanem közönséges elzárásnemekkel volna büntetendő. A mai Németország hasonló intézményt létesített, amikor eltörölte a párbaj büntetését, sőt azt bizonyos esetekben kötelezővé tette.

A párbajepidémia ezzel a törvényes rendezéssel az esetek néhány százalékára csökkenne és senkit, aki a polgári becsületbírósághoz fordul, hátrányos következmények nem érnének, mert ez a fórum pártatlanul bírálná' el ügyét s minden bizonytalanságtól megszabadítaná a polgárokat. Véleményem szerint az államhatalomnak nem az a célja, hogy presztízsből fönntartson bizonyos büntető szankciókat, amelyek céljukat amúgysem érik el. Sokkal inkább feladatunk az állampolgárok védelme és a kízó társadalmi kérdések megoldása.

Amíg középosztályunk mai gondolatvilága él, a párbajepidémiából másként, mint hasonló törvényes rendezéssel, nem lábolhatunk ki. Se vallási kényszer, se az államhatalom büntetése nem segíthet azon az életérzésen, hogy: párbajozni, ha nem is kellemes, de előkelő dolog. Miután a párbaj felülről származik, mint az illemrendszer többi rekvizituma, és az emberek mindig a felsőbbek divatjait követik, mindig a magasabb, vagyonosabb réteghez szeretnek igazodni, — a középosztálybeli ember ritkán fogja megkockáztatni azt, hogy előkelőség-érzetét elveszítse és lemondjon arról, hogy a helybeli kaszinónak tagja lehessen. Az állampolgároknak a lehetőség szerint nem szabad dilemmákat szülni törvényes rendelkezésekkel, hanem ellenkezően, az uralkodó életérzés jegyében kell válságaikon segíteni őket. A párbajt törvényes úton újra rendezni s ezzel előfordulását a minimumra csökkenteni, de a elengedhetetlenül szükséges esetekben a párbajnak büntetlenséget biztosítani — az egyetlen lehetőség, amit tehetünk. Minden más eljárás csak tüneti kezelést és így társadalmi betegséget szül és fedez.

Tizenkettedik fejezet

KÖZTISZTVISELŐINK

A közéleti illem igen fontos része az, amely az ország bürokráciájának intézőiben és igazgató tisztviselőinek hivatali szobáiban él. A közlisztviselői kar mindenütt eredeti, különös, de mégis a másik nép hivatalnokához sok tekintetben hasonlítható réteg. Aki járt utazásai során német, francia, olasz, vagy angol, amerikai hivatalokban, tömördek azonosságot fedezhetett föl azokban, de megláthatta a nagy különbségeket is a népek hivatalnoki karában és köz-hivatalaiban. Minket az osztrákok tanítottak meg a bürokráciára. Ausztria nemzetiségi jellege, az osztrák állam öszszetartásának nehézségei, a különböző erők összehangolása és ellenőrzése s a konzervatív uralmi rendszer gondolata: minóciózussá, mindenbe beleszölvővá, bonyolulttá, nehézkessé és szigorúvá tette az osztrák bürokráciát. A 67-es Magyarországnak Ausztriához hasonló bajai voltak, így könnyen megérthető, ha hozzájuk hasonló közigazgatási és köztisztviselői mentalitást alakítottunk ki. Köztisztviselői karunk a magyar középosztály gerincét alkotja. A kiegyezés után az egykori földbirtokos-dzsentri és közép-kisnemesi réteg nagy buzgósággal helyezkedett el a vármegyei közigazgatásban, a törvénykezésben és az állami apparátus

új hivatalaiban. A polgári rétegek ugyancsak jócskán találtak érvényesülést a kiegyezés korának adminisztrációjában s így az új pályán hamarosan megindult a versengés a más és más származású osztályok és rétegek között. Míg régebben a vármegyei közigazgatás fontosabb pozícióit, az alispáni, főszolgabírói állásokat általában a megye ismert nagy, vagy középnemesi családjai tartották kézben, két emberöltő alatt az új elemek annyira elszaporodtak és olyan mértékben érvényesültek, hogy a régi nevek viselői sokhelyütt az egykori alispánságból a várnagy, kezelői állásokra szorultak és helyükbe az új, a megyében addig ismeretlen póri, vagy idegen, vagy magyarosított nevű emberek kerültek.

Ennek a hatása az kellett volna, hogy legyen: a nemzedékváltással és az új elemek érvényesülésével a közigazgatás és a közszolgálat illemrendszere, modora, fél-kezelése is alakuljon át. Ilyen változás történt is nemegy három- négy nemzedék alatt, azonban, — mivel az illem és a társadalmi viselkedés felülről terjed és akkor is tradíciókhoz ragaszkodik, ha a tradíciók nem mindig egészségesek — a régi patriarkális szokások mégis uralkodók maradtak, különösen vidéki köztisztviselői osztályunk szemléletében. A régi alispánok, táblabírák és főszolgabírák kora lejárt. Az alispán és a főszolgabíró nem jár már négyesfogaton, hanem gépkocsira ül; a hagyományok külsőségei elvesztek, de köztisztviselői és közigazgatási osztályunk — mégsem demokratizálódott a korról úgy, ahogy arra az ország és az élet új feladatai szempontjából szükségünk volna. Az új elemek inkább eldzsentrisedtek, minthogy új életérzést hoztak volna magukkal és ezzel a közszolgálat teljesítésének felfogását korszerűbbé tették volna. Amikor a bürokrácia túltengéséről és igazgatási reformokról beszélünk, mindig az embert nézzük és csak másodsorban a munkát, a hivatalt.

A köztisztviselők fajtáiról

A köztisztviselő a közönség legfontosabb közügyeinek intézésével foglalkozik s ezért viselkedése, életérzése, életstílusa mindig rendkívüli hatással van a társadalomra. Egy ország általános életszemléletét kevés dologból lehet oly biztosan és gyorsan megismerni, mint közalkalmazottainak magatartásából. A köztisztviselőt a világon mindenütt kritizálják, és az igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy nincs olyan ország a földön, ahol a bürokráciával és annak tagjaivá! a társadalom többi rétegei meg volnának elégedve. A német, francia bürokratát éppúgy bírálják és támadják, mint a cári Oroszország egykori csinovnikját és a balkáni államok tisztviselőit. Az osztálynak a társadalomban való elhelyezkedése általában két betegség-végletet szokott mutatni. Az egyik az, ha a köztisztviselők túlságosan nagy urak és így inkább vezetik, mint szolgálják a közt, a másik pedig az, ha túljelentéktelenek, ha nem a legjobb elemekből válogatják össze őket, s így méltóságnélküliek, nem választékosak, ellenben megvesztegethetőek. Hogy egy-egy országban melyik fajtához tartoznak inkább a kettő közül, azt az általános társadalmi helyzet szabja meg. Amerikában köztisztviselőnek nem a legjobb elemek mennek, hanem szinte csak azok, akik az üzleti és tudományos életben gyenge képességeik miatt nem tudnak elhelyezkedni és így lemondanak a nagyobb előmenetelről. „Ha nem törekszel, elmehetsz majd állami tisztviselőnek!” Az angolszász világban általában nem tartozik a nagy ambíciók közé hivatalnoknak lenni és mások ügyeivel foglalatzkodni. Ismét más országokban a köztisztviselői pályának nincs múltja, (például Délamerikában és a Balkánon) és így e helyeken a közalkalmazott szintén nem kiemelkedő tényező a társadalomban. Németországban ezzel szemben a pályának múltja és a jelenben tisztessége van, Magyarországon pedig a régi nemesi ideálok következtében: hosszú ideig csak a közszolgálatnak volt társadalmi becsülete. A régi táblabírák azt se szerették, ha gyermekük orvos, mérnök, vagy ügy-

véd lett s még kevésbé, ha kereskedő. A szabadpályákon való kereset lehetősége hosszú időn keresztül lenézett, a köztisztviselői pályán elérhető nyugdíj, cím, rang és hatalom pedig középosztályunk szemében mint egyetlen el->érendő vágy ragyogott.

A köztisztviselő ezek szerint egy-egy társadalomban előkelő réteg, a másikban meg nem az, (legfeljebb az osztály kiemelkedő nagyságai). Némelyik országban a kormányokkal jönnek és távoznak, túlnyomó részüket választják s nyugdíjuk nincs. Így rövid szolgálatra számíthatnak s ez alatt kívánnak maguknak egy életre szóló vagyoni függetlenséget szerezni. Közismert ebben a tekintetben az Egyesült Államok és némely európai ország köztisztviselői korrupciója. Magyarországon ez a betegségvégtel hiányzik. A mi társadalmi berendezkedésünk mellett a köztisztviselő és a közigazgatás szolgálója a középosztály előkelő rétedét teszi. Osztályöntudata erős, előkelőségérzete fejlett (sőt gyakran túlfejlett), anyagi állapota, ha szűkös is, de a nyugdíj következtében biztosított, sőt nyugdíjtörvényünk kedvezőbb a tisztviselőkre, mint a legtöbb európai országban. Ezért a magyar köztisztviselő nem csinovník-fajta, hanem ellenkezően: öntudatos úr, ennek a fogalomnak minden értékével és előnyével. Nemzeti szempontból a legmegbízhatóbbak egyike Európában. Határozott társadalomfenntartó erő, általában példás családi életet élő, a köztisztességre vigyázó, más külföldiekhez képest inkább megvesztegethetetlen, a közszempontokat mindig szem előtt tartó réteg. Tömegénél és szilárd öntudatánál fogva valószínűleg vezető osztály. Köztisztviselői pályán nemésak hivatali előmenetelt, hanem társadalmi karriert is lehet csP nálni hazánkban, míg ez nem mindenütt van így. Nálunk a magas rang és a cím sok esetben pótolni tudja a vagyoni és születési előnyöket, természetesen azzal a mindenkori hátránnyal, hogy a magas rang és cím általában csak idős korban érhető el, míg a születés és a vagyon előnyei már a fiatal korban érvényesülnek.

A paraszti-kisnemesi úr-ideál következményei

A magyar köztisztviselő, „mindezek következtében kifejezetten „úri réteg“. Tekintélyben csak a mágnás és földbirtokos elem áll Motte. Ám keresztény kapitalizmusunk gyönges így az ipar és kereskedelem nem fejlesztett ki a köztisztviselő felett álló, társadalmilag homogén pénzarisztokráciát. Aki így hazánkban állami szolgálatba kerül és mint egyetemet végzett ember, az úgynevezett „fogalmazási szakban“ elhelyezkedik, — nyomban vezető osztályú embernek, „úrnak“, és pedig megkülönböztetett úrnak érzi magát. A közszolgálatot a régi világban a nemesség látta el és a kiegyezés korszakában közmunka helyeit a kisnemesesség szállotta meg. Ezért a köztisztviselői karban túlnyomórészt olyan családok telepedtek meg, amelyek a falu paraszti-kisnemesi életérzését hozták magukkal. Ez a paraszti-kisnemesi életérzés sajátos úr-ideált alakított ki, amint azt előbb már ismertettem. Ez az Úr-ideál leginkább éppen a közszolgálat területén mutatkozik meg és itt válik általánosan használttá, mindennapivá Magyarországon. A paraszti-kisnemesi úr-ideál az élet legnagyobb adományának a *Λα* talmat*, a mások fölött való parancsolást látja. Távolság-érzű, lefelé inkább erőszakos, mint engedékeny, fölfelé inkább hajlongó és szolgalelkű, mint öntudatos. A hatalommal visszaélő embernek hamarabb megbocsájt, mint annak, aki a hatalommal nem tud élni, aki „tutyi-mutyi“. Erőskezű alispánokról és főszolgabírókról legendák szólnak a megyében, erőszakosságaikat anekdotába fonják és az anekdotákat csillogó szemmel hallgatják. Külön rendkívüli erényszámba megy a közigazgatási tisztviselők választásánál, ha elmondhatják róluk, hogy „fogós emberek“, akik akarataikat (illetve a felülről jövő parancsot) mindig keresztül tudják vinni. Túljárnak a paraszt eszén, elnyomják az „okoskodó“ elemeket, tartják az osztályszoli darítást a vármegye vezető tényezőivel, más közhivatalok és intézmények hatásköri túltengését nagy öntudattal utasítják vissza, együtt éreznek az urakkal és a népet pat-

riarkális módon — felülről lefelé szeretik. A népei minden magyar úr szereti és becsüli is, de nem mindenki korszerűen teszi azt.

Ez az úr-ideál a magyar köztisztviselői karban ma — általánosnak nevezhető. Nemcsak vidéken és nemcsak a vármegyénél, hanem Budapesten és más közhivatalokban is föllelhetők a nyomai és láthatók a következményei. Ezek a következmények nem föltétlenül járnak állandó összeüt-közésekkel és olyasmikkal, amiket a forradalmárok szoktak fölhozni, mert a magyar ember természeténél fogva méltányos és igazságos, belátó és népszerű. De a paraszti-kisnemesi életérzésnek a magyar közszolgálati életben mégis súlyos következményei vannak.

Érzéketlenség az idő iránt

Hogy elülről kezdjem a dolgot: ez az életérzés ott jelentkezik először a szolgálatban, hogy a magyar tisztviselő sokkal érzéketlenebb az időfogalmakkal szemben, mint a fejlettebb, polgárosodottabb nyugati nemzetek hivatalnokai. Az időérzékeltség falusi, parlagi szokás. A paraszt a nap állásából állapítja meg a pontos időt és általában semmit sem tart sürgősnek és gyorsan elintézendőnek. „Majd ráérünk arra még“ — mondja s ugyancsak tőle származik az a fatalizmusra mutató, gyakorta használt kifejezés, hogy: „Sohasem volt még úgy, hogy sehogy se lett volna“. Falusi szokás, hogy a vendégeket lekésztjük a vonatról, hogy életünket nem igazítjuk órarendhez, mint az ideges, siető, városi emberek s általában nem órákban, percekben, hanem napszakokban, vagy évszakokban gondolkozunk.

A magyar köztisztviselő származásánál fogva ma is ennek az életérzésnek a hordozója és így a mások idejét nem tartja annyira tiszteletben, mint a német vagy az amerikai. Ha kihallgatásra megyünk a főtisztviselőhöz, vagy a miniszteri osztálytanácsos határozott időpontra vár ben-

minket, hogy ügyes-bajos dolgunkat előadhassuk — az esetek kilencven százalékában várakoznunk kell, néha félórákig, sőt órákig, amíg színe elé juthatunk. Egyes nyugati országokban ez úgyszólván sohasem fordul elő! Miért? Mert a tisztviselők városi elemekből kerülnek ki és városi szokásokban nőttek föl, ahol a megszabott munkaidő, a kereskedelem gyorsasága és precízége: évszázadok óta állandó életszabály. A mi köztisztviselőnk alig tartja illetlenségnek, ha megvárakoztat valakit és néha akkor is megvárhatja a felet, ha egyébként rögtön fogadhatná, mert azt hiszi, hogy tekintélye csorbulna az azonnali meghallgatással és kiszolgálással, míg személyi nagysága akkor domborodik ki, ha sokáig kell várni rá és így az elfoglaltság, az országos gondok nimbusza veszi körül.

A paraszti-kisnemesi életérzés ugyanis ezt a felfogást sajátos másik gondolattal egészíti ki. A paraszt a maga dolgát mindig rendkívül komplikálnak, súlyosnak, kibogozhatatlannak látja és amilyen körülményesen adja elő, éppúgy rendszerint nem gyors, hanem lassú megoldásra van elkészülve. A magyar gazda rendíthetetlen nyugalommal instanciázik és többnyire azt hiszi, hogy igazi nagyurak csak lassan, komótosan, okkal-móddal, nagy megfontolással tudnak elintézni valamit, de, ha ugyanezt gyorsan teszik, — abba valami hiba csúszhatik. Amikor képviselő lettem, idősebb honatyák ezzel a tanáccsal fordultak hozzám a folyosón:

— Ha választóidtól panaszos leveleket kapsz, azokra ne válaszolj nyomban, hanem csak úgy... egy hónap múlva, mert különben elveszted a tekintélyedet. Ha a paraszt azt látja, hogy nyomban írsz neki, kevésbé becsüli meg a leveledet és nem hiszi el, hogy komoly és nagy ember vagy.

Az „úr“ fogalmához így hozzátartozik, hogy ne érjen rá bizonyos dolgokkal azonnal foglalkozni. A magyar paraszt meg ügye fontosságának biztos jelét látja abban, ha azt csak apránként intézik el. Ezen csupán közigazgatási reform sohasem segíthet! A magyar közigazgatás szelleme

és köztisztviselőink életérzése ösztönösen egy agrárország életének felel meg, ahol a tavasszal elvetett mag majd őszre megéri s ugyanígy a kérvények is tavasztól őszig, vagy“ ősztől tavaszig intézettek el. Emellett perlekedő fajta vagyunk. Nagypáink évtizedeken keresztül írásban perlekedtek s boldogok voltak, ha a pörös ügyekbe új és új elemeket bonyolíthattak bele, sőt voltak olyanok is közöttük, akik pereket vásároltak, hogy azokkal detektálják magukat. Ma, amikor iparosodni akarunk, keresztény és magyar kereskedelmet óhajtunk és az életütem gyorsasága, mint szigorú élet-parancs nehezedik közéletünkre — ennek a problémának igen jó a mélyére nézni! Keleti, török származásunk hozza magával a lassúság szeretetét és gyakorlatát s a magyarság lomha természete, a paraszti-kisnemesi életérzés alulról jövő ereje épít erre rendszert. Az alap-ok: a faji lélek, a fajtság egyik súlyos hibája, amin csak neveléssel, felvilágosítással, polgárosodással segíthetünk. Az első feladat azonban az, hogy megismerjük az okot.

A hivatal személyes felfogása

Ugyancsak a paraszti-kisnemesi életérzésből származik a magyar köztisztviselő másik föltűnő viselkedési hibája: a közhivatal személyes jellegű felfogása és benne a személyes elemek túlzott kidomborítása. A tradicionális örökség következtében és a túlfejlett osztályöntudat miatt a magyar köztisztviselő rendszerint úgy érzi, hogy a hivatalt, a nobile officiumot éppúgy viseli személy szerint ma, mint a régi világban a nagy- és kis-zászlós, a táblabíró, vagy általában a nemes és feletteseivel, alantasaival és a felekkel szemben ezt a személyességet alaposan kidomborítja. Nemcsak előkelő, hanem a legkisebb falusi tisztviselő viselkedésében is föllelhető ez a vonás. Nagy tragédiák nem származnak belőle, de érdekes jelenségek születnek méhéből. A falusi tanító a régi világban feleségét, leányát, néha

a szakácsnéját küldte be az iskolába, hogy az ott őt helyettesítse, s ezen nem mindig találtak fönnakadni valót. A főszolgabíró akkor is elment vadászni, ha aznapra egy-két elintézendő ügye, vagy tárgyalása volt s a tárgyalást egyszerűen elhalasztotta mert más társadalmi kötelezettsége akadt. A helyi társadalomban mindenki természetesnek tartotta, hogy ilyenkor a terminusok elhalasztassanak, mert az időérzéketleneég azok betartását úgy sem tekintette különös erénynek. Mikszáth szerint Ausztria annakidején azért vesztette el a königgrätzi csatát, mert a hadseregben szokássá vált, hogy az ezredes a rábízott feladatot az őrnagynak adja át, az őrnagy a kapitánynak, a kapitány a hadnagynak és a hadnagy az őrmesternek. A magyar közigazgatásban sem ritka jelenség, hogy végül a jegyző, vagy a falusi bíró tevékenykedik ott, ahol a szolgabírónak kellett volna valamit csinálnia.

Patrialkális szokás ez, de miután majdnem mindenki ebben az életérzésben él, az ilyen mulasztásokat nálunk ma sem veszik olyan komolyan, mint például Németországban. Ott a tanító hasonló helyettesítése és a közigazgatási tisztviselő vadászatra munkaidőben való elvonulása, azonnali fegyelmi eljárást, vagy felfüggesztést vonna maga után. A magyar individuális nép s ezért a hivatalt is személyesnek s a közérdeket fontosnak ugyan, de halaszthatónak tartja. Ezért kötelezettségérzete ebben a tekintetben nem oly szigorú, mint másutt.

A hivatal személyes felfogásának iszáz és ezer más jele él társadalmunkban. Általános szokás, hogy a miniszter azt mondja: „A tanácskozáson államtitkárom fog helyettesíteni.“ A főszolgabíró így panaszkodik: „Szolgabírárom bevonult katonának és így moet helyette is nekem kell dolgoznom. „Tanácsosom“, „előadóm“, „pénztárosom“, „altisztem“ — állandó kifejezések ezek, amelyeket a közszolgálatban naponta hallhatunk. Mondanunk sem kell, hogy az államtitkár nem a miniszteré, a szolgabíró nem a főszolgabíróé és az altiszt nem az osztálytanácsosé, hanem a közé és őt birtokos jelzővel illetni nem korszerű, ellenben: illetlen

dolog. A szolgálalkúség természetesen fölfelé is hamarosan kifejlesztette ezt a személyes vonást. Az alacsonyabbran-
gúak gyakorta használják az ilyen kifejezést: „A miniszte-
rem azt mondta, hogy... az alispánom azon a véleményen
van“ és így tovább. Nyilvánvaló, hogy az ember csak olyan
alkalmazottját tekinti magáénak, akit ő saját jövedelméből
fizet. Mondhatjuk azt, hogy „titkárom“ és azt is, hogy
„sofőröm“, „inasom“. De csak akkor, ha mi fizetjük.
„Gazdámnak“ is csak akkor szólíthatok valakit, ha az ille*
tőnek személyes magánalkalmazottja vagyok, de a minisz-
ter nem gazdám és nem miniszterem, hanem — az ország
minisztere.

Gyanakvás más életérzésűekkel szemben

Az embereket általában háromféle dolog szokta a köz-
dolgaiban rokonérzésűekké tenni: az azonos színvonal, az
azonos erkölcsi felfogás és a közös meggyőződés. Ha e há-
rom jelenségből csak egy is hiányzik, vagy eltérő, a másik
emberrel már nehéz „egy párton lennem“, vele egyformán
gondolkoznom. Mindezek együtt az életérzést adják s ha
az életérzés emberek és emberek között más, sohasem tud-
nak kellőképpen fölmelegedni s viselkedésük is bizonyta-
lanná válik egymással szemben. A paraszti-kisnemesi élet-
érzéssel bíró tömegek és egyének kü?önösképen fogéko-
nyak arra, hogy minden látható és bizonyítható ok nélkül,
csupán ösztöneikre támaszkodva tudjalak közelséget,
vagy távolságot létesíteni ember és ember között. A föld-
míves a helyi szokásokat az egész világra kötelezőnek tartja
s huzakodik azoktól, akik e szokásokat nem ismerik.
„Nem falunkbeli ember“ — állapítja meg és bizalmatlanná
válk vele szemben. A paraszti-kisnemesi életérzés ezt az
ösztönt felsőbb körökben is elterjesztette és ezért gyakorta
látjuk, hogy köztisztviselőink másképen érintkeznek olyan

emberekkel, akiket „falubelinek“ tartanak és másként kezelnek olyanokat, akik más élelérzésűek.

Különösen a politikában lehet világosan látni a közdolgokban forgolódo dzscentri gyanakvását a más életérzésünkkel szemben. Hiába vagy egy párton velük és egyénileg hiába szeretnek, furcsának tartják életszemléletedet és azt mondják rád: „úrellenes ember“. Ha rájönnek azonos származásodra, csodálkoznak, hogy miért nem viselkedsz úgy, mint ők s e viselkedésbe beleértik nyilvánvaló hibáikat is. A tudóstól egyenesen félnek, a szakértőtől rettegnek és az ilyenfajta embert a priori alkalmatlannak tartják a közproblémák megoldására, mert azok „nem paraszti ésszel dolgoznak“. Valóban a közigazgatás, közéletelmezés, népművelés és más hasonló dolgok világában határozottan szükség van arra, hogy akik az országnak törvényeket adnak és a népet vezetni akarják: ismerjék a nép gondolkozásmódját. A dzscentri azonban előszeretettel általánosít: csak a hazai földművelésből származó élettapasztalatot tartja szellemi értéknek, de a világmindenség többi tájairól eredő műveltséget — gyanakvással fogadja.

Tisztviselői karunkban ez a jelenség szinte mindennapi. Következménye: a különböző viselkedés különböző életérzést árasztó emberekkel. A dzscentri modor azonnali fölvétele hasonló rangúakkal, vagy hasonló rangot árasztókkal szemben. Leereszkedő, patriarkális magatartás földművelőkkel, parasztokkal szemben. Tartózkodás nem hasonló jellegűektől, akár felsőbbek, akár alsóbbak azok. Mindezt összevéve: egy átlagos, természetes, szükséges és korszerű viselkedésmód hiánya.

Ha ugyanabban az előszobában várakozó különböző fajta emberek a köztisztviselőnek ezt a viselkedési sokoldalúságát látják, az nem termel ki jó érzést belőlük. Később érkező előkelők korábban való bevezetése és mások megvárakoztatása; már az előszobában érvényesülő protekció — rombolja a társadalmi morált és árt a nemzetfenntartó gondolatnak. Mindezen csak lassan és fokozatosan lehet segíteni a tisztviselőnevelés fokozottabb igénybevéte-

lével. Arra kell nevelni közalkalmazottainkat, hogy a közügyeket nagyobb alázattal szolgálják és korszerűtlen úrideáljukat felejtsek el. Minősítési kérdéssé kell tenni a felekkel való érintkezés modorát és minden nagyobb közhivatalban *felügyelőt* kell tartani panaszkönyvvel, aki az illető hivatal tisztviselőinek esetleges viselkedési hibáit nyomban tudomásul veszi és a panaszokat megvizsgálja. Hasonló illendőségre kell kényszeríteni a feleket is, de abból kell kiindulni, hogy minden állampolgár egyenlő rangú és értékű tagja a társadalomnak és mindenkinek ügye egyformán a köztisztviselő döntését várja. Ellenőrt kell tartani a felek megvárakoztatásának kiküszöbölésére minden minisztériumban és nagyobb közhivatalban s a kapuban elérhető útmutató szervet kell létesíteni, ami fejlettebb helyeken ma is föltalálható. Az adófizetők mindenképpen megérdemlik, sőt megkövetelhetik, hogy velük mint szabad, egyenrangú, emberi méltósággal rendelkező magyar állampolgárokkal bánjanak és őket ügyes-bajos dolgaikban azonnal megsegítsék, ne pedig hátráltassák.

A hivatal atmoszférája

Hasonlóan fontos a közhivatalok belső használatra szolgáló, a tisztviselők egymás közötti érintkezésében minden nap jelentkező korszerű illem kifejlesztése. Ebben a tekintetben a felsőknek kell előljárniok és nekik kell az alacsonyabbrangúakat új stílusra szoktatniok. A cím-és rangkorság közhivatalainkban tombol a legerőteljesebben. A tisztviselők sokszor a jelen nem lévő harmadik személyt is kegyelmesezik, vagy méltóságozzák, holott ezt semmiféle törvény, szabály és az európai illemrendszer egyetlen paragrafusá sem írja elő. Ha vannak címek és rangok, úgy azokat csak hivatalos irományokban és szemtől-szemben való érintkezésben kell és lehet használni, de mulatságos dolog azt mondani: „X öméltósága most ment át Y örnél-

tóságához és ott van Z öméltósága és Q önagyoméltósága is.“ Harmadik személyben tartott beszélgetésnél csak a király és az államfő címét szokás kiemelni, egyébként az illetőt, mint a beszélgetés *tárgyát* nem lehet címezni, mert a címzés személyes vonatkozásokra fönntartott illembeli jelenység. Nevéhez, a foglalkozását megjelölő szóhoz csupán az „úr“-at lehet hozzáfűzni. Ugyanilyen alapon azt is mondhatnám: „a jegyző úr ötekinetessége a szolgabíró úr önagságával most ment be az alispán úr öméltóságához“. Sőt ilyenformán megkövetelhetném, hogy mindenki, aki hátam mögött rólam beszél, nevemhez tegye hozzá megfelelő címeimet, mert különben megsértődöm. Jelen nem lévő embereknek címekkel való felékesítése kimondottan *paraszi szokás*. Innen jött a divat a köztisztviselői karba.

Európaizálódásunk szempontjából elsősorban a közhivatali illemet és modort kell megreformálnunk, azt kell korszerűsíteni. A neobarokk érzésvilág húsz esztendő óta csak rontott e tekintetben a régi helyzeten. A közhivatalokban régebben a miniszternek, az államtitkárnak s legfeljebb az osztályvezetőknek voltak titkáraik, ma a titkárosodás egyre ijesztőbb méreteket ölt. Fönökök nem titkári szolgálatra kinevezett embereket titkári funkciók végzésére köteleznek, hogy ezzel előkelőbbeknek látszassanak. A háború előtt miniszterhez csak ünnepi öltözékben lehetett bemenni, még a miniszteri tanácsosoknak is, ez a szokás szerencsére kiment a divatból. Más téren azonban az öméltóságosodás egyenesen öképpesztövé vált. Az osztálytanácsosok a minisztert utánozzák, a tb. szolgabíró a főispánt és így tovább. Az öelőkelőségszemlélet mindent öborít és ugyanakkor az ebben a mentalításban ölok nem veszik észre, hogy nem az ögazi öri, hanem a paraszi-kisnemesi öideálokat tenyésztik tovább, tehát voltaképen a parasztság öéletérzésében pompáznak.

Az apróbb bajok, mint; az ötléphetetlen különbség fogalmazásbeliek és nem fogalmazásbeliek között; a hivataloknak öelőkelőség és nem hasznosság szerinti szemlelete; a tegezödés körül öelőálló problémák — mind csak akkor

rendeződhetnek, ha az alapbajon segíteni tudunk. Az alapbaj: a hamis úri-ideál és a közszolgálat szellemének egyéni értelmezése. Amíg meg nem értetik, hogy, ha én, mint állampolgár, közhivatalba megyek, nem támogatásra, kegyre és leereszkedésre szorulok, hanem jogaimat követelem és a köztisztviselő azért fizettetik, hogy jogos ügyeimben engem szolgáljon, a közzel és az egyetemes érdekekkel együtt, — addig az illem megváltozását ezen a téren nem remélhetjük. A normális állapot az, hogy a köztisztviselő viselkedési szempontból úgy tevékenykedjék ügyemben és úgy fogadjon engem, mint a jólnevelt kereskedő, mikor üzletébe belépek és őt vásárlással tüntetem ki.

A diplomáciai szervek viselkedése.

Külföldön jártamban magyar követségek és konzulátusok falai között igen gyakran fordultam meg és e helyeken mintegy desztillált formában láttam e viselkedésmód megnyilvánulását a magyar állampolgárokkal szemben. Azért desztillált formában, mintegy kifinomítva, mert a diplomaták az átlagos köztisztviselőnél jobbneveltségű, jobbmodorú és műveltebb emberek, a külföldet járó magyarok pedig általában polgárosodottabbak, mint az itthonulók. (A külföldi magyaroknál rögtön meg kell állapítanom, hogy rendszerint sok baj van velük. Sok esetben pénzüket elköltsve, útiköltségért jönnek, teljesíthetetlen kívánságokat terjesztenek elő és olyan magán dolgokban követelőznek, amelyek a diplomácia és a külképviselet munkájára egyáltalán nein tartoznak. A külföldi magyarok között gyakori a szélhámos típus. A békeidőben a külföldieknek több, mint a fele zsidó volt, akikkel a diplomaták nem szívesen érintkeztek.)

Ezeket előrebocsátva és az ebből keletkező következt-

ményeket leszámítva, mégis azt kell mondanom: a magyar külképviselők tisztviselői a magyar állampolgárral szemben nem érzik azt, mint német, vagy amerikai kollégáik saját honfitársaikkal szemben. Túl nagy közöttük az osztálytávolság, a nevelési különbség és mindezekből a tartózkodás olyan mértéke születik meg diplomatánknál, hogy ezt az állampolgár azonnal észreveszi és nyomban kétségbeesik miatta. A külföldről hazatérő magyarok túlnyomó többsége állandó panasszal él ebben a tekintetben s a panaszok ily elterjedtsége komoly hiba jelenlétére mulat. A baj nem általános és nem is csupán jellemzően magyar, más népek külképviseléseinél is vannak hasonló hibák, ahol odahaza nagyok a társadalmi különbségek.

Megoldást itt csak az a felismerés hozhat, hogy a külföldön szolgálatot teljesítő követ, követségi tanácsos, titkár, konzul és alkonzul — abban a pillanatban, mihelyt Berlinbe, Parisba, vagy más fővárosba kerül — nyomban megszűnt grófnak, bárónak, dzsentrinek, titkos tanácsosnak, miegyébnek lenni s hazai társadalomszemléletét és életérzetét *nem viheti magával*, mert odakinn — az egész Magyarországot képviseli. Ezt az egész Magyarországot nem lehet a magyar társadalom egy részének érzésvilágával szolgálni. A külföldön járó magyar állampolgárokat nem lehet aszerint megítélni, hogy milyen a rangjuk és címük, az otthoni pozíciójuk, hogy milyen társadalmi körökkel érintkeznek otthon, és hogy egyébként méltók-e a velük való érintkezésre, vagy sem. Nem lehet a társadalmi érintkezésben külföldön élő magyarokból a követség köré klikket alakítani és más magyarokat azokból kizárni. Hogy ne véljük európaizálódásra a szerényebb sorsú magyart, a tanárjelöltet, a kispapot, az orvostanhallgatót, a külföldet járó kereskedőt, ha azok, akik fajtánkból a külföldön a legelőkelőbbek, nem mutatnak irányt nekik a haladás felé? Általában: ne várjuk meg a magyar embertől azt, hogy társadalmi elismertetéséért küzdenie kelljen, hanem a magyar együvé tartozást tekintsük természeti ténynek és a szo-

lidaritás új, korszerű érzését terjesszük ki minden rendű és rangú becsületes magyarra. Nyilvánvaló, hogy ebben a tekintetben határozott áldozatokra van szükség. Csak saját köreikben forgolódott embereknek mindig nehéz, sőt néha kínos is a kevésbbé műveltekkel és illetudókkal való érintkezés. Azonban a nemzet vezetői nem maradhatnak többé semmiféle pályán és hivatásban elzárkózott, csupán előkelőség — komplexumok érzésvilágában élő emberek. A túlérzékenyek hagyják el a közpályákat és vonuljanak vissza a meditációba; a magyarság vezetésére ma korszerű úriemberek szükségeltetnek és nem a múlt század érzésvilágában élő mimóza — lelkek.

A nemzet és a társadalom újjászületését csak ilyen új érzésektől várhatjuk s ezt az életérzést a felsőbbeknek kell elterjeszteniök, mert ők kell, hogy elsősorban megértsék az idők szavát.

Tizenharmadik fejezet

AZ ÜZLETI ILLEM

Középosztályunk életérzéséből kevés dolog hiányzik olyan nagyon és pótolhatatlanul, mint az ipari és kereskedelmi munka helyes megítélése és értékelése. Márpedig Magyarország Trianon után erősen átalakult: megszűnt egyoldalúan agrárius lenni, vegyes összetételű iparos-földművelő állammá lett. De maga az agráriusság is más ma, mint száz év előtt. Szervesen hozzátartozik a föld terméneinek ipari feldolgozása és modern követelmények szerint való értékesítése itthon és idegenben — a fejlett kereskedelem egyaránt tartozéka az agrárállamoknak, és azoknak, amelyek főként ipariak. A mi középső rétegünk mindezt tudja, látja, de ösztönösen még nem érzi át eléggé. Meghallgatja és helyesli az úgynevezett „gyakorlati pályákra“ toborzó felhívásokat, szükségesnek tartja, hogy keresztény és magyar elemek menjenek kereskedőnek, de nagy tömegében még mindig nem teszi magáévá egy korszerű életszemlélet parancsait. E téren nem elégséges a zsidókat kiűznünk a kapitalizmusból és a nagybankok, vagy iparvállalatok magántisztviselői hivatalait, a kapitalizmus bürokráciáját elfoglalnunk, önálló üzletalapításokra van szükség és ehhez elengedhetetlenül hozzátartozik az élet

tökéletesen újszerű szemlélete, amely csak Magyarországon új, Európában már régi, sok tekintetben már átváltozott, illetve folyton meg-megújuló, de alapjaiban mégis ugyanaz: a polgári ideál, a mi középsőink paraszti-kisnemesi úr-ideáljával szemben.

Mint minden történelmi nép, tradíció-tisztelők vagyunk és mint keleti származásúak: lassan fejlődők s ezért az életreformok sokkal későbbben válnak vérünné és valónkká, mint másutt. Nem mindent követünk magánéletünkben, amit a közéletben helyesnek és megvalósítandónak tartunk. Mert akárki akármit mond: a kereskedelem és ipar terén való érvényesülést ma is elsősorban csak hirdetjük és nem megfelelő szellemben gyakoroljuk. Nem sok jel mutat arra, hogy a magyar középosztály általános életszemlélete megváltozott volna azzal, hogy ma már az emberek nem csak köztisztviselői pályára tódulnak. Pedig, ha régi szemlélettel megyünk az új élethivatások gyakorlására — vajjon ez helyes eredményt hozhat-e? Vajjon nem szükséges-e, hogy új feladatainkhoz új életérzéssel lássunk hozzá? Én azt hiszem, hogy igen és ezért egyik legfontosabb közfeladatnak látom középső rétegünk életfelfogásának lassú átalakítását és korszerű üzleti illemének és kapitalista viselkedésének kifejlesztését az idők követelményei szerint.

A középkor emléke

Vajjon honnan származik Magyarországon az ipartól, kereskedelemtől és általában a szabad pályáktól való idegenkedés? Vajjon csak Magyarországon élő jeitenség-e ez, vagy megvan más népeknél is? Mit mutat a haladás ezen a téren nálunk és mit mutat másutt?

A történelmi osztályokat Európában mindenütt a középkor lovagi életérzése hatotta át bizonyos ideig és e kor hatásai sok tekintetben ma is élnek. A középkor életberendezkedése és kifejezetten a földművelésen és földbirtoklá-

son alapuló gazdasági és hatalmi rendszere a vezetők számára azt az ideált fejlesztette ki, hogy a papi, katonai és országvezetői (később közigazgatássá, közszolgálatná lett) hivatalosokat a nemesek, az előkelők kell, hogy betöltsék és ők foglalkozásukat nem pénzért, hanem saját magánvagyonuk hozadékából „ingyen“ kell, hogy ellássák. Sokan azt hiszik, hogy ezért a középkorban az ember egyéni életében nem játszott szerepet a materiális érdek. Ez nagy tévedés: az anyagi érdek mindenkor nagy fontosságú volt, csak nem mindig a pénz formájában jelentkezett. Az egyházaknak, az arisztokráciának és a nemességnek a hűbériség rendszerében a királytól adományozott földbirtokai tették lehetővé a közszolgálatot; a földbirtok és a birtokos viszonya feljebbvalóival és alantasáival szemben magánjogi rendszerű volt, (tehát ugyanolyan, mint ma a fejlett pénzkapitalizmus világában), csak hogy a javak értékelésének és a szolgálatok jutalmazásának a *föld* volt a formája és csak másodsorban az arany, a pénz.

Ezért a középkorban úriembernek nem volt szabad pénzkereskedelemmel és általában olyasmivel foglalkoznia, amiért nem donációt, földbirtokot, királytól jövő adományt, hanem közönséges emberektől eredő pénzt és egyéb cserejavakat kellett elfogadni. Tilos volt a kamatszédés s az emberek csak később jöttek rá arra, hogy amíg a földnek hozadéka van és a juhnyáj is szaporodik, úgy a pénznek is törvényes és megengedett módon szaporodnia lehet és kell. Az emberi közgazdálkodás már a középkor végén erősen megváltozott és az európai földgazdálkodás lehatárolt. Ugyanakkor a felső osztályok luxusigényei kialakították az ipart, a királyok katonai és udvartartási költségei megvetették a polgári pénzgazdálkodás alapját és ránközbentár a régi földbirtokos nemesség elszegényedett, a pénzzel foglalkozó polgári rétegek megvagyonosodtak és hamarosan társadalmi megbecsülésre is szert tettek. Az előkelőkben mégis tovább élt a régi életérzés, hogy pénzzel, kereskedelemmel, iparral nem illik foglalkozni. Ez a korszak Angliában a XVI. századig, Franciaországban a

XVII—XVIII. századig, Magyarországon pedig a XIX—XX. századig tartott. *Csupán időrendi különbség van* az életérzés terjedésében, de nem föltétlenül a faji lélek nyilatkozik meg bizonyos életpályák kedvelésében és mások megvetésében. A magyar, mint keleti nép, föltétlenül kereskedelmi érzékikéi bír, hiszen az összes török népek ösztönösen és szenvedélyesen kereskednek és középkori emlékeink arra mutatnak, hogy az Anjouk korában, Mátyás idejében Magyarországon olyan fejlett ipar és kereskedelem volt, amely párját ritkította Európában.

4m a török hódoltsággal sok tragédia szakadt a nyunkba s ezek között: a városi magyarság pusztulása az ország középső részén; a kereskedelmi utak elkanyarodása Magyarország területéről a tengerek és a gyarmatok fölfedezésével; a szárazföldi karaván-kereskedelem hanyatlása és helyette a hajózás föllendülése, amellyel nem volt mit kezdenünk; majd később az Ausztriával való közösség idejében száz és ezer hátráltató momentum. A középkor végén élt magyarság faji összetételében még körülbelül azonos volt a honfoglaláskorival, de később a török hódoltság után népi erőnk is lehanyatlott és csak a XVIII—XIX. században született újra ismét. Az életet valósággal újra kezdtük a barokk korban, de akkorra már egész Középeurópa lassú hanyatlásnak indult a nyugati népekkel szemben... Nagy világtörténelmi okai vannak tehát annak, hogy a magyarság eredeti, régi életérzése megváltozott, horizontját elvesztette, a faluba, a vármegyébe süllyedt, passzivitásba vonult és a nagy világversenyben lemaradt. Amíg európai nagyhatalom voltunk és országunk a szárazföldi kereskedelem főútvonalán feküdt, előkelőink kiterjedt nemzetközi összeköttetésekkel rendelkeztek és korszerű európai, nagyvilági életet éltek. Ezért szükségük volt iparra és kereskedelemre, amikor azonban a királyi udvar Magyarországon megszűnt, nemességünk a végvárakba szorult, arisztokráciánk Bécsbe költözött, olyan általános élethanyatlás következett be, hogy nem voltak többé gazdag, előkelő rétegeink, akiknek érdemes lett volna ipart tartani

és akikkel kereskedni lehetett volna. A barokk fénykora elterjeszti ugyan Európában a magyar huszárság divatját, juhtenyésztésünk látja el e korban Európa udvarait nyersanyaggal és dolgoznak a magyar takácsok, csizmadiák és fegyverkészízők is, de csak az ország nyugati részén és már csak — alárendelt helyzetben, mások számára, másokhoz illeszkedve, nem sajátszerűen magyar módra. Történelmi oka van a magyarság gazdasági életérzése hanyatlásának. Ez az életérzés az egykori magasabb európai fokról e nagy okok miatt a termelés egyoldalú értékelésének primitívizmusába süllyedt.

Kupeczek és ügynökök ...

Ezért a XVIII—XIX. század földbirtokos magyar ura, arisztokratája és nemese már nemcsak a korabeli nyugat-európai életérzéstől maradt el, hanem attól a régi magyartól is, mely a vegyesházi királyok idejében virágozhatott. Főuraink és köznemesaink még egyaránt csak két dolgot tartottak: „Úri dolognak“: gazdálkodni a saját birtokon és a közt szolgálni a megváltozott viszonyok és ideálok mellett, még mindig fizetés nélkül, nobile officium gyanánt, de egyre gyakoribb donációkkal, sőt a mások földbirtokára való spekulálással is. Így azután még az első világháború előtt is az volt a magyar mágnás, dzsentri és köznemes földbirtokoséletideálja, hogy minél jobban és minél többet termeljen, de gabonája és állatai eladásával már ne maga személyesen foglalkozzék... Előkelő dolog volt szép tenyészállatokat nevelni, gyönyörű bikákat és lovakat hajtani a kiállításra, de saját lovainkat és marháinkat eladni már nem szerettük s ezt a foglalkozást átengedtük a zsidóknak és a cigányoknak. Az állatkereskedő megvetett, lenézett személyé lett. „Kupecnek“ hívták. Számtalan anekdotát találtak ki róla és jellemébe belemagyarázták mindazokat a sajátságokat, amelyeket a magyar úr nem szeretett volna magáénak mondani.

Ugyanígy a a magyar nagybirtokosok termelte a gabonát, de annak eladásával már nem szeretett foglalkozni. Megvárta, amíg az ügynök házhoz jött, de ő maga nem keresett világgpiacokat. Másik nagybirtokos társával nem állott össze idején. Áralakító tényezőként nem lépett föl tudatosan, csak passzív módon. Csak a termelést tartotta előkelőnek, de az értékesítést nem. Szövetkezeti mozgalmunk megalapítói, Károlyi István és társai e mentalitás ellen léptek föl a század végén s kezdeményezésüknek nagy sikere is volt. A gazdálkodó középosztály felfogása mégis, csak az első világháború után, a trianoni sorsban kezdett megváltozni. Egy nemrég elhalt előkelő országgyűlési képviselő mesélte, hogy a 900-as években milyen furcsa szemmel néztek rá, amikor ő nem elégedett meg az ezerholdas birtokán való gazdálkodással, hanem marhákkal kereskedett és vonatszámra szállította az ökröket Bécsbe. Irigyelték ugyan, mert százezreket keresett pengőforintban, de ugyanakkor húzódoztak is tőle, mert „kupeckedett“.

A középkori szemlélet-maradvány még abban is sokáig fennmaradt hazánkban, hogy apáink milyen pályákat tartottak előkelőknek, családjukhoz méltóknak és milyeneket nem. Minden pálya előkelő volt, amely a *hatalom* valamelyes gyakorlásával járt (paraszti-kisnemesi életérzés) és többé-kevésbé lenézendő volt mindaz, ahol a hatalom hiányzott.ó! Előkelő dolog volt katonatisztnak lenni, közigazgatásnál, minisztériumban és a bíróságnál szolgálni, de az orvos, a mérnök, a tanár, az ügyvéd, a vasutas és a kereskedő már sokkal kevésbé volt úri foglalkozás. A felfogás csak később enyhült, de minden korszerű és hasznos foglalkozásig még ma sem jutott el. A hatalmi szemlélet túltengése valósággal megakadályozta, hogy az emberek észrevegyék a huszadik század *valódi hatalmait*: a pénzt, a kereskedelmet, az ipart, a közlekedést, a technika nagy újításait, a közvéleménycsinálást, a sajtót és sok más hasonló dolgot s mi így engedték át a korszerű, valóságos hatalmat másoknak, míg mi megtartottuk magunknak a kevésbé lényegeset, amit csak az ország vagy a megye

határáig, vagy a saját jegyenesorunkig érvényesíthettünk. Mondom: a kor sokat változott és az életérzés javult, de nem eleget és nem általánosan. A földbirtoklás és a hatalom ma is középrétegeink legfőbb ambíciója, s hogy ez az életérzés ma is él, azt mi sem jellemez jobban, mint az a tény, hogy a trianoni Magyarországon iparral, kereskedelemmel jelentősebb vagyona szert tett középosztálybeli keresztény magyar urak — mihelyt lehet, földbirtokot vásárolnak, ahelyett, hogy saját foglalkozási águkban igyekeznének további térhódítást elérni... Iparon szerzett pénzen kúriát és földet vesznek, amelynek műveléséhez kevésbé értenek. Ám így vágyaikat jobban szolgálják és előkelőbbeknek hiszik magukat. Istenem, az is előfordult már Magyarországon, hogy egy földbirtokos úr eladta bácskai kétszázholdas televény földjét, amelyen a legkorszerűbb mezőgazdálkodást folytathatta volna és a pénzen északon ezer hold sziklát, vagy juhlegelőt vett, hogy elmondhassa magáról: ezer holdja van. Ha minden francia egy kissé Tarasconban született, úgy minden magyar középosztálybeli egy kissé sárosi...

Az üzleti élet méltósága

A hiedelem, hogy üzlettel foglalkozni kevésbé előkelő dolog, mint szűk körünkben hatalmat gyakorolni, vagy földünkön csupán termelni — a legkorszerűtlenebb és a legmaradibb parlagi gondolat! Ezzel szemben van egy általános európai életérzés, amely éppen az emberek kicsinyes dolgaiba való beleszólást és embertársaink apró ügyeinek igazgatását tartja méltóságon alulnak, viszont a vagyoni önállóság, a szabadság, a befolyásolhatatlanság és az egyéni érvényesülés életet igazoló és képességeket kifejlesztő ambícióját hangsúlyozza ki. Akár demokraták a nyugati népek, akár új rendszerekben élnek, ebben az életérzésben alig van köztük különbség. A német arisztokrácia jelentős

része már nagyiparos, a német középosztály túlnyomó része pedig az ipar és kereskedelem világában helyezkedik el. Ugyancsak közismertek Olaszország és Spanyolország legfelső rétegeinek ipari és kereskedelmi érdekeltségei. Míg Magyarországon a nagybirtokosok még a földjük alatt lappangó szén kutatását is többnyire másoknak engedték át, Nyugateurópában a mágnásoknak és a történelmi vagyonúaknak nemcsak bányáik, de vasútjaik, tengeri koncesszióik és gyarmati érdekeltségeik is vannak.

A középosztály eme életérzése: úr-ideál — primitív formában. A nyugateurópaiaké: úr-ideál — korszerű alakban. E magyar élettevékenység: osztályozás, különbséskeresés — parlagi színvonalon. A nyugatiaké: a történelmi értékek megtartása és továbbfejlesztése a kor követelményei szerint. Középosztályunk görcsös hatalomszemlelete: a valóságos hatalom nap-nap mellett jelentkező feladása, új, erőteljesebb tényezők számára. A nyugati konzervativizmus: új korszerű hatalmi tényezők megszerzése az élet valóságos ismerete alapján.

A nyugati országokban az üzletnek, a kereskedelemnek nemcsak tekintélye, de olyan méltósága és stílusa is van, amely az egykori rendi életformák becslésétől semmiben sem különbözik. Míg nálunk bizonyos körökben még ma is lenézendő cselekedet a „seft“, addig Nyugaton az előkelőknél: szertartásos, előkelő aktus, melynek háttérében tradíciók, nemes gondolatok, nagy ambíciók, illendőség, stílus és fenkölt emberi viselkedés húzódik meg. A görögöknél és rómaiaknál külön istenük volt a kereskedőknek és a császári Róma legnagyobb családjai már nem az itáliai földbirtoklásból, hanem a gyarmati gazdálkodásból, hajózásból, fejlett kapitalizmusból éltek, így maga a gens Julia is, amely az első császárokat adta. A római jog formalizmusa a kötelmi és örökösödési jogban arra mutat, hogy az üzletkötés Rómában méltóságteljes, szertartásos, tehát előkelő és választékos tevékenység volt. Ezt az ideált a középkorban az olasz városok fejlesztették tovább a reneszánsz alatt. Az üzleti, kereskedői élet összes ma ismert

rekvizitumai (váltó, bankárság, biztosítás, stb.) mind az olasz városokból ered, tehát nem zsidóktól, mint a magyar Mokány Berci hiszi. Az újkorban az angolok alapozták újra először az üzleti élet méltóságát, amikor megalapították az egész világra kii erjedő, földrészeket fölfedező és gyarmatosító kereskedelmi társulásaikat, amelyek vezetői történelmi nevek, peerek és lordok voltak. Ezt az életformát követték a franciák, a németek és a kontinens többi népei és később Amerika nagykapitalistái, akik hovatovább mintaképei lettek a konzervatív nagyúrnak.

Á keleti magyarság faji életérzésének jelentős részét elvesztette a történelem folyamán, ha az üzleti tevékenységet nem a korszerű élet egyik legfontosabb megnyilvánulásnak tekinti. Hogy lehet ezen segíteni? A történelmi osztályokat, illetve azok felső rétegeit, az arisztokráciát és a középosztályt már csak részben lehet az üzleti életideálnak megnyerni, mert széles körben hiányzó szerveket nem lehet fölülről, csak alulról pótolni. Ott van azonban a másik történelmi osztály: a parasztság. Ez van hivatva arra, hogy kereskedő réteget fejlesszen magából, pótolja azt, ami a - középsőkből hiányzik és a kereskedelem, az üzleti élet világába ismét belevigye a faji sajátságokat, a fajta mélyben lappangó ösztöneit és kibányászandó életérzését. A paraszti kérdés nem csak abban áll ezek szerint, hogy a földművelőket szakszerű mezőgazdálkodásra neveljük, hanem abban is, hogy új korszerű életpályák elfoglalására buzdítsuk őket. A parasztságnak nem hivatása, hogy örök-időkre és egész tömegében földművelő maradjon. Fölfelé törekvő ambíciói megvannak, de gyakorta helytelen irányúak. Életcéljuk sokszor: altisztnek lenni a városban, holott e helyett sokkal jobb volna ha kereskedőnek mennének a faluba és iparosnak-kereskedőnek faluba és városba egyaránt.

Kevesebb altiszt és több kereskedő: ez az új Magyarország! Kevesebb értéktelen hatalom és több értékes énében munka: ez az új életszemlélet! Az üzleti, kereskedői és ipari világban pedig annak az illemnek, viselkedésnek,

méltóságteljes emberi stílusnak a bevezetése szükséges, amely a magyarnak egyébként jellemző sajátja s a kérdéses foglalkozásokban csak azért hiányzik, mert a valódi magyar elem nem eléggé érvényesült eddig azokban.

A korszerű kereskedő

Kereskedőnek lenni a mai világban egyike a legnehezebb, de a legszebb feladatoknak. A korszerű kereskedő bizonyos tekintetben éppúgy az univerzálisan gondolkozó ember típusa, mint a tudós vagy a politikus, tehát a magyar föltétlenül alkalmas a kereskedői hivatásra! Mindenhez értenie kell, ami az életben fontos és föl kell ismernie az élet változásának legjellemzőbb tüneteit. A korszerű kereskedőnek földrajzi ismeretekkel, nyelvtudással, speciális szaktudással, termeléspolitikával, szociológiával, természettudományokkal, technikai tudással és számos más társadalmi ismerettel kell rendelkeznie. Képzésüket éppúgy végzik a szakiskolák ma is, mint a tisztviselőket, vagy a katonákat: vannak közöttük akadémiát, középiskolát végzetek és olyanok, akik a népiskolai végzettség után az alsóbb szakmai nevelés és az élettapasztalatok hatása alatt válnak kereskedőkké. Kereskedőnevelésünk problémáira részletesen nem térhetek ki, ellenben a kereskedő társadalmi helyzete olyan kérdés, amellyel már inkább kell foglalkoznom.

A magyar kereskedő társadalmi helyzetét az úgynevezett lateiner foglalkozásúakkal szemben az teszi nehezzé és egyenlőtlené, hogy általában nem azokból a rétegekből származik, mint a középosztály tagjai, sok közöttük a zsidó, az egész társadalomban való számarányuk aránylag csekély és a mi középső rétegünk a kereskedő magatartásából eredő általános és mindenkivel szemben megnyilvánuló udvariasságot és alázatosságot a paraszti-kisnemesi életérzés következtében — *félreismeri*. „Nem lehet igazi úr, aki

mindenki előtt hajlong“ — mondja, vagy érzi ez a parlagi gondolkozás, a helyett, hogy ő maga a kereskedőt utánozná udvariasság'han. Középosztálybeli uraink élcelődnek velük, abban a tekintetben, hogy „milyen jól megy nekik“, „ők az igazi urak, mert csak nekik van pénzük“, de a valóságban nem cserélnének hivatali szobájuk és a pult között, mert a hivatali szobába alázattal jön be a fél, a boltban pedig a kereskedő fogadja alázattal a felet. Ezért a mi középosztálybeli emberünk társadalmi téren „leereszkedik a kereskedőhöz“, holott erre semmi joga sincs és visszaél azzal, hogy a kereskedő jobban nevelt, illetudóbb és udvariasabb, mint ő.

A köztisztviselőretegeknél a hatalmi úr-ideál földadása és a parancsnoklási szenvedély megfékezése, a kereskedelem terén pedig a szakma megmagyarosodása és a kereskedő tudatos társadalmi fölemelése tudná csak ezt a viszonyt megváltoztatni. Hogy a rang- és címkorság hazánkban hamis, azt mi sem jellemzi jobban, mint, hogy a kereskedőknek adott kormányfőtanácsosi címek társadalmi pozíciójukon csak keveset segítenek; miután címükhöz nem járul hatalom is, a középosztály felfogása szerint a miniszteri osztálytanácsos mégis többnek érzi magát, mint a „méltóságos“ keresztény kereskedő. A kereskedőket nem címekkel kell kitüntetni abban a világban, ahol majd a címek megfékeztetnek, hanem az élet valóságos irányításába kell tudatosan és fokozatosan belevenni az ipari és kereskedelmi elemet. A közhatalomban kell igazságosan részesíteni őket, hogy az ország gazdasági irányításában meghallgattassanak! Vezérkart kell alakítani belőlük, ahol a magas bürokráciával egy színvonalon és egyforma megbecsülésben álljanak és a gazdasági élet vitelében fontosabb tényezőnek kell elismerni őket, mint a bürokratát, akinek hivatása az élet rendezése, de nem a közigazdálkodás alapjainak megteremtése és nem az idehaza és külföldön érvényesülő térhódítás.

Ha a kereskedőnek a saját életszakmájában megadjuk az őt minden más országban megillető hatalmat, a keres-

kedő társadalmi helyzete, az üzleti világ megítélése is megváltozik és a pálya követése kívánatosabbá válik. Tőkekérdések és hasonlóké most nem tartoznak ide. Ellenben a korszerű problémalátás a viselkedés és az illendőség alapja. Új üzleti illemt, új keresztény üzleti viselkedést kialakítani Magyarországon: egyik legfontosabb nemzetépítő feladatunk.

A leggyakoribb hibák

Csupán keresztény és magyar kereskedőkről beszélve, meg kell állapítanunk, hogy a mai iparosnak és kereskedőnek körülbelül ugyanazok az életszemléletbeli és viselkedési hibái, mint középosztályunknak. Bár életérzésük nem föltétlenül ugyanaz, mégis sokban hasonló. A legtöbb ember észrevette, hogy az előkelővé lett keresztény magyar vendéglős és kávéháztulajdonos milyen hibákban leledzik. Ha méltóságossá lesz, éppúgy távolságérzetei keletkeznek, mint a köztisztviselőnek, holott ez foglalkozásának gyakorlásával teljes ellentétben áll. Láttunk olyan keresztény kereskedőt, aki vendéglátó üzemében magának foglalta le a legjobb asztalt, magának és társaságának tartotta fenn a legjobb étkeket és üzemében úgy viselkedett, mintha az nem köz-, hanem magánszolgálatra létesült volna. A mások szolgálatának érzése hiányzik itt korszerű formában.

A másik véglet: a bokázás és alázatos tiszteletemezés ugyancsak paraszti-kisnemesi életérzésből származó diavatja, ami a bolt, az üzletiroda légkörét a főszolgabírói hivatalhoz, vagy a minisztériumi előszobához teszi hasonlóvá. A korszerű európai viselkedést, a megfelelő megszólításokat kereskedőinknek kellene elterjeszteniük, hisz ők érintkeznek aránylag a legtöbb emberrel és a polgári nevelés általános európai formái őket köteleznék leginkább. De a kereskedő mindig idomulni akar vevőéhez s ezért megfigyeltem, hogy abban a részletüzletben, ahol főleg

katonatisztek és köztisztviselők vásárolnak, az egész viselkedés eldzsentriesedett, a helyett hogy a vevők polgárosodtak volna el.

A kereskedő illemrendiszerét a zsidó befolyás még sokkal inkább érinti, mint általában a többi nadrágos emberét. A keresztény kereskedőnek még sokkal inkább ismernie kellene a zsidó oldalról jövő illetlenségeket és még öntudatosabban kellene azokkal szemben védekeznie. A korrekt polgári magatartás nem zárja ki a figyelmességet és az udvariasságot, viszont a nevetséges hajlongás és a túlzott alázat határozottan keleti vonás. Az üzlet, ahol a főnöktől lefelé: üzletvezető, segéd, eladókisasszony és a kifutófiú dolgozik együtt, akiknek különböző a műveltsége és intelligenciája is, mindmegannyi népnevelő intézet. Mint ilyent kell fölismerni és keresztény kereskedő rétegünk legelőkelőbbjeinek össze kellene fogniok, hogy egy új illemrendszer szemléletét és gyakorlatát határozottan meg is valósíthassák saját tevékenységük körében. Ha Budapest legtekintélyesebb keresztény kereskedői ezt a célt éppoly fontosnak tekintenék, mint egyéb érdekkörükbe tartozó problémáikat, hamarosan komoly eredményeket lehetne e téren elérni. A polgári nevelés szempontjából ennek rendkívüli fontossága és jelentősége volna.

Kisiparosaink

A magyar társadalom nagy, megbecsülhetetlen értéke a kisiparos, aki a minőségi termelésben utolérhetlent alkot és így se a gyáripar fejlődése, se az áruházak elhatalmasodása soha nem fogja elpusztítani, mindaddig, amíg lesz olyan felső társadalom, amely nem tömegcikket, hanem kézzel készített ruhát, lábbelít és egyéb hasonló árut akar vásárolni. A kisiparos egyre inkább a minőségi termelésre és nem a mennyiségire kényszerül s hovatovább csak előkelő emberek fognak kézzel varrott cipőt és szabó-

nál készített ruhát hordani, míg a szegényebb osztályok tömegprodukcóra szorulnak. A kisiparos tehát a városokban csak előkelő társadalmi rétegek kiszolgálója lesz s ez a tény azt a követelményt támasztja, hogy illemben, viselkedésben a kisiparosnak egyre inkább és többet kell fejlődnie, mert különben, ha tanulatlan és rosszmódorú marad, — nem fog tudni megélni. Az igazság ma az, hogy a középosztálybeli ember szereti a kisiparost, aki neki dolgozik, de gy&kran kénytelen fölismerni a vele való érintkezés kínosságát és azokat az állandóan megújuló zavarokat, amelyek kisiparosaink elhanyagolt neveléséből származnak. A kisiparos paraszti-kisnemesi életérzésének első megnyilvánulása ugyancsak az időérzéketlenség.. Ritka eset, hogy valami elkészüljön ana az időre, amikorra ígérik. Vevővel szemben ez a legnagyobb illetlenség, amit el lehet követni, mégis életünkben majdnem minden nap szembe találkozunk vele. A cipőnkre éppúgy várni kell napokig, esetleg hetekig, mint órákig a közhivatalban és a kisiparos nem is tartja bűnösnek magát a legtöbb esetben, ugyanúgy, mint a földművelő, aki bizonytalanra veszi az időt s meggyőződése atekintetben sem szilárd, hogy a vonat mindig ugyanabban a percben szokott-e a pályaudvarra érkezni? Ezen a civilizálódás, a polgárosodás segít és a felügyelet, a szervezés kiterjesztése. Vannak kitűnő kisiparosok, akik a világ legszebb cipőit készítik számunkra, de műhelyükbe betérni külön elszántság szükséges. Helyes volna, ha többen közösen tartanának üzletet vagy szalont, vevőiket ott fogadnák, ott próbálnának és ez a központi eladási szervük garantálná a vevő kellő módon és időben való kiszolgálását. Csak központi szerv oldhatja meg hiányos nyelvtudásuk következtében a külföldi piacok felkutatását, vagy megtartását, üzleti szoliditásuk állandóságát, amely nem egyszeri eladásra vadászik, hanem a vevőt örök időkre meg akarja tartani. Száz és ezer reformterv született már iparosmozgalmunk vezetőinek tanácskozásai során ebben a tekintetben és van is haladás, de a bajok még nagyok.

Nem kétséges pedig, hogy a kisiparost illemben, viselkedésben éppúgy föl kell emelnünk, amint gazdasági téren segítenünk kell őket. Az életben nincs részleges evolúció, csak egyetemes és általános. Ezt kell mindig szem előtt tartanunk, ha társadalmi problémákkal foglalkozunk. Ezért kellett az előbbieken sok olyan kérdést érintenem, ami látszatra nem tartozik az illem és jelesül a középosztályi illem fogalmának körébe, — de a valóságban igen. A jövőben nem azt kell Magyarországon középosztálynak tekinteni, amit ma: sokkal szélesebb, sokkal népesebb, alulról jött, de minden tekintetben kulturált, civilizált, demekkel megtelt új középosztályra van szükségünk. És ennek az új középosztálynak új illemrendszert és viselkedést kell formálnunk. Bocsánat, ha egy-egy gondolat többször ismétlődött az elmondottakban — a mai világban többször és erőteljesen kell hangsúlyozni minden szót, ha azt akarjuk, hogy a világégés irtózatos zajában meghallgassák a gondolatainkat.

UTÓHANG

A mai politikai, társadalmi és gazdasági válságokkal sújtott világban, ha valaki egy-egy nehéz problémáról ír és föl tárja annak hátterét, az emberek türelemmel végighallgatják és aztán azt kérdezik tőle: mindez szép és igaz lehet, de most már tessék megmondani, hogy mit csináljunk? Az elidegesedett társadalom azonnali konzekvenciákat sürget, nyomban jelentkező intézkedéseket követel. Ennek a divatnak a következtében az írók, a gondolkozók és az újítók abba a hibába szoktak esni, hogy túlkorán, meggondolatlanul és egyedül akarják learatni vetésük gyümölcsseit. A legtöbb író az utolsó néhány oldalon így elrontja azt, amit több íven át fölépített. Túlságosan apró, részletező, jelentéktelenségekbe vesző tanácsokat ad, amelyek gyakran nem állanak arányban a fölvetett probléma nagyságával, sokszor pedig súlyos ellentmondásokat szülnek. Ez a könyv olyan kérdésekről szól, amelyek az egész magyar középosztályt, sőt egész társadalmunkat érintik és úgy hiszem, érdeklik is. Ha megállapításaim következményeit magam most programmpontokba szedném, nyilvánvalóan — rendkívüli hibát követnék el. Hiszen a probléma nem az enyém,

hanem mindnyájunké, az egész társadalomé, a társadalomnak kell tehát valamely meggyőződésre jutnia. Az író feladata nem a korai aratás, hanem az idejében elvégzett magvetés. Aratnia csak az egészsnek, a nemzetnek, a társadalomnak kell és szabad.

A türelmetlen újítoknak jó volna ezt tudniok és gyakorolniuk. Sokkal többet ér az olyan újítás és változás, amelyet a tömeg magától, saját meggyőződéséből hajt végre, mint az olyan, amelyet ráparancsolunk. Sokkal többet ér az életérzésben jelentkező lassú haladás, mint a múltó divattal jelentkező, de holnap-holnapután tovatűnő, csak külsőségekben jelentkező és a mélységekbe le nem hatoló cselekedet. A sajátos magyar gondolkodás is azt kívánja, hogy a magunk hibáit, gyarlóságait és betegségeit föl kell tárnunk és kendőzetlenül meg kell mutatnunk, de ugyanakkor a változtatást, a javítást magára a magyarságra, a társadalom kérdéses rétegeire, a közre kell bízunk. E mellett az előadottakból világosan látszik, hogy társadalmunk viselkedésének megváltozása csak nagy és mélyreható szociológiai átalakulások árán lehetséges.

Ezért az eddigiek következményeként jelentkező újításokkal, új köszönésmódokkal, viselkedésformákkal és hasonló ötletekkel tudatosan nem állok elő és nem javaslok olyasmiket, amelyek ma tetszetősek lehetnének, holnapra azonban nevetségessé válhatnának. Aki elhiszi, hogy nagyjában-egészében helyes és igaz, amit írtam, az valamelyest amúgy is változtatni fog társadalmi viselkedésén és az emberekkel szemben tanúsított magatartásán, annak fölösleges azt mondanom, hogy idomuljon át korszerű magyarrá. A magyar ember hajlandó fölismerni a maga hibáit, de sokkal kisebb mértékben hajlamos arra, hogy megfogadja

az egyéni tanácsot, és olyan újításokat tegyen magáévá, amelyek még kipróbálatlanok. A korszak, amelyben élünk, amúgyis azzal fenyeget, hogy túlságosan előtérbe helyezi az idegen életformák csodálatát.

De céloom különben sem ilyen apró és jelentéktelen dolgokban érzékelhető szándék volt. Társadalmunknak az élet egész felfogásáig ható megújulásra van szüksége s ez csak önkéntes tevékenységgel fejlődhetik ki, csak belső átérés következtében mozdulhat előre. Az illemváltozás — életváltozást követel: ez az igazság. Ami meg a részleteket illeti: a magyar középosztálynak vannak társadalmi egyesületei, klubjai és kaszinói, amelyek az illemrendszer őrei, akár foglalkoznak ezzel tudatosan, akár nem. E társadalmi tömörülések hivatása, hogy bizonyos fölismerésekből mindennapi gyakorlatot fejlesszenek ki és azt elterjessék a legszélesebb körökben. E társadalmi központok hivatása volna, szélesebb körökben. Legyen hát az ő feladatuk annak megállapítása, hogy a korszerű magyar úriember alakját, viselkedését, stílusát és életérzését hogyan kell kialakítani és milyen irányban kell nevelni. Ezt a munkát egyének nem sajátíthatják ki, legfeljebb hozzájárulhatnak az érdemes cél munkálásához.

Vége